

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Cilt / Volume III Sayı / Issue 1 - Haziran / June 2002****Makaleler / Articles**

A Portrait: Mevhibe Şefik – The First Turkish Cypriot Woman Art Teacher (1923-) /
 Bir Portre: Mevhibe Şefik - İlk Kıbrıslı Türk Kadın Resim Öğretmeni (1923-)
Netice Yıldız

ÇATOM: A Model for Empowering Women in South Eastern Anatolia
Aygül Fazlıoğlu

Women's Tombs in Kayseri / Kayseri Kadın Türbeleri
Yıldırıay Özbek

Eğitim, Gelir ve Yaşanılan Yerin Kadınların Sağlık ve Hastalık Davranışları
 Üzerindeki Etkileri
Sevinç (Özen) Güçlü ve Nurşen Adak

Honour, Shame and Sexuality of Women in Modern Turkish Literature: 1960-1980
Ramazan Gülendam

KADIN/WOMAN 2000'i kapsayan veritabanları/Indexing

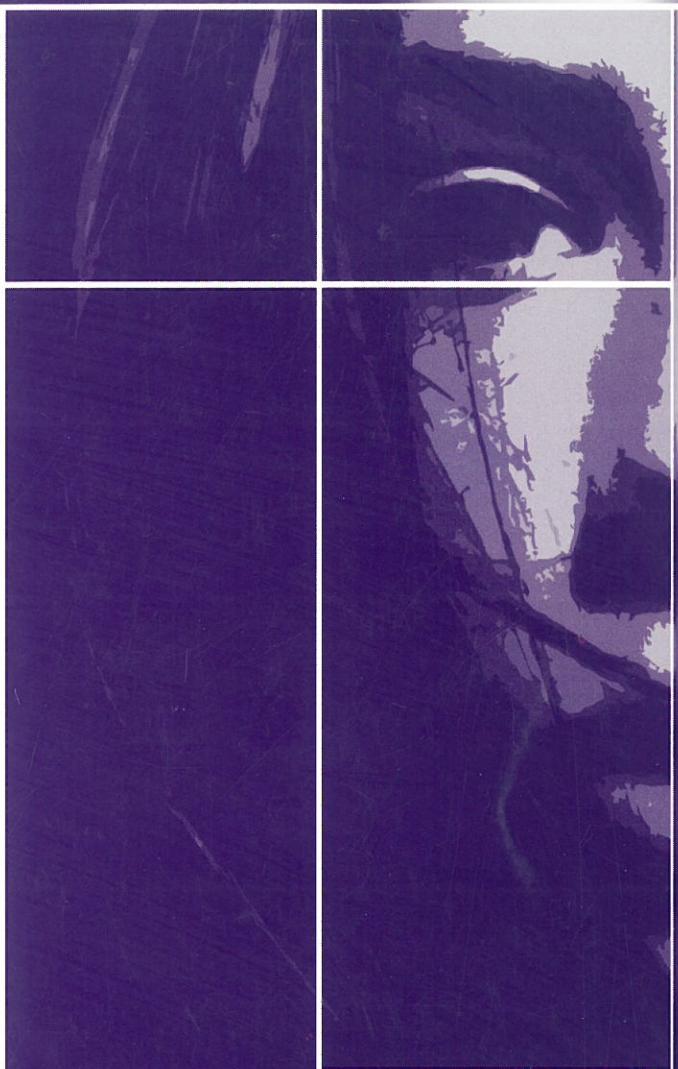
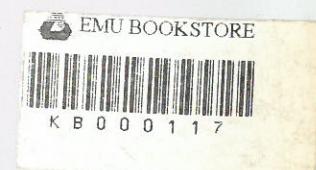
Contemporary Women's Issues, Expanded Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, GenderWatch, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger & Index Islamicus.

Kadın/Woman 2000**Haziran/June 2002****Cilt/VOLUME III Sayı/Issue 1****emupress**

ISSN : 1302-9916

Kapak Tasarım/Cover Design: Senih Çavuşoğlu

Baskı/Print: Doğu Akdeniz Üniversitesi Basımevi/Eastern Mediterranean University Printing-house (12.2003), T.No:10503

Kadın/Woman 2000**Kadın Araştırmaları Dergisi
Journal for Woman Studies****Haziran/June 2002
Cilt/VOLUME III Sayı/Issue 1****Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınları
Eastern Mediterranean University Press**

**Kadın / Woman 2000
Kadın Araştırmaları Dergisi - Journal for Woman Studies**

**Haziran / June 2002
Cilt / Volume III Sayı / Issue 1**

Doğu Akdeniz Üniversitesi / Eastern Mediterranean University

©2003 Doğu Akdeniz Üniversitesi Yayınevi
©2003 Eastern Mediterranean University Press

ISSN 1302-9916

**DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
KADIN ARAŞTIRMALARI VE EĞİTİMİ
MERKEZİ**

DAÜ-KAEM Yönetim Kurulu Üyeleri
Z. Gül Celkan (Başkan)
Şule Lokmanoğlu Aker (Başkan Yardımcısı)
A. Emel Kefeli
Netice Yıldız
Bahire Özad

**KADIN / WOMAN 2000
Akademik Danışma Kurulu**

Ayşe Akın (Türkiye)
Nermin Abadan-Unat (Türkiye)
Feride Acar (Türkiye)
Şule Lokmanoğlu Aker (KKTC)
Nurhan Atasoy (Türkiye)
Aysel Aziz (Türkiye)
Beth Baron (ABD)
Z. Gül Celkan (KKTC)
Nilgün Çelebi (Türkiye)
Yıldız Ecevit (Türkiye)
M. Akif Erdoğu (Türkiye)
Ülker Gürkan (Türkiye)
Şeyma Güngör (Türkiye)
Berit Hagekull (İsviçre)
Tülin Günşen İcli (Türkiye)
A. Emel Kefeli (KKTC)
Meryem Koray (Türkiye)
Biran Mertan (KKTC)
Gülşen Musayeva (KKTC)
Jacqueline Nadel (Fransa)
Zehra Odyakmaz (Türkiye)
Louis Oppenheimer (Hollanda)
Bahire Ozad (KKTC)
Blaise Pierrehumbert (İsviçre)
Lucette Valensi (ABD)
Filiz Yenişehirlioğlu (Türkiye)

Yazışma Adresi

KADIN / WOMAN 2000
Yayın Kurulu Başkanı
Doğu Akdeniz Üniversitesi
Gazimağusa, KKTC
Tel: (+90) 392 630 2238
Fax: (+90) 392 365 09 18
e-mail: woman2000@emu.edu.tr
<http://emu.edu.tr/www/KAEM/index.htm>

**©2003 EMU - emupress.
ISSN 1302 - 9916**

**KADIN / WOMAN 2000
Kadın Araştırmaları Dergisi**

Sahibi

Prof. Dr. Zafer Ertürk (Rector ac.)
Doğu Akdeniz Üniversitesi

Editor

Doç. Dr. Netice Yıldız
Doğu Akdeniz Üniversitesi – KKTC

Yardımcı Editörler

Doç. Dr. Hülya Argunşah
Erciyes Üniversitesi – Türkiye
Dr. Simel Eşim
International Center for Research on
Woman – ABD
Yard. Doç. Isaac Lerner
Doğu Akdeniz Üniversitesi – KKTC
Dr. Mustafa F. Özbilgin
Hertfordshire Üniversitesi – İngiltere

Sekreterler

Araş. Görev. M. Selen Abbasoğlu
Araş. Görev. Ayşe Hafizoğlu

Derginin Dili

Türkçe / İngilizce

Derginin Amacı

Doğu Akdeniz Üniversitesi Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi (DAÜ-KAEM) 17 Kasım 1998'de Prof. Dr. Aysel Aziz öncülüğünde bir grup akademisyen kadın tarafından kuruldu. *KADIN/WOMAN 2000* DAÜ-KAEM'in bir yayın organı olup, Merkez'in amaçları doğrultusunda kadın konusu ile ilgili değişik disiplinlerde yapılan çalışmalara yer veren bilimsel düzeyde hakemli bir dergidir. Her yıl bir cilt oluşturan 2 sayı olarak Türkçe / İngilizce yayımlanan *KADIN/WOMAN 2000*, kadın haklarının korunması, kadınların toplumdaki yeri, aile ve kadının sosyo-kültürel evrimi, hukuki sorunları gibi konuları ele alan sosyoloji, psikoloji, sağlık, antropoloji, hukuk, siyaset bilimi, ekonomi, sanat tarihi, arkeoloji, edebiyat ve iletişim alanlarında disiplinler arası nitelikli bilimsel makaleler yayımlar. Ayrıca kadın konusunda yapılan çalışmalar ve yayımlarla ilgili bilimsel tanıtım yazılarına yer verir.

KADIN/WOMAN 2000 dergisi *Contemporary Women's Issues, Expanded Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, GenderWatch, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger ve Index Islamicus* tarafından taranmaktadır.

**KADIN / WOMAN 2000
Journal for Woman Studies**

Publisher

Prof. Dr. Zafer Ertürk (Rector ac.)
Eastern Mediterranean University

Editor in Chief

Assoc. Prof. Dr. Netice Yıldız
Eastern Mediterranean University –
North Cyprus

Associate Editors

Assoc. Prof. Dr. Hülya Argunşah
Erciyes University - Turkey
Dr. Simel Eşim
International Center for Research on
Woman - USA
Assist. Prof. Isaac Lerner
Eastern Mediterranean University –
North Cyprus
Dr. Mustafa F. Özbilgin
Hertfordshire University - UK

Secretaries

Res. Assist. M. Selen Abbasoğlu
Res. Assist. Ayşe Hafizoğlu

Language

Turkish / English

The Aim of the Journal

Eastern Mediterranean University - The Center for Woman Studies was established on 17th November 1998 by a group of women academics under the leadership of Prof.Dr.Aysel Aziz. The aim of the center is to promote research on topics concerning women. The Center organizes seminars, conferences, seminars and is involved in research and publications. The *KADIN/WOMAN 2000* is a publication of EMU-CWS. It is published biannually and is a multi-disciplinary, refereed and bilingual journal (both Turkish and English) dedicated to the scholarly study of all aspects of women's issues. The articles published are primarily on topics concerning women rights, the socio-cultural aspects and position of women in society as well as particular legal issues. Articles are accepted from all disciplines such as literature, sociology, psychology, anthropology, law, political science, economics, medicine, cultural history as well as book reviews on recent publications.

KADIN/WOMAN 2000 is indexed in *GenderWatch, Contemporary Women's Issues, General Academic ASAP International, IT One File, General Reference Center, General Reference Center Gold, IT Custom, MLA International Bibliography, Turkologischer Anzeiger and Index Islamicus*.

**EASTERN MEDITERRANEAN
UNIVERSITY
CENTER FOR WOMAN STUDIES**

EMU-CWS Executive Board

Z. Gül Celkan (Director)
Şule Lokmanoğlu Aker (Vice-Director)
A. Emel Kefeli
Netice Yıldız
Bahire Özad

Academic Advisory Board

Ayşe Akın (Turkey)
Nermin Abadan-Unat (Turkey)
Feride Acar (Turkey)
Şule Lokmanoğlu Aker (North Cyprus)
Nurhan Atasoy (Turkey)
Aysel Aziz (Turkey)
Beth Baron (USA)
Z.Gül Celkan (North Cyprus)
Nilgün Çelebi (Turkey)
Yıldız Ecevit (Turkey)
M. Akif Erdoğu (Turkey)
Ülker Gürkan (Turkey)
Şeyma Güngör (Turkey)
Berit Hagekull (Sweden)
Tülin Günşen İcli (Turkey)
A. Emel Kefeli (North Cyprus)
Meryem Koray (Turkey)
Biran Mertan (North Cyprus)
Gülşen Musayeva (North Cyprus)
Jacqueline Nadel (France)
Zehra Odyakmaz (Turkey)
Louis Oppenheimer (Netherlands)
Bahire Ozad (North Cyprus)
Blaise Pierrehumbert (Switzerland)
Lucette Valensi (USA)
Filiz Yenişehirlioğlu (Turkey)

Correspondence Address

KADIN / WOMAN 2000

Chief Editor
Eastern Mediterranean University
Gazimağusa, North Cyprus
(via Mersin 10 Turkey)
Tel: (+90) 392 630 2238
Fax: (+90) 392 365 0918
e-mail: woman2000@emu.edu.tr
<http://emu.edu.tr/www/KAEM/index.htm>

**©2003 EMU - emupress.
ISSN 1302 - 9916**

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Cilt / Volume III Sayı / Issue 1 - Haziran / June 2002

Makaleler / Articles

- Portrait of: Mevhibe Şefik – The First Turkish Cypriot Woman Art Teacher
 (1923-) / Bir Portre: Mevhibe Şefik - İlk Kıbrıslı Türk Kadın Resim Öğretmeni
 (1923-)
Netice Yıldız..... 1
- ÇATOM: A Model for Empowering Women in South Eastern Anatolia
Aygül Fazlıoğlu..... 43
- Women's Tombs in Kayseri / Kayseri Kadın Türbeleri
Yıldırıay Özbek..... 65
- Eğitim, Gelir ve Yaşanılan Yerin Kadınların Sağlık ve Hastalık Davranışları Üzerindeki
 Etkileri
Sevinç (Özen) Güçlü ve Nurşen Adak..... 115
- Honour, Shame and Sexuality of Women in Modern Turkish Literature: 1960-1980
Ramazan Gülendam..... 141

Kitap Tanıtımı / Book Reviews

Kadın Konulu Tarihi Kaynaklar/ Historical Sources on Woman Studies

- Meşrutiyet Döneminde Kadınları Eğitmek İçin Yazılmış Bir Eser: *Mir'atü'l-Beyt*
(Dilek Batışlam)..... 163

Yeni Kitaplar / Recent Books

- Eser Köker, Güzin Yamaner, Özlem Şahin, Mine Göğüş-Tan, Sati Atakul, Gülsen
 Ülker-Al, Menekşe İldan-Çiftçi, Çiğdem K. Aydin, Ebru Saner-Kaan, Güzide
 Onem, Nuran Bayer Anneanne Sırlarını Eskitmiş Aynalar
(Hanife Aliefendioğlu)..... 177

- Emel Doğramacı, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*
(Yasemin Soyak)..... 181

Güzin Yamaner, <i>20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısının Yansımaları (Ayşe Demir)</i>	185
Necati Güngör, <i>Son Kadınlar. (Yasemin Soyak)</i>	189
Nazan Bekiroğlu, <i>Şair Nigâr Hanım. (Ayşe Demir)</i>	195
Yayın İlkeleri.....	199
Notes for Contributors.....	201
Bu Sayıda Katkıda Bulunan Yazarlar / Authors in This Issue.....	203
Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar / Referees in This Issue.....	204

Portrait of Mevhibe Şefik The First Turkish Cypriot Woman Art Teacher

Netice Yıldız*
Eastern Mediterranean University

Abstract

The professional achievement of women is very important in the development of the Turkish Cypriot society. The role of the first women teachers in the progress of education system held an important share in the trend of modernization of the society. The first half of the 20th century for Cyprus was a period of struggle to gain independence and retain its national identity under difficult conditions both economically and politically. The presence of specialist women in every occupational field could not be achieved prior to the 1950s. The achievements can be performed only in an environment that offers a rich educational background. During the periods that lacked this essential educational system for female students on the island under the British Rule, young scholars training to be teachers made the best of every opportunity and knowledge they acquired from the educators, mainly non-natives to improve themselves. This paper will introduce the reader to one of these women who is the first Turkish art teacher in Cyprus. Our attempts to discover more about the life of this first woman art teacher led to Mevhibe Şefik. She is, in fact, remembered today not only as an art teacher but also as the first female typing instructor and stage designer.

Keywords: Mevhibe Şefik, Cyprus, Turkish woman, artists, theatre, art teacher, secondary education, girls's schools, art education.

*Assoc. Prof. Dr. Netice Yıldız, Art Historian, Faculty of Architecture, Eastern Mediterranean University. e-mail: netice.yildiz@emu.edu.tr

A Society in an Attempt to Modernize and Art Education

Initiation of art lessons within the curriculum of the secondary schools is important for the development of contemporary art as it is in the case of modernization of the Turkish Cypriot society. It is believed that determining the share of the women art teachers alongside the artists for this evolution, plus writing their biographies would contribute to enlighten the social history of the Turkish Cypriot society.

The opening of the first girls' school in comparison with the world standard and even with the large provinces of the Ottoman Empire come rather late to Cyprus. The first primary school for the girls was opened in 1888 (Behçet, 1969, p. 65) while the secondary school called Victoria İhas Industrial School was opened in 1902. (Dedeçay, 1985, pp. 10-11) The history of the art lessons in the secondary schools' curriculum is dating back to 1925s. Hitherto, in the case of Turkish woman art teachers, began in the early 1940s. The following names of early art teachers, encountered in the course of a research for the evolution of western art in the Turkish society in Cyprus, are cited without making any gender or nationality difference: Ahmet Rifat Efendi, (An, 2002, p. 413) Ahmet Burhanettin (Nesim, 1987, p.21; Feridun, c. 2000, p.21), İsmet Güney in İdadi School (later called Islam Lycée), Miss Serra (Nesim, 1987, p. 270), Şeref Bey, Mrs. Maxwell, Mrs. Stone, Mrs. Hill, Mrs. Megaw and Mevhibe Şefik in Victoria Girls' School,¹ and Mr. Diamantis in Teachers' Training School established in 1937 (Feridun, c. 2000, p. 47).

Mevhibe Şefik was the first Turkish Cypriot art teacher in Victoria Girls' School. This was the only secondary school that gave the highest level of education to the Turkish girls in the island until 1950s. After that time, its curriculum was developed to include high school teaching as well. Mevhibe Şefik is, in fact, a graduate of this school and had no further academic education but had her special training by the English art teachers working temporarily in the school. She is the unforgettable teacher of many talented Turkish artists nowadays working in North Cyprus, and is well remembered as the first woman teacher to teach 'touch system' typing.

Our efforts to research the evolution of painting art as well as art lessons in the Turkish Cypriot Schools' curriculum resulted with little information published on the subject. However, personal talks with some artists as well as newspaper interviews revealed the name of Mevhibe Şefik as an art teacher, which led us to research the girls' secondary school education in the 1940s and 1950s. We could say that Mevhibe Şefik was the second art teacher working in the Turkish secondary schools; the first one being Burhanettin Efendi, the *kadı* teaching painting courses in Islam Lycee starting from 1926 (Behçet, 1969, p. 128) and who owes his painting activity to his father's military education in England. (Balıkçıoğlu, 2000, p. 91) It was disappointing not to discover the names of both art teachers in *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz* (Our Immortal Heroes of Education) published by Ali Nesim.

However further research justified this missing information in the case of Mevhibe Şefik as the author was unaware of the fact that she was the first Turkish woman painter as that she was his colleague during his teaching years in Nicosia Turkish Girls' Lycée. Ali Nesim did not consider this teacher to belong to the old generation as she worked until her obligatory retirement age during the time he collected information for his book. Another reason for the lack of information about Mevhibe Şefik is also due to the neglect to consider art as an important lesson in the school's curriculum. Art courses were usually important for the preparation of annual sport and evening entertainments that were held at the end of each school year. The art teachers were never acknowledged in the success of schools and their students. Although politicians are also making advantage of such occasions to deliver speech for their own publicity at least once in their missions they had never cited any of these occasions in their memoirs published in later life.

It is regrettable that there are no references to Mevhibe Şefik in recent publications except one interview in a daily newspaper, which has led us to write a short biography about her. This biography is compiled from personal interviews with her, from ones with some contemporary women artists, as well as a research from newspapers from 1945-1955. This research has enlightened us about her personality as an art teacher and also her contribution to the cultural activities of her time with her theatre stage decorations.

The Life Story of Mevhibe Şefik

Mevhibe Şefik was born in the so-called Nuri Efendi Street then in Nicosia on 9th April 1923. Her father, Hüseyin Hacı Mustafa was the son of a family renowned as Şekerciler (sugar makers) of Nicosia who were originally from one of the Arabic countries. He was a shoemaker. Her mother, Naciye was one of eight daughters of a family known as Barutcular (gunpowder makers) and she was a housewife. Mevhibe was the second daughter of the couple, who had three daughters. She describes the house in Mahmut Paşa Quarter of Nicosia so called even today as being large. Members of her mother's family, her uncles, aunts, their wives, husbands and children all lived together in several rooms of the house. Eventually each unit of this large family then left this house to establish their own private houses. Her uncle, Hasan Kemal, with an active social background was the most important member of the family to continue close relations with her parents, which also affected Mevhibe's life. (Kav, 1994 February, p. 20)

Mevhibe started her education when she was four years old in the kindergarten of Rahime Hanım. She then attended Ayasofya Girls' School for five years. Muhterem Hanım,² one of her teachers, instructed her in painting as she had noticed Mevhibe's talent in art, during her primary school years. Mevhibe Şefik then continued her education in Victoria Girls' School as a bursary student in 1933-34. The duration

of the school was increased from five years to eight in the same year. She was transferred to the third year after her successful completion of the first year and then she graduated in 1939.³ Although Victoria was classified as a secondary school, it was based on a college education. The curriculum of the school was changed in 1935, which resulted with 50 per cent of the courses being in English to enable the graduates to take English Ordinary and Distinction exams as requirements to become primary school teachers (Dedeçay, 1985, p. 18). The headmistress of the school during her first year was Mevhibe Hikmet from Turkey. However with all the curriculum changes, English women teachers were then appointed as the directors, which lasted until 1952. Miss Bullen was the first of these English directors. After her death Miss Stone was appointed as the acting headmistress and then Miss Stapley worked as the headmistress for several years (Dedeçay, 1985, p. 23).

Mevhibe Şefik was a successful student during her education. Besides her hard working characters, she was also an active student taking part in several extra curricular activities. She was a successful player in the volleyball team of her school and also took leading roles in theatre plays. She was a well mannered girl who had a close social life, particularly for the females in those days. Although she was a well-mannered, obedient student, she defended her rights for misbehaviour and unjust treatments. For example, she tells one teacher instructing embroidery making treating her students differently. She used to give each student a piece of cloth she had cut and they were expected to complete a pattern within one week, while scholar students were required to complete two pieces every week. In one case, she was quiet when one of the girls coming from a well off family did not perform her work, but she criticised the sewing of the edges of the completed embroidery made by Mevhibe. As Mevhibe tried to tell her that this was because of her cutting style, the instructor started shouting and she reacted with a hysterical crying. Another teacher upon hearing the shouting and crying came in and took her out of the class. She only stopped crying after a doctor came. She confessed in later years that her hysterical crying and shouting that panicked everybody in the school was in fact, an act to take her grudge against the instructor for her unjust treatment. (Kav, 1994 Şubat, p. 20) This first piece of acting was the beginning of her success as a theatre player.

Mevhibe Şefik graduated from Victoria Girls' School in 1939-40 with a certificate of Teachers' Training Course. Mrs. Megaw, the English art teacher of the school, encouraged her to improve her painting ability by offering her and two other girls from her class training in painting and calligraphy. The rest of Mevhibe Şefik's life was shaped by this offer and she worked as a teacher for almost 43 years without any break in the same school. Mevhibe Şefik got married in 1951 and continued her life happily as a spouse and a mother. Mevhibe Şefik retired from her teaching career in 1983. The Association of Turkish Cypriot Women awarded her with the title of "The Teacher of the Year" on Mother's Day in 1984. (Nesim, 1987, p.

426) Many women art teachers currently acknowledge her as their first instructor in art and the person to encourage them to select art as their profession.

Mevhibe Şefik's Training as an Art Teacher

Mevhibe Şefik had her first instructions in art from Muhterem Hanım, her primary school teacher who noticed her talent in painting. Şeref Bey, her first art teacher in Victoria Girls' School also encouraged her to improve her talent. He talked to her father about her skill in painting as hd Muhterem Hanım previously. Şeref Bey, a teacher from Turkey, taught her only for one year. Although nothing much is left in Mevhibe Şefik's memory about him, a newspaper article refers to the arrival of Şeref Beyas a well talented artist and calligrapher from Turkey in the first week of June 1932 who came to work in the Industry Hall of Hacı Sadık Efendi /Söz, 1932 June, p. 2). Şeref Bey, the painter, is also mentioned as taking part as the Master in the play called *Çoban* (Shepherd) in January 1935, the first play that included female girl actresses (Ersoy, 1998, p. 37).

Mevhibe Şefik had different art teachers in her secondary school education. She recalls the names of Mrs. Maxwell, Mrs. Winder (Wonders?) and Mrs Megaw. Mrs. Megaw, played an important role in Mevhibe Şefik's life. She owes her career to her special attention and training as well as encouragement for her to become an art teacher. This highly spoken of woman art teacher is, in fact, Electra Megaw, the wife of A. H. Megaw, who was the director of the Department of Antiquities in the 1930s and 1940s. Elektra Megaw is an Albanian artist who usually painted botanical watercolour paintings (Severis, 2000, pp. 241, 243, 246: fig. 319). According to Mevhibe Şefik, she left the island during the First World War, but came back and exhibited in the Pancyprian Art Exhibition in 1947 (Severis, 2000, p. 241).

Mevhibe Şefik graduated from Victoria Girls' School in 1939-40 after completing the eight class in seven years.⁴ However she had to wait for her future career for another year, but continued special training in art until she was appointed to a teaching position in Victoria in 1941.

Mevhibe Şefik's career started with the kind offer of Mrs. Megaw, who intended to train three girls in art so that one of them could take her place in the school while the other two could be appointed to the land registry office. Mrs. Megaw made this decision because she did not intend to stay at Victoria Girls' School for a long period. As Mevhibe Şefik remembers, Mrs. Megaw made her offer with a sincere confession that she did not find herself productive in a school where communication with the students due to language problems was difficult. In her offer to these three talented girls, she confessed that she did not know Turkish and the junior students could hardly follow her English. According to her suggestions, these girls would be instructed in art teaching as well as calligraphy in 'cut lettering'

style. This calligraphy was a special writing technique, that made letters thicker as the lines were drawn downward. In those days, the land registry documents were written in this style of calligraphy. Mrs. Megaw's offer was followed with another proposal by Mrs. Stapley, the director of the school. Mevhibe was asked to consider the proposal of Mrs. Megaw and also to learn typing so that she could teach this subject as well. Mrs. Stapley even made another proposal to Mevhibe to work as a Turkish teacher as Mrs. Stapley had a good reference from her Turkish teacher who reported her Turkish was excellent. Therefore, she could be accepted as a teacher to the school if she would agree to teach Art, Typing as well as Turkish lessons. However, Mevhibe had some other choices. She also had the chance to take an official exam to be appointed as a primary school teacher. But since the primary school teachers were appointed to teach in villages in their first few years, it would have been hard work as she had to travel and stay away from her family which as a young girl she was not ready to do.

After a careful consideration of all the alternatives, Mevhibe and Sıdika, her classmate started private courses with Mrs. Megaw. Mevhibe also taught the first and second-class students in the school. At the same time, she also started to take typing courses. She had the support of her uncle, Hasan Kemal, who was working in the state printing office and brought home a typewriter and also became her first typing instructor. Upon completion of a course in "touch system" typing, she sat for the Exams of London Chamber of Commerce where she achieved a certificate of typing. The typewriter then took an important part in her profession as a teacher for many years. Through her teaching she also instructed many girls who took secretarial work in later years.

At the end of the year Mrs. Megaw gave the two girls testimonials and recommended them to teaching positions in Victoria Girls' School and then left Cyprus at the beginning of the Second World War. Although Mevhibe Şefik had been successful in the exam in 1940 to take a teaching position at Victoria Girls' School, her official appointment was delayed for one year. Münür Bey, the Turkish member for the Board of Education did not approve her appointment with the excuse that she was too young.⁵ However, she started her teaching career in 1941, one year after her graduation.

Her Teaching Career

Mevhibe Şefik was assigned to teach Art, Turkish, and Typing lessons during the 1941-42 school year. She was given an opportunity to apply for two scholarships to study art abroad in 1945. One of these was from the United Kingdom, while the other one was from Turkey. Upon the advice of Mrs. Megaw, she selected the scholarship from Turkey, since she was teaching in a Turkish school. Although she was successful in the selection for the scholarship in Turkey, the Turkish Consulate

soon cancelled the whole scholarships upon the rumours about unjust selection. This cancellation upset her so much as she also missed the opportunity to apply for the scholarship from the United Kingdom.

Mevhibe Şefik worked for nearly 43 years in Victoria Girls' School. She worked with English headmistresses, mainly Miss Stapley, Mrs. Stone and Miss Clarke until 1952 in good relations. Although Art, Typing and Turkish courses were her main teaching topics at the beginning, she also thought Citizenship and Music lessons. She remembers taking her students to the law-courts for an observation as part of the lesson. When an urgent need to appoint a temporary music teacher arose, Miss Stapley assigned her as she had remembered the occasion of discovering Mevhibe's musical talent in singing. Once in a party Miss Stapley and Mevhibe sang together accompanied by the piano music of Jale Derviş, which their colleagues applauded.

Mevhibe Şefik instructed her talented students during the summer holidays in her house. She also travelled abroad to visit museums, art galleries and historical sites so as to improve her cultural background. She travelled to Turkey for the first time in 1946, a year after she failed to get the scholarship. Then she travelled to England at the beginning of 1950s, where she visited 19 painting exhibitions, several museums, and art galleries. She spent three days in the National Gallery, inspecting every single painting in the museum. She also repeated her travels abroad in the following years with her husband and daughter (Rıza, 1954, p.12).

Several publications reveal the difficulties encountered in the teaching life during the years under the British Colonial Rule. Every cultural activity was prepared under the most difficult conditions and strict rules in order not to offend the British Rulers. All teachers suffered so much to keep alive national feeling and Turkish culture and it was so insulting for all of them to start and terminate every occasion with the national anthem of the British Nation singing 'God Save the Queen or the King!' However as the relations got better, the Turkish community signed agreements with Turkey to get support for the Turkish education institutions and again the directors of Victoria Girls' School and Islam Lycée began to be appointed from Turkey. Several teachers were also sent from Turkey to the schools. Among the decisions taken was upgrading the level of Victoria Girls' School to a Lycée in 1952. It gave the opportunity for girls to continue high school after completing secondary education. It was also decided to accept the graduates of this school to the universities in Turkey (Behçet, 1969, pp. 137, 138; Dedeçay, 1985, pp. 25, 58). Therefore, the name of the school was changed to Victoria Girls' Lycée and it was decided to follow the curriculum of İstanbul Girls' Lycée. Among the decisions taken were the importation of teachers from Turkey rather than appointing primary school teachers (Feridun, c.2000, p. 94). This decision enabled importation of teachers from Turkey, which was not allowed since 1941. Mevhibe Şefik remembers the name of Aliye Eminli, the art teacher, Halide Öner, the Turkish Literature teacher, as well as Semahat Özlem, the headmistress joining the teaching staff of Victoria

Girls' Lycee that year. These teachers were appointed on a contract basis and their salaries were to be paid by the Republic of Turkey. (Dedeçay, 1985, p. 26)

In an effort to raise the standard of the school and provide the necessary teaching staff, the employment of teachers without a university diploma or higher education were cancelled in Victoria School. Upon the delivery of a bundle of letters from the Office of Education, the school administrators terminated the work of many teachers. Mevhibe Şefik was lucky to be given an opportunity to work on the basis of a two year contract until 1957. All these alterations made her lose some rights in her retirement calculations by the Social Security system. The Turkish schools gained better conditions after 1959, which unfortunately lasted only until 1963 when the beginning of political problems resulted in the collapse of Cyprus Republic that lasted only for three years. This followed a period full of poverty and agony but warmer relations for the Turkish society in Cyprus. With the closing of the boundaries and embargoes applied by the Greeks to the Turkish society, the art lessons were executed with only limited materials. But even then, exhibitions of students' works remained again as important cultural activities within the borders of the Turkish area in Nicosia and in other towns or villages that were impelled to live without contacts with the rest of the world until the 1970s for security reasons. Under these difficult conditions and a low salary until 1974, Mevhibe Şefik gave her service as a teacher for forty three years.

Mevhibe Şefik's Career as an Art Teacher

Mevhibe Şefik used to teach art lessons to all of the classes in Victoria Girls' School. She had a well-planned schedule for her Art lessons at each level. After a glance at the photographs of painting exhibitions provided by the author, it could be said that the junior classes practiced pencil drawing and designs while the upper levels were practicing thematic subjects, mainly landscapes, portraits or still life paintings with water and oil colour or mixed material techniques.

Mevhibe Şefik trained her students mainly in landscape painting and some of the lessons were outdoor practicals to enable them to work on the spot. The school courtyard and Ayia Sophia (Selimiye) Square were the most common places for these practices. In one case, she arranged a bus to take them to work in the Değirmenlik area. Each student was left on a certain spot to paint and Mevhibe Şefik rushed from one student to the other during the study. She was terrified when a sudden shower ended the day.

Mevhibe Şefik encouraged the creativity of the students by assigning them with different themes or topics. She never forgot one of her student's creativity as she made the portraits of an old man and a young horse for the theme of 'young and old'. She also recalled the paintings of a girl called Necla, one of her talented student who always made nude figures. She almost got in trouble with some higher

authorities who did not like to see such paintings at a school's exhibition. Mevhibe Şefik then requested her student to cover the figures. However, the result was that the figures were merely covered with transparent clothes like ballet dancers.

Since Mevhibe Şefike did not have a proper class for her art lessons, she preferred the refectory of the school for her classes or those preparations for annual exhibitions and performances until 1968. However, an interview published by one of her students mentions her studio. Accordingly, Sonuç A. Rıza had an appointment with Mevhibe Şefik for an interview. She was so excited when she climbed up the stairs of the building. After passing the study room of typing class, she came to the door of a painting studio. There were two low windows and all of the old tables were arranged at two sides of the walls. She did not hesitate to express her feelings with these words: "Isn't it really funny to call this tiny room a studio?" (Rıza, 1954, p. 11). Victoria Girls' Lycée had a proper art class after 1968 by moving into its new modern building at Kyrenia Gate outside the walls in Nicosia.

Mevhibe Şefik decided to exhibit the selected works of the students in an annual exhibition from the first year of her teaching life. She took an active part in the organization of the traditional Victoria Day Celebrations officially held since 1924 (Behçet, 1969, p.127) with her annual students' exhibition. These exhibitions, besides the other annual athletic sport shows and stage performances provided the students with extra – curricular studies. They also enriched the cultural life of the society by offering evening entertainment. The photographs of these exhibitions also show the evolution of art courses from embroideries and hancrafts to the contemporary art tradition in the western style.

The school exhibitions were held at different places in earlier years. The exhibition for 1947 was organized in the British Institute while in later years these were held in the Victoria Girls' Lycée. Although some units of the school buildings still exist today, part of this building has been replaced by Demak Business Center, a modern building, which was an arcaded building running along Müftü Ziyai Efendi Street. The exhibitions then were arranged in the hall of Nicosia Turkish Lycée (Boys' Lycée) after 1952, which was a first step to enable the encounter of boys and girls for mixed education that was achieved in later years. Mevhibe Şefik was always careful to make a plan for the exhibition and asked her students to make the size of their easel according to the space on the wall. Therefore, the size was usually determined by deciding the place to be hanged on the wall and then the easel was prepared accordingly and painted by the student.

The daily newspaper "Söz" published some news in June 1946 (1946 May, No: 2855, 2856) about the sport and cultural events of Victoria Girls' School taking place on the 24th May, which is Victoria Day.

One art critic who signed his article "Gallery Worm" described all of the paintings by citing the name of each student. The art critic referred to the exhibited works worth describing as they were excellent. As he went through the exhibition halls, he was surprised to see some really excellent art pieces. According to the author,

there were several works among the exhibits that could easily be classified as masterpieces. He considered these as the products of a year's study that were noteworthy of appreciation and celebration as a great success. The critic started his visit to the first gallery where they had exhibited the embroideries. These were of high quality and recalled the continuity of the traditional Turkish art. The motifs, selection of colour of all these works, were in fact the product of a careful and patient work. The critic considered this act of young girls as a manner for paying respect and thanksgiving to their nation by continuing these highly respected and appreciated skillful traditional embroideries of the past culture.

The painting gallery was arranged into three separate rooms. The first one was the pencil colour paintings based on imagination. These were the paintings of the junior classes with less experience. Among these paintings the works of Nermin Mustafa and Lerzan Kazım were defined as noteworthy in view of their lines or expressions. All these he had studied one by one with joy and excitement for several minutes.

Among the water colour paintings, the critic observed, Jale Safa's "House and Its Door", Mualla Celalettin's "Child Portrait", Ferhan Ali's "Girl and Sailor", Zekiye Mustafa's "Cyprus", Ülvan Aziz's "Pasture and Flowers", Nezihe Rasim's "Lake", Perihan Tahsin's "Butterfly and its Flower", Şaziye Mehmet's "Landscape" and Hale Safa's "Sun Rise Among the Fish Nets." He thought them to be excellent works in view of their colour or design techniques. There were many more that he could not cite although he claimed they were all attractive and beautiful.

The critic did not criticise negatively the paintings exhibited in the gallery of oil paintings. The colour of these paintings as compared to the other ones cited above gave a dull and melancholic impression. But in fact he learnt the reason he could understand the inevitable result was due to the lack of ready made oil paint on the market as it was war time and for this reason the paint material was prepared by the students through their own means. Under those conditions, it was impossible to give the required hue to the painting. Therefore, under these circumstances it should not be considered as an important fault.

The art critic remarked that the paintings of Süheyla Şakir called "Door", Süheyla Ahmed's "Cloud and the Tree", Altan Naci's "Sun Set Time" were considered as the most attractive ones in that group. He also added that Pervin Teoman's "Portrait" and "Sultan Han Near Kayseri" were the noteworthy masterpieces of the exhibition.

The art critic concluded by saying that the art talent of the young girls was rather high. He recommended that the headmistress and the teachers of Victoria Girls' School should find a means to take these exhibits of handcrafts and paintings of high quality to England and other countries by convincing the British Council for funding and necessary arrangements. He felt that they could find appreciation in those lands where there is a higher taste and understanding of art and aesthetics. The article ended by congratulating Mevhibe Şefik.

This article is the most detailed Turkish one ever published upto that time in a Turkish newspaper about any exhibition held in Cyprus. Although another article published in *Hürsöz* (1947, 19 May p. 1) also mentioned the success of the young girls' and talent in plastic arts for the 1947 exhibition, this was in fact rather brief in view of the 1946 article (*Söz*, 1946 May, No: 271). This brief article emphasised, in particular, the success of the junior classes (*Hürsöz*, 1947 May, 19, p. 1). In fact, both articles are the signs of the growing interest in painting art and cultural activities in those years.

Mevhibe Şefik remembers the names of most of her students. The names of several well-known artists, such as İnci Kansu, Aylın Örek, and Göral Özkan are frequently cited while she talks about her memoirs. These artists confirm these close relationship as they also refer to her as their instructor who directed them to select art and teaching as a profession in their life. For example İnci Kansu adores her and considers her as her main source of inspiration for her career.

Mevhibe Şefik and Theatre

Mevhibe Şefik also had a great passion for theatre. This interest in fact started with her taking part in a theatre play at seven years old. There were several theatre groups visiting Cyprus during the years 1930s and 1940s. In one of these occasions organized by her uncle and his friends, Bedia Muahavit and her team was to perform a play in Kardeş Ocağı. However, they did not bring the child actor that appeared in the play, Mevhibe who was nearly six or seven years old was appointed to do this part.

Mevhibe Şefik took the leading roles in school plays. She also took part in the plays staged for different occasions during her early teaching years. But her part in these plays was as a soloist singer, since her voice was quite lovely. She sang two tangos in a play called "*Kahraman* (Hero)" and acted as Nedime in "*Akın*"; also she sang the songs, "Gulls" and "Ayşe", in a play staged by the Victoria Alumni Theatre Group. She joined to the concert of Dar'ülélehan as a solo singer. The Turkish Consul, who was present in the concert, offered her a scholarship in the Ankara State Musical Conservatory with the condition that she then stayed in Turkey (Rıza, 1954, p. 12).

Mevhibe Şefik took part in radio plays since 1950 on the Cyprus Radio Corporation. She worked in the program that was prepared and presented by Suphi Rıza for several years. These programs were on Cyprus Radio until 1963 once a week for an hour and continued on Bayrak Radio for several years. One of the plays she took part was called, "*Ankara Sokağı*", which was played in the Cyprus Broadcasting Cooperation. Suphi Rıza was the director and presenter of the play while Orhan Avkıran, Lütfi Hami, Fevziye Hulusi, Fitnat Zeynel, Mustafa Zeynel as well as Mevhibe Şefik were acting in the play (Balıkçıoğlu, 2002, p.

76). This team continued to present radio plays for several years on Bayrak Radio. Mevhibe Şefik always acted as if she is really living the event. She described these days both with joy as well as a deep sadness as she recalls some close friends criticised her husband, Ali Şefik, and blamed him for not being jealous. However, this did not prevent her acting as her husband was always a considerate person. Mevhibe Şefik also remembered that sometimes Suphi Rıza cried in hearing the sad stories when she was acting although he was the writer of some of the plays. (Kav, 1994 February, p. 21)

Her interest in theatre plays was not merely with her taking part in the plays. In fact, she is more interested with the stage designs for the plays, that allow her to express her artistic talents and skills. As she talked about her memories, she added these words: "I feel a great happiness to be a person to consider the importance of the visual appearance of the theatre stages and to perform plays with a rich visual setting." Showing a real setting in the plays was important to Mevhibe Şefik. In the annual school plays, she managed to create a real atmosphere by having a fountain with water running through the tap, a sailor in a moving boat, or a national folk dance staged with a beautiful setting and appropriate apparel.

It is disappointing not to find any reference to these stage decorations in the books about the theatre history of the Turkish Cypriot society published by Yaşar Ersoy. In view of the difficulties encountered to prepare these stages in those days' economical conditions, this can be considered as a great neglect in attempting to research the past history of the theatre activities. Hitherto, the women artists, like İnci Kansu or Göral Özkan all mention about these attractive stage decorations and the annual school performances in their conversations concerning the memories of their school years and Mevhibe Şefik. The first stage decorations were large-scale paintings designed on rather large coarse white calico, and hang from the top of the screen wall of the stage with ropes. These were painted according to the story of the play. Mevhibe Şefik had her first experience in a play staged in the Beliç Paşa Theatre Hall in Nicosia. Upon her application to the headmistress, she could not get any financial support for the necessary material for the stage design, but she did not give up her intention to create a stage setting. Through her relatives and neighbours, she collected bed linen and bought the paint material personally. Then by joining all these bed linens, she painted a rather large scene with the help of her students. She always prepared these screen paintings in cooperation with her colleague Servet Perlev, the music teacher. She recalls the preparation of seven different stage decorations for the play, "*Boş Beşik*" (Empty Cradle). Ali Usta, a carpenter from the Asmaaltı region of Nicosia, was her best helper to install the decorations on the stage. Although coarse calico was preferred in the early years, they had to replace these with paper in later years due to the expense. The painted papers were all joined together and fitted in a cloth frame that was hang to the stage with strings. By rolling these scenes upward, they could change the scene

according to the acts of the play. After hanging these decorations, Mevhibe Şefik did not hesitate to climb up on a stool or a ladder for the final touches of paint.

One of Mevhibe Şefik's earliest experiences was "*Little Fishers*" which had a seascape scene as the stage background. There was also a half size model ship made of plywood and the sailors seated into this ship passed all along the stage. They prepared costumes with glittering tails for two girls acting as mermaid. An article published about the play recorded the success of it play as well as the stage decoration with the following words: "The action of the little fishers in the model ship passing through the stage by singing the fisher's song and moving their oars with perfect harmony were applauded by the audiences with great adornment and excitement. The stage was all set up in an elegant rich decoration."

The school performances staged different plays in one night according to the level of the classes. They lasted more than three hours usually. Through the article published in *Hürsöz* we learnt the names of the plays staged during the performances of 1947. Besides the *Little Fishers*, they staged *Sukutu Hayal* (Disappointment); *Baş Tacı* (The Crown of the Head) Shakespeare's play called *Hob and his Shepherds*, and dances called the *Spring*. There was a particular appreciation for the decoration and performance manner for the "*Spring*" dances that reflected a high degree of art appreciation. At the end of the article the author congratulated the active gymnastic teacher Perihan Celal and art teacher Mevhibe Hüseyin, for their successful preparations of all the plays and dances performed for three and half hours, which was quite long but enjoyable (*Hürsöz* 1947 March No: 202).

Mevhibe Şefik also remembers the successful decoration prepared for the play called *Acem Çarşısı* (Acem Market) put on stage with Jale Derviş, the music teacher. Some of the costumes used in the performances were also prepared at the school by Mevhibe Şefik and her students. The dancing skirts were usually made of gryphons paper and their shoes were made by cutting cardboard sole according to the size of the children's feet and sewing cloth of matching colour on the top of these.

İnci Kansu described these stage designs as the introduction of the western style landscape paintings to the public, which were the initiation to develop an art taste in western manner within the society. Mevhibe Şefik could not remember how she started to consider the preparation of these stage decorations. This may be based on her childhood memories. Some professional theatre groups coming from Turkey or some local ones may in fact use this also. A picture, published by Yaşar Ersoy shows the stage and group for the play called "*Çifte Keramet* (Happy Wonders) rehearsed in Kardeş Ocağı in 1927 had a large landscape stage decoration. (Ersoy, 1998, p. 41) This may have been one of the inspirations for Mevhibe Şefik if she had ever had the opportunity to see this in that year while she was only 4 years old.

Although an article with the signature of Lütfi Ekenoğlu published in *Yeni Mecmua* in 1945 (An, 1999, p. 95) criticised the stage setting as arranged just by putting pieces of furniture in the middle of the stage with no sense of aesthetic design, this

criticism is in fact for the theatre plays acted by other groups usually consisting of adults. An article published in *Söz* newspaper about the annual performances of Turkish Boys' Lycée with the title, "This is a Real Performance" signed as 'Backstage Worm' described the performances and the actors of the plays as praiseworthy; while with the case of the stage decoration it is remarked to have been nice and simple as could be expected from the limited facilities and means of the school. However, we could feel the difference between the stage decorations mentioned above with the stage decoration of the "*Spring*" dances prepared by Mevhibe Şefik as described by the art critic to have been the result of fine taste of in art. Therefore, these stage decorations designed for the performances of Victoria Girls' School, as described by Mevhibe Şefik as well as her students and colleagues are more successful than any other stage decoration of the theatre plays performed in those years. This is the consequence of a talented woman whose character reflected a genuine taste for art, which is combined with sensitivity and aesthetic values. Mevhibe Şefik managed to prepare these until the 1970s. Göral Özkan and Yalkın Muhtaroğlu as the second and third painting teachers of Victoria Girls' Lycée, her former students joined her adventure after 1955s for the preparation of these stages. Both teachers shared the work until Mevhibe Şefik's retirement.

These decorations have been studied through the photographs provided by Mevhibe Şefik. They appear to be carefully designed as compared with the decorations of the professional theatres of its contemporaries. It is a pity not to be able to see any original of these stage decorations today, since the concept of archiving such materials was never thought of in the past or even today. The only source for them is the photographs and description by Mevhibe Şefik and some of the artists. It is regretful not to have any of these decorations, as we believe that they could be displayed as the early examples of the theatre stage decorations in a theatre museum to be opened in the future. They could also comprise the early examples of large-scale landscape paintings for those years.

Mevhibe Şefik always prepared these stage decorations together with her students. Some of these students who always assisted her are the well-known women who manage to held important positions in their careers. Some of the names she always cited are İnci Kansu, Göral Özkan, Ayşe Coşar, Bahire İnan. These decorations were prepared in Mevhibe Şefik's house, in a narrow space at the front side of her home. They boiled glue on steam heater, then mixed the powder paint into this hot glue, and applied the pigment on large size paper pieces. These paint materials were purchased from some shops in the Greek side of Nicosia. Later, a Turkish shop, called Aksoy, became their provider. They also used gilds sparingly on these decorations to give a more glittering effect on the stage. She remarked that gild paint was important for her work as it was also used in the inscription of the graduation diplomas, which were also written by herself during her teaching years.

These preparations inspired her students in their further careers. İnci Kansu improved her art of papermaking and painting techniques. By using different means such as her food processor, pressure cooker to prepare different textured paper with different kinds of paper, cellulose, cloth pieces, fruits and vegetables. Such experiences in the past gave her much inspiration and taught her to work neatly and patiently in all these attempts to improve her art. Ayşe Coşar, who studied chemistry and was the director of the State Chemistry Laboratories for several years, most probably had inspirations from these experiences as well.

Göral Özkan also refers to these preparations made for the annual evening entertainments at Mevhibe Şefik's house every year regularly in the spring semester. She considers these as great experiences that inspired and directed all of them in their careers. Özkan also considers herself and her friends as Mevhibe Şefik's 'apprentices'. Apparently Mevhibe Şefik's extensive experience, knowledge, bright ideas, friendly and warm conversation, and affectionate manners affected their whole future career.

What Remained from Mevhibe Şefik's Teaching Career?

Mevhibe Şefik always preferred to exert her efforts to instruct her students although she had a great skill and talent in painting. She defines almost everything as art and says that "making a fine conversation or writing a text with fine calligraphy is art. On the other hand, bringing the nature into your room through the brush and colours as well as writing a text with a typewriter in 'touch system' technique may also be considered as art." With this understanding Mevhibe Şefik dedicated herself to her school, art, and students. She was the insctuctor of thousands of students during her teaching career. Although she had never exhibited her own works in any exhibitions, she was quite happy with those large-scale paintings she had prepared for the theatre stage. Mevhibe Şefik is now very proud to be the teacher of many art teachers or painters, like Sema Zihni (deceased), Yalkın Muhtaroğlu, Göral Özkan, Aylin Örek, Gülsen Can, Selma Yusuf (deceased),⁶ Ayten Erduran (deceased) and Güner Erol. It is surprising not to find any trace of her paintings today although Mevhibe Şefik spent her leisure time painting in her small studio at the school as was recorded by Sonuç A. Rıza in an interview published in *Ulku* in 1954 with the following words: "She was standing in front of an easel in her partly stained white shirt : I stopped at the door and watched her quietly as she was once gazing at the painting, then moving her brush on the easel to create elegant lines and colour skilfully. (Rıza, 1954, p. 11)

Although in all of her activities Mevhibe Şefik seemed to develop a great passion for art, she never considered exhibiting her own works in any exhibitions. There were several reasons that could be considered here. There were no other Turkish woman dealing with art in those early days in 1940s or 1950s. There was

no possibility to try to step on a platform where only a few male artists managed to establish their sovereignty. The lack of galleries to open exhibitions was another problem, which did not create a competitive environment in those days. It is a known fact that almost all artist start their careers as art teachers. Most artists will manage to create their most important studies after retiring from their official work. Mevhibe Şefik is not that much lucky as she only managed to get her retirement in 1983 after a teaching life that lasted nearly 43 years. Although she enjoyed her career, the social security system and retirement years were not arranged according to the modern system. The shifting of government from British to Cyprus Republic and then to Cyprus Turkish Society until 1974 caused several problems in the calculation of her working years. Low economic income for all members of the Turkish society was another factor preventing her considering retirement. Another reason is that she started her family responsibility late as she got married in her 30s when British Rule changed the policy not to terminate the work of married woman teachers, which was an act applied in Victorian England and later times particularly during the Second World War (Perkin, 1993, 201). Her daughter's education in Turkey was another reason that led her to continue her teaching career until 1983. In addition, earning a life through painting was not an acceptable way of living in those days. This was almost a luxury since there was no art market to patronize the artists. Although she always encouraged all her women colleagues, who were her former students, to join the Turkish Artists Exhibitions, she personally never joined these exhibitions. This is a rather humble act and a behaviour of respect for all her students who managed to get on academic education. She always preferred to remain at the backstage as an instructor and an amateur painter for all her life.

Mevhibe Şefik currently lives with the family of her daughter and her family. She still keeps two large oil paintings referring to them as the paintings of her two daughters. In fact these are the paintings of her two talented students. One of these is the portrait of Mevhibe Şefik with her daughter in her lap painted by Silay Ahmet and the other one is the portrait of Naciye, her daughter signed as İnci Yılmaz. Both portraits show the talents of the girls prior to academic education. İnci Yılmaz Kansu is the well known paper artist while Silay Ahmet studied physics for her career.

The black typing machine displayed in the hall of her house is one of the souvenirs of her past teaching years. The stage screen paintings are the only remembrances for these plays that can only be viewed in her personal albums. Also they are in the memories of some people. Contemporary modern cities are proud to have at least one theatre museum to commemorate its past history of entertainment life. However, it is upsetting not to find such museums like contemporary art museum or theatre museum in this country. Another sad thing is the lack of consciousness for the necessity to keep archives of important events, which are necessary for the writing of the political, social, or cultural history of the

past. It is believed that the photographs and memoirs may also contribute to the understanding of the past.

Mevhibe Şefik is sometimes upset that her name has been omitted or not mentioned by some artists in their exhibition brochures or interviews as they name their university instructors only. However, some of the artists, particularly those who are keen about education always mention about her with deep respect and loyalty. They consider her as their inspiration for selecting their careers and the source of their love for art. İnci Kansu is the most faithful one to express her adoration and acknowledgements. She always mentions about Mevhibe Şefik's physical beauty, her scarlet hair, perfect anatomy, smart apparel and perfect Turkish accent and above all these characteristics, she is grateful to her instructions and encouragement to improve her skill towards creativity and original designs in her art career. İnci Kansu expressed these feelings in a poem written as a thanks giving to Mevhibe Şefik for the occasion of her retirement. In this poem she expressed her adoration in a simple manner and also mentioned her skillful hands designing elegant lines and figures and creating an image of the nature with rather attractive colours like a magician. She also remembers the stage decoration preparations which enabled them to combine their individual creativity with others to compose a group working in harmony.

One of her students, who followed her footsteps in her career as an art teacher, is Gülsen Can. She is known as an artist as well as the owner of a large art studio called Portfolio Art School that opened in 1985. This is the only private school serving adults in every branch of plastic arts such as painting, ceramics, paper marbling, stain glass making, copper engraving, embroideries, flower making, textile painting, according to the skill and preference of the participants. Although there is no gender restriction, it is usually attended by young girls and mainly retired women or housewives. The school has arranged annual exhibitions to display their work. Gülsen Can is a graduate of Victoria Girls' Lycée and Ankara Girls' Technical School. Although she did not hesitate to tell rather proudly about her graduation position with the highest mark in her class in an interview published by Taylan Kav in *Kıbrıs* newspaper, (Kav, 1995 October, p. 33) she remarked that she owes her whole success and career to her secondary school teacher, Mevhibe Şefik. She made the decision to establish an art studio with the inspiration she gained from her beloved teacher. Through these painting lessons she became addicted to the smell of paintings. She wonders what occupation she might have selected if she did not have Mevhibe Şefik as her painting teacher in those early days.

Göksel Sarıca Özdiç, an amateur painter also remarked about Mevhibe Şefik as a talented and a very good teacher who gave her and other students the first taste and passion for art. Göral Özkan talks about Mevhibe Şefik, as first art teacher, with great love and respect. She also described her teaching and instruction ability to be the initiator of the first gleanings of a passion for art she always had in

her life. With this love she selected art teaching as a career. She worked in the same school after she completed her higher education in Turkey. The high school education enabled her with theoretical knowledge but later, in her teaching years as they worked together, she had always relied upon Mevhibe Şefik's knowledge as her practical experience was so extensive. Mevhibe Şefik also became her closest friend during the years they worked together. Göral Özkan described her relation with Mevhibe Şefik as remaining her student at each stage of her life and she considered this fact as the great chance of her life. She confessed that the art lesson hours with Mevhibe Şefik during her secondary school years had always remained as the happiest memories of her school life.

Mevhibe Şefik retired from teaching after serving for forty two years and seven months. During a ceremony organised by Şermin Kotak, the headmistress of 20 Temmuz Lisesi and teachers, a play was put on stage by her graduate students of different ages like Latife Birgen and Ayhatun Ateşin. İnci Kansu presented her with a poem entitled, "My Teacher." She considered these as the greatest gifts from her teaching career.

Mevhibe Şefik briefly explains her passion about painting and her career with these words:

Can you see this brush? Well, I am in love with this. All the beauties of the nature is hidden in the feathers of this brush! It leads me into the deep blue hues of the sea! It takes me up to the top of a mountain, to the flowing water of a spring. It makes me remember the grief of an archway, or remind the forgotten broken pottery. Also it is this unique brush which made me laugh or cry all the time.

Conclusion

In the writing trend of the cultural history of Cyprus, first half of 20th century needs more attention and detailed research since it is the initiation for the Turkish society to express its own ideas and feelings and the beginning of opening its gates to the outer world. The educators of this period struggled to protect the Turkish identity in the education system despite an environment of difficulties encountered under the British Colonial Rule, which lead a depressed regime revealed under its modern appearance. These teachers followed and taught their students the improvements implemented by the newly established Turkish Republic and the reforms laid by Atatürk, although they could not express implicitly the feelings of loyalty to Turkey.

All the developments within the years 1925-1960 by the Turkish Society in Cyprus were achieved through the efforts of teachers, who worked with enthusiasm and self-denying efforts. They managed to bring the knowledge they gathered from their limited sources to a new synthesis; and consequently, they encouraged their students to get further education according to their talents and abilities which resulted with more methodological studies in the schools and specialised occupations

in the society by the 1960s. Mevhibe Şefik is one of these early teachers. Although she did not take part as one of the immortal heroes of education in Ali Nesim's book, she deserves this title as the first Turkish Cypriot woman art teacher. This article is prepared to add a contribution to the history of education of Cyprus written up-to-date with the belief that Mevhibe Şefik's efforts and services in the art education of Cyprus must take its position and make her name live forever in the written history.

Notes

¹This information is given by Mevhibe Şefik.

²Ayşe Mustafa Katipoğlu also mentioned about Muhterem Hanım working as a teacher in Ayasofya Girls' School in Ali Nesim (1987, p. 404).

³This School was established in 1901-1902 academic year and was called as Victoria İslâm İnas Sanayi Mektebi (Victoria Islam Girls' Industry School) or Rüştîyesi (Secondary School) and changed its name several times in later years. These names are as follows: Victoria Girls' School (1920-26), Victoria Girls' Lycée (1926-1935), Victoria Girls' School (1935-1951); Victoria Secondary Girls' School (1951-1952), Victoria Turkish Girls' Lycée (1953-1958), Nicosia Turkish Girls' Lycée (1961-1979), 20 July Lycée (1979-). (Dedeçay, 1985. p. 20).

⁴Victoria Girls' School was upgraded to a Lycée (high school) in 1952. (Dedeçay 1985. p. 25). This was made after a decision taken on 15 September 1952 and accordingly it was decided to follow a lycée curriculum after the completion of a three years secondary school program. (Behçet, 1969, p. 137). According to this information provided by Mevhibe Şefik, we could see the attempts to upgrade the curriculum by increasing the years of education although it was not classified as a Lycée in 1940s.

⁵There were discussions by the Turkish Education Commission during the years 1937 to 1943 to appoint elder retired teachers to the primary schools instead of young unexperienced lycée graduates. According to the decisions of the Director of the Education Office, all graduates of the Teachers' Training School were already employed and the new Lycée graduates would be employed only with the condition of passing the English Distinction Exam successfully. Also, another decision taken during the same years was concerning the appointment of primary school teachers. Accordingly young teachers would be employed at Ayasofya Girls' Primary School only if they could complete a two year course after their graduation from the Victoria Girls' School. (Behçet, 1969. pp. 99-100). Although the reports published by Hasan Behçet are missing for the years 1931-1950 it can be assumed that similar conditions were applied for the employment of new teachers in Victoria Girls' School.

⁶Selma Yusuf Saygın lived in Ankara and published her poems and paintings in a book before she died.

References

- An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazilar*, Lefkoşa: Kivircim Yayınlari No: 5.
- An, Ahmet (2002). *Kıbrıs'ın Yetiştirdiği Değerler*, Lefkoşa: Akçağ Yayınlari.
- Balıkçıoğlu, Osman (2002). *Bizim İnsanımız Bizim Lefkoşamız*, Toplum Yayınlari.
- Behçet, Hasan (1969). *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkoşa- Kıbrıs.
- Dedeçay, Servet Sami (1985). *Viktorya İslâm İnas Sanayi Mektebi ve Kıbrıslı Türk Kadınının Hakları (1902-1985)*, Magosa, Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınlari: 3.
- Ersoy, Yaşar (1998). *Kıbrıs Türk Tiyatro Hareketi*, Lefkoşa: Peyak Kültür Yayınlari: 1.
- Feridun, Hüsnü (c. 2000). *Eğitimle Bir Ömür*, İstanbul: Boğaziçi Yayınlari, (not dated but it can be assumed that this was published in 2000).
- Hürsöz (1947 May). No: 267, p. 24.
- Hürsöz (1947 March).No: 202, 14 March Thursday.
- Hürsöz (1947 May). No: 271, 29 May, p. 1.
- Kav, Taylan (1994 February). *Mevhibe Şefik, Kıbrıs*, 9 February 1994, pp. 20-21.
- Kav, Taylan (1995 October). *Gülten Can, Kıbrıs*, Wednesday, 18 October 1995, pp. 32-33.
- Nesim, Ali (1987). *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınlari.
- Perkin, Joan (1993). *Victorian Women*, London: John Murray.
- Riza, Sonuç, A. (1954). Okulumuzdan Yetişenler, *Ulku*, Mayıs 1954, Yıl: 6, No: 13, pp. 11-12.
- Severis, Rita C. (2000) *Travelling Artists in Cyprus 1700-1960*, London: Philip Wilson Publishers.
- Söz (1932 Haziran). 9 Haziran p. 2.
- Söz (1946 Mayıs). Sene 28, Sayı: 2855, 2856.

Bir Portre: Mevhibe Şefik İlk Kıbrıslı Türk Kadın Resim Öğretmeni (1923-)

Netice Yıldız*
Doğu Akdeniz Üniversitesi

Özet

Kıbrıs Türk toplumunun çağdaş düzeye gelmesinde kadının meslek hayatındaki başarısı önemli bir yer tutar. Eğitim alanındaki ilerlemelerde, çağdaşlaşma süreci içinde özellikle düşük ekonomik şartlar altında ve özgürlüğü elinden alınmış bir toplumun zorlu günlerinde ilk kadın öğretmenlerin katkıları önemlidir. Kadınların da üniversite eğitimini alabilmesi, ihtisaslaşmaya doğru yönelebilmesi için hazır bir altyapı gereklidir. Bu altyapıların olmadığı dönemlerde, İngiliz müstemlekesi olan Kıbrıs'ta kısıtlı olanaklar çerçevesinde, çevresindeki eğitimmenlerden aldığına kendi gayretleri ile geliştirmek, gece gündüz çalışarak yetişen ilk Kıbrıslı Türk kadın resim öğretmeninin portresini çizmeye çalıştık. İlk kadın resim öğretmenini belirleme amacıyla yola çıktığımızda Mevhibe Şefik'in ilk kadın daktilo öğretmeni ve yine ilk sahne tasarımcısı sayılabilcek kadın olduğunu da tespit ettik. Bu yazıda Mevhibe Şefik'in yaşam öyküsü ve mesleki yönü ele alınmış, o günün eğitim şartları içinde irdelenerek portresi çizilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mevhibe Şefik, Kıbrıs, Türk kadını, resim öğretmeni, sanatçı, tiyatro, orta eğitim, kız okulları.

*Doç. Dr. Netice Yıldız, Sanat Tarihçisi, Mimarlık Fakültesi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, Gazimağusa, KKTC, Mersin 10 - Türkiye. e-mail: netice.yildiz@emu.edu.tr

Çağdaşlaşma Gayreti İçinde Bir Toplum ve Sanat Eğitimi

Kıbrıs Türk halkın eğitim sistemi içinde resim derslerinin yer olması çağdaş sanatın oluşumu yanında, toplumun çağdaşlaşması sürecinde önemli bir atılım sayılmalıdır. Özellikle bu süreçte sanatçılar yanında öğretmenlerin de bu gelişim çizgisindeki katkılarının belirlenmesi, biyografilerinin yazılması Kıbrıs Türklerinin geçmiş toplumsal tarihlerine önemli bir katkı olacaktır.

Kıbrıs Türk toplumunda kız okullarının açılması dünya geneline ve hatta Osmanlı İmparatorluğu'nun büyük kentlerine göre oldukça geç tarihlerde başlar. Kıbrıs'ta ilk Türk kız ilkokulu 1888'de (Behçet, 1969, s.65), ortaokul seviyesindeki Viktorya İslâm İnas Sanayi Mektebi ise 1902'de (Dedeçay, 1985, s. 10-11) kurulur. Resim derslerinin geçtiği ise 1925 yılına kadar inebilir. İlk Kıbrıslı Türk kadın resim öğretmenini ancak 1940'lı yılların başlarında görmek mümkün olabilmiştir. Bu arayış içinde kadın erkek ayırımı yapmadan ilk resim öğretmenlerinin isimleri şöyle sıralanabilir: İdadi Okulunda (sonraları İslâm Lisesi) Ahmet Rifat Efendi (An, 2002, s. 413), Kadı Burhanettin (Nesim, 1987, s. 21; Feridun, c. 2000, s. 21) İsmet Güney; Viktorya Kız Okulunda Miss Serra (Nesim, 1987, s. 270), Şeref Bey, Mrs. Maxwell, Mrs. Stone, Mrs. Hill, Mrs. Megaw,¹ Mevhibe Şefik; 1937'de kurulan Öğretmen Okulunda ise Mr. Diamantis (Feridun, c. 2000, s. 47).

Yazımızın konusu olan Mevhibe Şefik o yıllarda Kıbrıslı Türk kız öğrencilere en yüksek eğitim veren Viktorya Kız Mektebinin ilk Kıbrıslı Türk kadın resim öğretmenidir. Mevhibe Şefik bu okulun o yıllarda genellikle İngiliz olan resim öğretmenleri tarafından özel olarak yetiştirilmiş ve daha sonra da aynı okulda ilk resim öğretmeni olarak uzun yıllar emek vererek çok sayıda Kıbrıslı Türk kadınına plâstik sanatları sevdirmiştir. Günümüz kadın ressamlarının çoğu ilk sanat eğitimlerini ondan almışlardır. Mevhibe Şefik, ayrıca bugün bilgisayarların yaygınlaşması ile artık tarihe karışmaya yüz tutan 'touch system' daktilo yazma eğitimini veren ilk öğretmendir.

Kıbrıs'ta resim sanatı ve resim eğitimi konusunda yaptığımız bir çalışma sırasında, özellikle bazı kadın ressamların gazete söyleşilerinde ya da kendileriyle yaptığımız kişisel söyleşilerimizde rastladığımız Mevhibe Şefik ismi, Kıbrıs'ta ilk Türk kadın resim öğretmeni olabileceği düşüncesi ile hemen ilgimizi çekmiştir. Konu üzerinde bilgi bulabiliyoruz düşüncesi ile Ali Nesim'in yazdığı *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz* adlı kitaba başvurduğumuzda ne yazık ki hayal kırıklığına uğradık. İlkleri sunması beklenen bu kitapta sadece Mevhibe Şefik'in değil erkek öğrencilerin okuduğu İslâm Lisesinin ilk resim öğretmeni Ahmet Burhanettin'in (Behçet, 1969, s. 128) de unutulmuş olması üzücüdür. 1926 yılında İslâm Lisesinde başlayan resim derslerine, kadılık görevi yanında gelen Ahmet Burhanettin'in resme yetenekli olduğu ve resim bilgisinin babasının İngiltere'deki askeri eğitimine dayandığı sanılmaktadır (Balıkçıoğlu, 2000, s. 91). Ancak bu, geç yaşlarına kadar öğretmenlik yapan Mevhibe Şefik'in Ali Nesim ile mesai arkadaşı olduğu ve bu sebeple de eski öğretmenler sınıfına konmamış olduğu şeklinde iyimserce yorumlanabilir. Bunun

diğer bir nedeni ise resim derslerinin durumuyla ilgilidir. Resim dersi müfredatlarda yer almamasına karşın genellikle önemsenmemen bir ders olmuş, sadece yıl sonu müsamerelerinde düzenlenen kültürel etkinlikler içinde önem kazanmıştır. Aynı şekilde resim öğretmenliği de diğer ders öğretmenlikleri yanında ihmal edilmektedir. Hatta politikacıların sergi açılışlarını sadece politik gösteri amacı ile değerlendirmeleri, ama ileriki yıllarda yayımladıkları anılarında bunlara hiç yer vermemeleri de burada eklenebilecek diğer nedenlerdendir.

Mevhibe Şefik ile ilgili son yıllarda yayımlanmış bir gazete söyleşisi dışında bir şeyin bulunmaması bizi üzmem ve bu konuda kısa da olsa bir biyografi yazılmasını düşündürmüştür. Araştırmamız kendisi ile görüşmenin yanı sıra, başka sanatçılar ve 1945-55 yılları arasında yayımlanan kısıtlı sayıda gazetelerde yer alan haberlerden toplanan kaynaklara dayandırılmıştır. Bu araştırma sonucunda Mevhibe Şefik'in resim öğretmenliğinin yanı sıra bugün, özellikle tiyatro düzenlenmesinde kurduğu sahneler ile ilk sahne tasarımcılarından biri olarak anılması gereği düşüncesine vardık.

Mevhibe Şefik'in Yaşam Öyküsü

Mevhibe Şefik (o yıllarda Mevhibe Hüseyin) Lefkoşa'da 1923 yılının 9 Nisanında o zamanki ismi ile Nuri Efendi Sokakta dünyaya gelir. Babası Hüseyin Hüsnü Hacı Mustafa, Arap ülkelerinden gelerek Lefkoşa'ya yerleşen ve Şekerciler diye tanınan bir ailenin oğludur. Hacı Mustafa, gerçekte bir ayakkabı ustasıdır. Annesi Naciye ise, Küçük Barutçular diye anılan bir ailenin sekiz çocuğundan biri olup ev hanımıdır. Mevhibe, bu çiftin dünyaya getirdiği üç kızdan ortancasıdır. Doğduğu ev, bugün de aynı adla anılan Mahmut Paşa Mahallesi'nde çok büyük bir ev imiştir. Teyzeler, dayılar, yengeler, hep bu büyük evin odalarını paylaşarak yaşıyorlar. Daha sonra bu beraberlik dağılır. Ancak özellikle sosyal biri olan dayısı Hasan Kemal'in hem ailenin hem de Mevhibe Şefik yaşamında önemli bir rolü olmuştur (Kav, 1994 Şubat, s. 20).

4 yaşında Rahime Hanımın idaresindeki anaokuluna başlayan Mevhibe, daha sonra 5 yıllık Ayasofya İlkokuluna devam eder. Burada resme ve sanata olan ilgisini fark eden Muhterem Hanım² ismindeki öğretmeni ona resim yapma konusunda ilk bilgileri verir.

Mevhibe Şefik 1933-34 ders döneminde Viktorya Kız Mektebine (İslâm Kız Mektebi) sınavla burslu öğrenci olarak başlar. Beş yıl olan okul o yıl birden 8 yıllık bir eğitime çıkarılır. Ancak birinci sınıfta başarılı olanlar bir sınıf üsté atlatılır ve buradan 1939 yılında mezun olur.³ Bu dönemde Viktorya, ortaokul seviyesinde sayısız bir kolej eğitimi vermektedir. 1935 yılından itibaren ders programlarının yarısı İngilizce olarak okutulmaya başlanmıştır, ilkokullara öğretmen yetiştirmek amacıyla gerekli olan İngilizce Ordinary ve Distinction sınavlarına hazırlık yönünde bir eğitim verilmiştir (Dedeçay, 1985, s. 18). Mevhibe'nin eğitimi sırasında okul

müdiresi ilk yıl Mevhibe Hikmet adında Türkiyeli bir kadındır. Fakat daha sonra 1952'ye kadar hep İngiliz kadın müdireler olmuştur. Okuduğu yıllarda Miss Bullen müdire olarak görev yapmaktadır. 1939 yılında Miss Bullen vefat edince kısa bir süre Miss Stone müdürü vekilliği yapmış, daha sonra Miss Stapley müdirelik görevini üstlenmiştir (Dedeçay, 1985, s. 23).

Mevhibe Şefik, Viktorya Kız Mektebi'nde başarılı bir öğrenci olmuştur. Dersleri yanında okulun spor faaliyetlerine de katılmış ve voleybol takımında oynamıştır. O yıllarda hâlâ içe kapalı bir ortam olan Lefkoşa'da yetişen Mevhibe, ağır başlı bir çocuk olarak büyür. Ancak hassas olduğu kadar haklarını arayan bir çocuk olarak zaman zaman öğretmenlerin tanıdık çocuklarına iltimas geçmesine içerlemiştir, bu da onun ileriki meslek yaşamında öğrencilerine sevecen ve anlayışlı olmasını sağlamıştır. Anıları arasında bir olay onun bu kişiliğini yansımaktadır. Mevhibe Şefik, naklış (işleme) dersi öğretmeninden dolayı unutamadığı bir olay yaşar. Öğretmen, her hafta öğrencilere kendi biçtiği bir kumaş üzerinde desen çalışması verir, bunu bir hafta içinde yapmalarını beklerdi. Mevhibe ve diğer burslu öğrencilere ise iki parça verirdi. Zengin kızlarından biri işini bitiremediği durumlarda öğretmen pek ses çıkarmaz, işini yapanlara ise kusur bulurmuş. Bir defasında Mevhibe işlemesini bitirir ve dikerek getirir. Öğretmeni işini yapmayan öğrenciye yine iltimas geçip, onu da "Ne biçim naklış?" diye eleştirmeye Mevhibe bu haksızlığa dayanamaz. "Nasıl biçilirse öyle dikilir." cevabını verir. Bunun üzerine öğretmeni bağırııp çağırırmaya, o da kendini yere atıp ağlamaya başlar. Derken gürültüyü duyan bir başka öğretmen onu sınıfın alarak öğretmenler odasına götürür. Mevhibe ancak doktor çağrılarak güçlükle yataştırılır. Mevhibe Şefik, sonraki yıllarda, herkesi telâşa düşüren bu ağlamaların öğretmeninden intikam alabilmek için yapılmış muzipçe bir rol olduğu anlatır (Kav, 1994 Şubat, s. 20). Aslında bu durum onun daha sonra kazanacağı tiyatro oyunculuğundaki başarısının başlangıcıdır.

Mevhibe Şefik, Miss Stapley'nin okul müdireliği dönemi olan 1939-40 yılında Viktorya Muallimler Tedris Kursu Şahadetnamesi ile mezun olur. Resim öğretmeni Mrs. Megaw sanat yeteneğinin değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi ile ona ve başka iki arkadaşına resim ve güzel yazı tekniklerini öğretme ve onları öğretmen olarak hazırlama amacıyla özel bir kurs teklif eder. Mevhibe Şefik'in sonraki yaşamı bu teklif çerçevesinde gelişecek ve kirk iki yıl yedi ay süren uzun bir öğretmenlik yaşamı olacaktır. 1951 yılında o evlenerek yaşamına iyi bir eş, iyi bir anne olma boyutunu da ilâve etmiştir. Kıbrıs Türk Kadınlar Konseyi tarafından 1984 yılı anneler gününde 'Yılın Öğretmeni' seçilen Mevhibe Şefik (Nesim, 1987, s. 426), bugün çok sayıda resim öğretmeni ve sanatçı tarafından da saygı ve sevgi ile anılmaktadır.

Mevhibe Şefik'in Resim Eğitimi

Mevhibe Şefik, ilkokul eğitimi aldığı yıllarda öğretmeni Muhterem Hanım ondaki resim yeteneğini fark etmiş ve bu konuda özel ilgi göstermiştir. Viktorya Kız Okulunda

ilk yıl kendilerine resim dersi veren öğretmeni Şeref Bey de ilkokul öğretmeni Muhterem Hanım gibi onun yeteneğini hemen keşfetmiş ve bunu babasına iletmıştır. Türkiyeli olan Şeref Bey bu okulda sadece bir yıl çalıştığından Mevhibe Şefik'in belleğinde onun hakkında pek fazla bir şey kalmamıştır. Yaptığımız araştırmada Şeref Bey'in 1932 yılı Haziranının ilk haftasında Kıbrıs'ta çalışmak üzere Türkiye'den geldiğini öğrendik. 9 Haziran 1932 tarihli "Söz" gazetesinde çıkan çok kısa bir habere göre Şeref Bey isminde Türkiyeli mahir bir ressam ve iyi bir tabelacının Lefkoşa'ya gelmiş olduğu ve Sanayi salonu sahibi Hacı Sadık Efendi ile birlikte çalışmaya başladığı belirtilmektedir (Söz, 1932 Haziran, s. 2). Şeref Bey, Ocak 1935'te ilk kez iki kız oyuncunun rol aldığı *Çoban* adlı tiyatro oyununda Bey rolüyle sahneye çıkmıştır (Ersoy, 1998, s. 37).

Mevhibe Şefik, Şeref Beyden sonra Mrs. Maxwell, Mrs Winders (Wonders?) ve Mrs. Megaw adlı resim öğretmenlerinden de ders alır. Ancak bu kişilerden en önemlisi onun resim alanında yeteneğini fark ederek verdiği özel bir eğitimle onu yetiştiren ve öğretmen olmasına destek veren Mrs. Megaw'dır. Övgü ile yad ettiği Mrs. Megaw, o yıllarda Eski Eserler Dairesi müdürü olan A. H. Megaw'ın eşi Elektra Megaw'dır. Electra Megaw, Arnavutluk kökenli, genellikle sulu boya tarzında kır çiçekleri yapan bir botanik ressamıdır (Severis, 2000, s. 241, 243, 246: fig. 319). İkinci Dünya Savaşı çıktığında adadan ayrılmışsa da sonradan yeniden gelmiş ve 1947'deki Pancyprian sergisinde eserlerini sergilemiştir. (Severis, 2000, s. 241)

Mevhibe Şefik Viktorya'dan, yapılan değişik uygulamalar sonucu bir sınıf atlatılarak, 8 yıl yerine 7 yılda ve 1939'da mezun olmuştur.⁴ Viktorya Kız Mektebini bitirdikten sonra ne olacağı belirsiz bir dönemde 1941-42 ders yılı başlangıcına kadar beklemeli günler geçirmiştir.

Mrs. Megaw mezuniyetleri sırasında Mevhibe ile birlikte Söğüda (Bekiroğlu) ve Sıdika adlı üç kızı yetiştirmeyi kafasına koymuş ve onlara kendi evinde vereceği özel bir kurs teklifinde bulunmuştur. Mrs. Megaw, kendisinin Türkçe, küçük öğrencilerin de yeterince İngilizce bilmediği için okulda verimli olamadığını, nasıl olsa bir gün oradan ayrılacağı için de hiç olmazsa onları yetiştirmek istediğini samimiyle belirtmiştir. Üç kız öğrenciyi de hem resim hem de güzel yazı konusunda özel bir kursa tabii tutmuş ve okulda da ikişer sınıfta ders vermelerini sağlamak suretiyle yetiştirmeye çalışmış, kısa bir süre sonra da ikisini Tapu Dairesine, birini de okula öğretmen olarak görevlendirilmeleri için yardımcı olacağına söz vermiştir. O yıllarda tapu belgelerinin yazılması 'cut lettering' denilen yukarıdan aşağıya doğru kalınlaşan bir yazı şekli ile yapılmaktadır.

Bunun yanında okul müdiresi Miss Stapley de okulun Türkçe öğretmenlerinden Mevhibe'nin Türkçesinin güzel olduğunu işittiğini, ayrıca daktilo öğrenmesi halinde okulda başlatmak istediği daktilo dersleri için kendisini ders vermek üzere okula öğretmen olarak alabileceğini söyler. Mevhibe Şefik, o yıllarda devletin açtığı öğretmenlik sınavlarına da katılabildi. Ancak ilkokul öğretmenlerinin ilk tayinlerin köylere olması, gidip gelmenin ve o yaşıta ailesinden ayrılp yalnız yaşamamanın zorluklarını düşündüğünde kendisine Miss Stapley'in teklifi daha cazip gelmiş ve

onu değerlendirmeyi tercih etmiştir. Böylece Mevhibe, Mrs. Megaw'dan arkadaşı Sidika ile birlikte özel ders almaya başlar. Söğüda, rahatsızlığı nedeniyle bu kurslara katılamaz. Mrs. Megaw'dan eğitim aldıkları bu süre içinde birinci ve ikinci sınıf öğrencilerine ders de vermiş, ancak resmen öğretmen olarak atanması yapılamamıştır. Mrs. Megaw da bir yıl sonra çıkan İkinci Dünya Savaşı sebebiyle onlara birer tavsiye mektubu vererek adadan ayrılmıştır.

Mevhibe Şefik öğretmenlige başlamadan önce geçen zamanda "Touch System" tekniğinde on parmakla daktilo yazı yazma sanatını öğrenebilmek için daktilo dersleri alır. Bunda da dayısının katıkları vardır. Devlet Matbaasında çalışan dayısı Hasan Kemal, ona daktilo getirir ve öğretmeye başlar. Devam ettiği daktilo kurslarından sonra London Chamber of Commerce sınavını tamamlar. Bugün kızının evinde ve salonun baş köşesinde duran siyah emektar daktilo, onun meslek yaşamında önemli olan bir başka araç olmuş ve bununla çok sayıda sekreterin yetişmesini sağlamıştır.

Mevhibe Hanım, 1940 yılında ilk öğretmenlik görevi için sınava tâbi tutulur. Ancak o yılların maarrif işlerinden de sorumlu Evkaf Murahhası Münir Beyin "Mevhibe'nin yaşı küçüktür." şeklindeki gerekçesi ile ataması yapılamamış ve epeyce zaman sonra Münir Beyin ikna olması üzerine görevde başlayabilmişti.⁵

Mevhibe Şefik'in Öğretmenlik Yaşamı

Mevhibe Şefik, 1941-42 ders yılında resim, Türkçe ve daktilo öğretmeni olarak görevde başlar. 1945 yılında hem Türkiye'de hem de İngiltere'de resim konusunda iki burs teklifi alır. Mrs. Megaw'ın tavsiyesi üzerine Türk okulunda ders vereceği için Türkiye'yi tercih eder. Seçme sınavlarında başarılı olduğu halde bir süre sonra Kıbrıs'taki Türk konsolosun, seçimlerin müsamaha ile yapıldığını öne sürerek bursları iptal ettirmesi üzerine Mevhibe Şefik bu alandaki şansını yitirir.

1941-42 yılında tayini çıkışına Mevhibe Şefik, Viktorya Kız Mektebine yerleşir. 1952 yılına kadar onun çalıştığı dönemlerde İngiliz müdireler görev almışlardır. Bu süreler içinde Miss Stapley, Mrs. Stone ve Miss Clarke adlı müdirelerle çalışmış, iyi ilişkiler içinde görevini sürdürmüştür. Mevhibe Şefik aşağı yukarı 43 yıl süren öğretmenlik yaşamında başlangıçta kendisine yapılan öneride olduğu gibi sadece resim, Türkçe ve daktilo dersleri ile kalmamış zaman zaman öğretmen eksikliği içinde başka dersler de vermiştir. Örneğin Citizenship (Vatandaşlık) dersi verdiği, bu ders çerçevesinde öğrencilerini mahkemelere götürdüğünü anımsıyor. Bir yıl da müzik öğretmenliği yapmıştır. Buna başlamasında da ilginç bir anısı vardır. Bir parti sırasında Jale Derviş'in piyanosu eşliğinde müdire Mrs. Stone ve Mevhibe Şefik şarkı söyleşirler. Daha sonra bu alanda öğretmen ihtiyacı doğduğunda Mevhibe Şefik görevlendirilir.

Mevhibe Şefik, yaz tatillerinde yetenekli öğrencilerini evinde çalıştırır, ayrıca yeteneğini ve bilgisini geliştirmek amacıyla eşi ve kızı ile seyahatlere çıkararak değişik

müzeleri, sergileri gezer. Başvurduğu Türkiye bursunu alamayınca bundan bir yıl sonra 1946 yılı yaz tatilinde ilk seyahatini Türkiye'ye yapmıştır. Burada birçok müze ve tarihî yeri dolaşır. Daha sonra muhtemelen 1950'li yılların başlarında İngiltere'ye giderek çok sayıda galeri ve müzeyi de ziyaret eder. Burada on dokuz resim sergisini gezmiş ve özellikle National Gallery'de üç gününü geçirmiştir. Daha sonraki dönemlerde de yurtdışı seyahatleri olur (Rıza, 1954, s. 12).

Kıbrıs'ın İngiliz müstemlekesi olduğu yıllarda öğretmenliğin ne derece güç olduğu günümüzde yayımlanan pek çok eserde dile getirilmektedir. Uzun yıllar uygulanan bir kural sonucu kadın öğretmenler işlerini kaybetmemek için evlilik yapmadan kaçınmak zorunda kalmaları önemli bir sorun olmuştur. Bu gerçekte Victoria dönemi İngilteresinde başlayan ve daha sonra da zaman zaman yapılan bir uygulama idi (Perkin, 1993, p. 201). Bir taraftan İngiliz idarecileri gücendirmeme endişesi, diğer taraftan da Türk milliyetciliğini canlı tutarak Türkiye Cumhuriyetindeki çağdaşlaşma hareketini izleme gayretleri en fazla öğretmenlerin gayretleri ile olmuştur. Yapılan güzel bir serginin, müsamerenin İngiliz Millî Marşı ile sonlandırılması çalışan öğretmenlerin emeklerine karşılık verilen kötü bir mükâfat olur.

1952 yılında Viktorya Kız Okuluna Türkiye'den Semahat Özlem adında bir müdire atanır. Aynı yıl Türkiye Eğitim Bakanlığı ile yapılan anlaşmalar çerçevesinde Lefkoşa Tali Okullar Komisyonu tarafından Viktorya Kız Okulunun ismi, Viktorya Kız Lisesi olarak değiştirilir, ortaokuldan sonra lise programının tatbikine başlanır ve okul lise derecesine yükseltilir. İlâve olarak İstanbul Kız Lisesi programını takip eden iki şube oluşturularak Türkiye üniversitelerinde Kıbrıslı kız öğrencilerin de öğrenim yapabilmesi kararı alınır (Behçet, 1969, s. 137, 138; Dedeçay, 1985, s. 25, 58). Ayrıca ortaokullara ilkokullardan öğretmen getirmek yerine maaşlarının da Türkiye'den ödemesi suretiyle öğretmen getirilmesi kararlaştırılır (Feridun, c.2000, s.94). Mevhibe Şefik, Türkeli öğretmenlerden, 1931 yılından sonra ilk defa olarak Türkiye'den atanın müdirenin yanında üniversite eğitimli Aliye Eminli adında bir resim öğretmeni ile Halide Öner adında bir edebiyat öğretmenini anımsamaktadır. Yeni gelen öğretmenler sözleşmeli ve geçici statüde çalıştırılmışlardır (Dedeçay, 1985, s. 26).

Bu yeni dönemde öğretmen ihtiyacını giderme ve eğitim seviyesini yükseltme kaygıları ile alınan tedbirlerleaslın, üniversite eğitimleri olmadığı için Kıbrıslı öğretmenlere ağır bir darbe indirilmiştir. Bir gün okul müdiresine gelen bir tomar mektupla birçok öğretmenin işine son verilmiş, Mevhibe Şefik ise iki yıl süreli sözleşmeye tâbi tutularak 1957'ye kadar bu şartlarda çalışmıştır. Bu değişiklik ileriki yıllarda Sosyal Sigorta emekliliğinde yıl hesaplamasında ona sorunlar yaşatacak bir olay olur. 1959'dan itibaren daha iyi bir döneme giren Türk okulları özellikle 1963-1970 yılları arasında yaşanan yokluk döneminde yeniden etkilenmiş, kısıtlı malzemeler ile resim dersleri ve elişleri sergileri yürütülmek zorunda kalınmıştır. Mevhibe Şefik, bunlara rağmen yılmamış, kırk üç yıl boyunca öğretmenlik yaşamını

daha çok Resim ve Daklılo alanında eğitim vererek, ayrıca uzun yıllar müdür müavinliği görevini de yaparak büyük bir özveri ve mutlulukla sürdürmüştür.

Mevhibe Şefik'in Resim Öğretmenliği

Mevhibe Şefik resim derslerinde belli bir plan çerçevesinde hareket etmiş ve farklı seviyelerdeki öğrencilerinin değişik konularda adım adım yetişmelerini sağlamıştır. Resim sergilerindeki düzenden küçük sınıflarda kara kalem ve boya kalemleri ile desen çizimi üzerinde yoğunlaşırlıken, üst sınıflarda sulu boya ve yağlı boya ile peyzaj, portre ve natürmort gibi temalarda resim yapmaya özendirdiği anlaşılmaktadır.

Daha çok peyzaj resmi üzerinde öğrencilerini eğitti, sınıf mekânı yerine değişik mekânlarda seçip öğrencilerini bazen açık mekânlarda çalıştırılmıştır. Örneğin okul bahçesi, Ayasofya önü veya meydanı çalışma yerlerinden bazılarıdır. Bir defasında bir otobüs kiralayıp, öğrencilerini Değirmenlik bölgесine götürür. Her öğrenciyi farklı bir noktada otobüsten indirip, orada çalışmalarını sağlamırken kendisi de otobüs ile tek tek her öğrencinin yanına giderek, çalışmasına yardımcı olur ve yönlendirir. Günün sonunda aniden başlayan sahanak ise öğrencilerini toplayıncaya kadar ona korkulu dakikalar yaşamıştır.

Bunun yanında tematik çalışmalarla öğrencilerin hayal güçlerini de zorlamayı ihmal etmemiştir. Anıları arasında genç ve yaşlı temasını verdiği zaman Silay Ahmet adlı öğrencisinin yaşlı bir adam ile bir tayın resmini yaptığı, resimlerinde çıplak figürlere yer veren Necla isimli öğrencisinin sergideki resimleri yüzünden eleştiri alınca onu, figürlerini örtmesi için ikna etmeye çalışması ve Necla'nın figürlerine ancak tüden giysiler giydirmesini sağlaması vardır.

Mevhibe Şefik, 1968'e kadar okul yemekhanesini resim atölyesi olarak kullanmıştır. Ancak 1954 yılında Viktorya Kız Okulunda küçük bir atölyenin bulunduğu o yıl Sonuç A. Rıza'nın kendisiyle yaptığı bir söyleşiden öğreniyoruz. Kolej 1. sınıf öğrencisi Sonuç A. Rıza, Mevhibe Hanım ile söyleşi yapmak için randevu almıştır. Heyecanla gittiği bu görüşmeyi şu sözlerle anlatır: "Merdivenleri ikişer, üçer çıktım. Daktilo çalışma odasını geçtim ve atölyenin kapısına geldim. İki alçak pencereyi ve etrafı eski masalarla çevrili bulunan bu küçük odaya atölye demek biraz açaip." (Rıza, 1954, s. 11). Lefkoşa Türk Kız Lisesinin ayrı bir resim odasına kavuşması 1968'de Girne Kapısı'ndaki yeni binalarına geçiktken sonra olur.

Mevhibe Hanım öğretmen olur olmaz resim sergileri açmayı kafasına koyar ve öğrencileri ile birlikte ürettiğleri senelik çalışmaları bir sergi ile halka sunmayı kendine görev bilir. Öğretmenlige başladığı ilk yıldan itibaren 1924'ten beri süregelen geleneksel Viktorya Günü sergilerini (Behçet, 1969, s.127) o da düzenlemiştir, bu sergiler diğer müsamelerde yanında okullarının gururu olmuş, eğitim ortamı yanında toplum yaşamına da katkı sağlamıştır. Albümünde izlediğimiz bazı fotoğraflar, bu

sergilerin niteliğinin resim ve el işi desenlerinden Batı tarzındaki resim geleneğine doğru nasıl bir değişim gösterdiğini açıkça yansımaktadır.

Okul sergilerini önceleri farklı mekânlarda açarlardı. 1947 sergisi İngiliz Enstitüsünde düzenlenmiş (*Hürsöz*, 1947, 24 Mayıs), sonraki yıllarda Viktorya Kız Mektebinin önü kemerli bir binasında açılmıştı. Bu sergi alanı bugün Lefkoşa'da Müftü Ziyai Efendi Sokağına bakan cephede büyük bir kısmı yıkılıp yerine Demak İşhanı olarak yapılan binadır. Bu binanın sergi mekânı olarak uygunluğu önceden eserlerin boyutları, yerleri belirlenerek sağlanırdı. Önce sergilenecek yer tespit edilir, sonra öğrencilerin çalışacakları tuvallerin boyutu uygun ölçülerde hazırlanır. Bu sergiler 1952 yılından sonra yeni biten Lefkoşa Türk Lisesi (Erkek Lisesi) salonunda düzenlenmeye başlanmış, bu da kız ve erkek öğrencilerin kısmen kaynaşmasında bir adım olmuştur.

Haziran 1946 tarihli *Sözgazetesinde* (1946, Mayıs, No:2855, 2856) Viktorya Günü açılan yıllık müsamere ile ilgili birkaç haber yer alır. Bunlardan birini ilk kez detaylar üzerinde duran bir sanat kritiği yazısı olarak burada aynen vermeyi uygun bulduk:

San'at Tenkidi

Bir Resim Sergisi Münasebetiyle

Yazan: Galeri Kurdu

Gazetemiz Viktorya günü Viktorya Okulu bahçesinde yapılan spor gösterileri ve sergi hakkında fikirlerini daha evvel neşretmiştir. Şimdi de sergide teşhir edilen san'at eserleri hakkında mütalâalarını neşrediyor. Resim sergisini gezen bir arkadaşımız diyor ki:

Viktorya'nın resim ve eli sergisi hakikaten fevkâlâdeydi ve ciddiyetle üzerinde durulmaya değer.

Sergiyi gezerken orada rastladığımız ve göze çarpan san'at eserleri karşısında hayranlıkla darduk. Teşhir edilen eserler arasında filahâka hakikaten birer sanat eseri olanları bir hayli yekûn tutuyordu. Genç kızlarımızın bir yıllık gayret ve emeklerinin mahsülü olan bu güzel eserler takdir ve tebrike şayandır.

El İşleri:

El işleri ve el tezîyatının Türklerde çok eski bir mazisi vardır. El işleri galerisinde gözüme çarpan tezîyi eşya motif ve renkleri bakımından gayet ince ve dikkatli bir çalışma mahsülü olduklarına hiç şüphe bırakmıyorum. Her halde el işlerinde gösterdikleri bu büyük başarıyla genç kızlarımız an'aneyle Türk işlemeciliği ve içne işini idame ettirmek suretiyle cemiyetlerine ve mensup oldukları millete karşı olan vazifelerini başarıyorlar ve Türk içne işinin Türk kızlarının parmakları arasında ne büyük bir zevk ve güzellik meydana getirebileceğini ispat etmiş bulunuyorlar.

Resim:

Resim galerisi üç kısma ayrılıyordu. Kalem boyası, sulu boyası ve yağlı boyası.

Hayali olan kalem boyası resimlerinde gerek çizgi ve gerek ifade bakımından en göze çarpanlar arasında Nermin Mustafa ve Lerzan Kazım'ı hatırlatmadan geçemeyeceğiz.

Yaşlarının küçük ve hele resim tecrübelerinin pek az olmasına rağmen bu galerideki resimler zevk ve heyecanla seyredilip üzerinde uzun uzun durulabilecek güzel eserlerdi. (devamı yarın)

Bir Resim Sergisi Münasebetiyle
Yazan : Galeri Kurdu (dünden kalan)

Sulu boyada Jale Safa'nın "Ev ve Kapısı", Mualla Celalettin'in "Çocuk Portresi", Ferhan Ali'nın "Kız ve Gemici" tabloları, Zekiye Mustafa'nın "Kıbrıs", Ülvan Aziz'in "Koruluk"u ve çiçeklerden Nezihe Rasim'in "Göl"ü, Perihan Tahsin'in "Kelebek ve Çiçeği", Şaziye Mehmet'in "Peyzajı", Hale Safa'nın "Balık Ağları Arasında Şafak"ı gerek renk, canlılık ve tesir bakımından en fevkalâdeleri idi. Diğer sayamadığımız tabloları da ayrı ayrı gezeli.

Yağlı Boya:

Yağlı boyalı tablolar ilk bakışta melankolik görünüyordu, renkler koyu, karanlık ve nisbeten cansızdı. Bunun sebebini öğrenmekte gecikmedik ve genç kızlarımıza hak verdik. Galiba bazı boyaları harp dolayısıyla kendileri yapmak zorunda kalmışlardı. Bu takdirde istenilen tam rengi verememiş olmalarına hak vermeli.

Yağlıboyada Süheyla Şakir'in "Kapı"sı, Süheyla Ahmed'in "Bulut ve Ağaç"ı, Altan Naci'nin "Fecir Vakti" en çok göze çarpanlardı.

Bu münasebetle Pervin Teoman'ın "Portresi"ni, Feriha'nın "Kayseri Yakınında Sultan Hanı" da hatırlatmak isteriz.

Netice ve Teklif:

Netice itibarıyla söylemek istediğimiz: Genç Kızlarımızın sanat kudreti üstün. Sayın Müdüreyi ve bilhassa Viktorya resim öğretmenini tebrik ve takdir en başta gelen vazifemiz.

Bu güzel el işleriyle tabloları Viktorya idaresi bir yolunu bulup British Council vasıtasiyla bilhassa İngiltere ve yabancı memleketlerde de teşhir ettirmeye muvaffak olurlarsa eminiz ki bu eserler güzel sanat zevk ve estetiği daha üstün olan bu gibi yerlerde daha büyük bir hayranlıkla karşılaşacaktır.

Resim öğretmeni Bayan Mevhibe'yi tebrik ederiz.

Bu yazının ilk kez detaya inerek isimler etrafında sergiyi ele almış olması plastik sanatlar alanında o yıllarda var olan kırıdanışları göstermektedir. Bir yıl sonra yine aynı tarihte açılan sergi için de *Hürsöz gazetesi*nde "Elişi, sulu ve yağlı boyalı resimler, güzel motif ve desenleri ihtiya eden sanat eserleri genç kızların sanat kudreti hakkında bizde haklı bir gurur uyandırmıştır. Bilhassa küçüklerin yaptığı resimler ciddi bir alâka toplamıştır." şeklinde övgü dolu sözler yer almışsa da detaylara inilmemiştir (*Hürsöz*, 1947, 19 Mayıs s.1).

Mevhibe Şefik, resim derslerindeki üstün yetenekli öğrencilerini tek tek anımsıyor. Bunların kimisi bugünün sanat dehaları diyeBILECEĞİMİZ isimleridir. İnci Kansu, Aylin Örek ve Göral Özkan bunların başında gelmektedir. Bunlardan İnci Kansu, her konuşmasında Mevhibe Şefik'i yüce duygular ile anmaktadır. Anılarda ise özellikle

her sene yapılan müsamerelede sahnelenen piyes için hazırlanan dekorlar kalmıştır.

Mevhibe Şefik ve Tiyatro

Mevhibe Şefik tiyatroya da ilgi duymuştur. Bu ilginin sebebi biraz da henüz yedi yaşında iken sahneye çıkışmasıdır. 1930'lu ve 1940'lı yıllarda ara sıra, Türkiye'den adaya bazı tiyatro toplulukları gelip gösteriler yaparlar. Bir defasında dayısı ve arkadaşları Türkiye'den Merhum Bedi Muvahhit ile bir grup sanatkâr Kıbrıs'ta tiyatro sahnelemek üzere getirtmişlerdir. Ancak sahnelenen oyundaki çocuk rolünü yapan küçük oyuncu getirilemediği için bu rolü Mevhibe oynar. Daha sonraki dönemlerde okul hayatında da defalarca sahneye çıkmış, genellikle baş rolleri üstlenmiştir. Öğretmenlik hayatında ise spor kulübünün oynadığı *Kahraman* piyesinde iki tango söyleyerek yine aynı kulübün temsil ettiği *Akın* piyesinde Nedime rolünü almış, Viktorya mezunlar kurumunun oynadığı bir piyese de *Martılar ve Ayşe* şarkıcıları ile iştirak etmiştir. Aynı zamanda Darülelhan'ın hazırladığı konsere refakat eder. Bu konserde Kıbrıs Türkiye Konsolosu Orhan Bey sesini pek beğenmiş ve Türkiye'de kalması şartı ile Ankara Konservatuvarına gönderilebileceğini belirtmiştir (Rıza, 1954, s. 12).

1950'lerde Kıbrıs Radyosundaki radyo piyeslerinde rol almıştır. 1963 öncesinde önce Kıbrıs Radyosunda, daha sonra da Bayrak Radyosunda Suphi Rıza'nın yönetiminde hazırlanan her hafta bir saatlik tiyatro programında senelerce rol almıştır. Kıbrıs Radyo Yayın Korporasyonunda "Radyo Tiyatrosu" programında haftada bir gece Suphi Rıza yönetiminde Orhan Avkıran, Mevhibe Şefik, Lütfi Hami, Fevziye Hulusi, Fitnat Zeynel, Mustafa Zeynel'in rol aldığı oynlardan biri *Ankara Sokağı*'dır (Balıkçıoğlu, 2002, s. 76). Söylediğine göre, Mevhibe Şefik rolünü o denli inandırıcı yaparmış ki, zaman zaman eşi Ali Şefik Beyi "Kıskanmıyorum musun?" diye eleştirmiştir. Bazen piyelerin yazarı Rıza Suphi Bey bile eserleri kendisinin mi yoksa Mevhibe Hanım mı yazdığını konusunda şaşırır, gözyaşlarını tutamazmış (Kav, 1994, s. 21).

Onun tiyatroya olan yakınlığı, bir oyuncu olmaktan çok öğrencileri ile yaptığı sahne dekorları hazırlama etkinliği bakımından önemlidir. Mevhibe Şefik, "Sahne dekorlarına değer verdigim ve ilk sahne dekorlarını hazırlayarak insanlara sanatsal bir gösteri sunduğum için mutluyum." der. Ona göre bir köy çeşmesini göstermek, suyun sahneye akışını canlandırmak, millî oyunların adada bilinmediği bir dönemde millî oyunlar sahnelemek kadar önemli katkılardır.

Yaşar Ersoy'un Kıbrıs Türk tiyatro tarihi ile ilgili olarak yazdığı iki ciltlik kitapta sahne dekorlarından hiç söz edilmemesi o yılların yoklukları içinde bir sahne yaratmanın güçüğünün unutulmuş olduğunu göstermektedir. Oysa bugün Mevhibe Şefik'in yanı sıra İnci Kansu, Göral Özkan gibi sanatçılardan da en fazla heyecanla anımsadığı olaylar, her yıl düzenlenen müsamereler ve tiyatro sahneleridir. Bunlar

ince önce kaput bezinden dekorlar hazırlanır. Çok büyük boydaki sahne dekoru, oyunun konusuna göre boyanır ve sahneye asılır. Mevhibe Şefik, ilk kez Beliç Paşa Tiyatrosu'nda yaptıkları müsamere için bir sahne dekoru hazırlamak istemiş, aile bireylerinden topladığı yatak çarşafları ve satın aldığı boyaları kullanarak, öğrencileriyle birlikte çalışmak suretiyle bu dekoru tamamlamıştır. Müsamelerde bütün bu hazırlıkları müzik öğretmeni Servet Pertev ile işbirliği içinde yaparlar. *Boş Beşik* oyunu için yedi dekor hazırlamışlardır. Bu dekorların asılmasında en büyük yardımcıları, o yılların emektar marangozu Asmaaltı'dan Ali Usta'dır. Önceleri kaput bezi ile yapılan bu dekorlar çok pahalı olması nedeniyle daha sonraları kâğıt üzerine yapılmaya başlanır. Kâğıtlar üzerine resimlenen dekorlar, bezden yapılmış çerçeveyin içine yerleştirilir. Kenarlarına asılan iple de yukarı kaldırılıp diğer bir dekor aşağıya indirilir. Bunlar asıldıktan sonra bazen sehpası veya merdiven üzerinde bozulan yerler yeniden boyanarak rötuşlar yapılırdı.

1947'de oynanan *Küçük Balıkçılar* adlı bir oyunda sahneye bir deniz fonu asılmış, kontrplâktan yarınlı bir gemi yaptırılmış, bunun içine de denizciler oturtulmuştur. Oyunda rol alan iki kız öğrenci için üzeri yaldızlı kuyruğu olan birer giysi hazırlanmış ve bunlar deniz kızı olarak giydirilmiştir. Bu oyuncu, günlük *Hürsöz* gazetesinde "Küçük Balıkçılar zengin bir dekor içerisinde balıkçı şarkısını söyleyerek mutlazam kürek hareketleriyle gezerken çok beğenilmiş ve alkışlanmışlardır." sözleri ile övgüye değer bulunur. Müsamerede *Küçük Balıkçılar*, *Sukutu Hayal*, *Baş Tacı*, Shakespeare'in *Hob and Çobanları* ile *Bahar* adlı dansların oynandığı, özellikle *Bahar* adlı eser ve dekorunun ince bir zevk ve sanatın mahsulu olduğu belirtilir. Bu yazının sonunda üç buçuk saatlik oldukça uzun, ancak zekvi geçen gösteride yer alan danslar ve şarkıları hazırlayan okulun faal jimnastik öğretmeni Perihan Celâl ve Bayan Mevhibe Hüseyin tebrik edilir (*Hürsöz* 1947 Mart Sayı: 202). Mevhibe Şefik'in anılarında kalanlardan biri de Jale Derviş ile birlikte hazırladıkları *Acem Çarşısı* oyununun dekorudur.

Müsamelerdeki tiyatrolar veya danslarda kullanılan kıyafetlerin bir kısmı da yine Mevhibe Hanımın denetiminde öğrencilerle birlikte hazırlanırdı. Dans etekleri genellikle grifon kâğıdından olur, ayakkabılar ise öğrencinin ayak kalibine göre kesilen kartonların üzerine bez dikilip süslenerek yapılmıştır.

Mevhibe Şefik'in büyük bir özenle hazırladığı bu dekorları İnci Kansu peyzaj resminin halka sevdilmesi olarak nitelendirmektedir. Mevhibe Şefik'e bu dekorları nereden öğrendiğini sordduğumuzda bunu pek anımsayamaz. Ancak peyzaj resminin adadaki geçmişi ve bunun tiyatro sahnelerinde kullanılmasının ondan daha eskilere gittiğini tahmin ediyoruz. Örneğin, 1927 yılında Kardeş Ocağı tarafından sergilenen *Çifte Keramet* adlı oyunda ilk kez çok büyük boyutlarda bir peyzaj resminin arka fon olarak kullanıldığı Yaşar Ersoy'un kitabında verilen bir fotoğrafta görülmektedir (Ersoy, 1998, s. 41).

16 Nisan 1945'de *Yeni Mecmua*'da yer alan Lütfi Ekenoğlu imzalı bir yazında o yıllarda oynanan oyunlarda eşyaların sahnenin orasına burasına rastgele serpildiği belirtilerek eleştirilmişse (An, 1999, s. 95) de bu eleştirinin profesyonel olarak

sahnelenen oyunlar için geçerli olduğu düşünülebilir. Yine Lefkoşa Türk Lisesi tarafından düzenlenen müsamere için *Söz* gazetesinde Kulis Kurdu imzalı "Müsamere Böyle Olur" başlığı altındaki yazıda, özellikle oyunculardan övgü dolu sözlerle bahsedilmekte, dekor ise "...bir mektep teşkilatının imkânları derecesine göre meydana getirilmiş, sade fakat hoş ve uygundu." şeklinde değerlendirilmektedir. Oysa Viktorya Kız Lisesinin sahne dekorları, bir kadın titizliğinin ve zevkinin yansımalarıdır. Mevhibe Şefik, bunları 1970'lere kadar sürdürdüklerini, özellikle eski öğrencileri Göral Özkan ve Yalkın Muhtaroğlu'nun Türkiye'deki eğitimlerini tamamlayıp Kız Lisesine öğretmen olarak gelmelerinden sonra yardımlaşarak yaptıklarını anlatır. Kız Lisesi'nin ikinci resim öğretmeni olan Göral Özkan, Mevhibe Şefik'in en büyük yardımcısı olur. Sadece Mevhibe Şefik'in elindeki fotoğraflardan izleyebildiğimize kadariyla o yıllarda düzenlenen profesyonel tiyatro sahneleri ile boy ölçüsecek düzeyde olan bu dekorlar, her yıl yeniden yapılmış, ancak saklanmamıştır. Günümüze kalmış olsaları, herhalde bunlarla bir tiyatro müzesinin kuruluşunun gerçekleşmesi mümkün olabilirdi. Bunun yanı sıra büyük boy peyzaj resmi için de örnekler oluşturabileceklerdi.

Mevhibe Şefik'e bu dekorları hazırlarken o yıllarda öğrencileri olan ve bugün Kıbrıs'ta çok iyi tanınan İnci Kansu, Göral Özkan, Ayşe Coşar, Bahire İnan gibi öğrencileri yardımcı olmuşlardır. Sahne hazırlıklarına başlandığında evinin ön tarafındaki kısmı bir atölye gibi kullanır, ıslım üzerinde kaynattıkları tutkalı, boyalar ile karıştırır, kâğıtları boyarları. Bu boyalar önceleri Rum tarafından tüccarlardan, daha sonra Lefkoşa'da Aksoyalar adlı Türk mağazasından temin edilmiştir. Bol miktarda yaldız da kullanılırdı. Özellikle diplomaların yazı işini de kendisinin yaptığı ve bunlarda da yaldız kullandığını öğreniyoruz. Onun kâğıt boyama yöntemi, bize bugün İnci Kansu'nun kâğıt serüvenini açıklıyor. İnci Kansu, tıpkı o günlerde birlikte yaptıkları gibi bugün de kâğıt üretimi için mutfağının mikserinden, düdüklü tenceresinden faydalananarak değişik kâğıtlar hazırlamakta, bez parçaları yanında meyveler ve sebzelerle yeni dokulu kâğıtlar hazırlamak suretiyle eserlerini yaratmaktadır. Onun bu yaratma macerasındaki sabırlı ve titiz çalışmada öğrencilik günlerinde yakın ilgisiyle yetiştiği Mevhibe Hanım'ın, onunla birlikte gerçekleştirdikleri çalışmaların, yaşadıkları deneyimlerin mühim bir katkısı olsa gerektir.

Once öğrencisi ve daha sonra mesai arkadaşı olan resim öğretmeni ve ressam Göral Özkan da her yıl ikinci ders dönemi içinde okul müsameleri için dekor çalışmaları ve bu etkinliklerin onun daha sonraki resim hayatında önemli deneyimler kazandırdığını anlatır ve "biz onun çevreleriydik" der. Mevhibe Hanım engin tecrübesi, yaratıcılığı, parlak zekası, hoş sohbeti, hoşgörülü ve sevgi dolu kalbiyle onlara ileri yaşamlarında bir rehber olmuştur.

Mevhibe Şefik'in Mesleğinden Geriye Kalan Eserleri

Mevhibe Şefik, sahip olduğu resim yeteneğine karşın sadece öğretmekle yetinmişdir. O, güzel konuşmanın, güzel yazı yazmanın bir sanat olduğunu anlatır. "Tabiatı boyalar ve fırça ile yanınızda getirmek, 'touch system' ile daktıloda yazı yazmak da birer sanattır." der. Bu bilinçle kendisini tamamı ile okuluna, sanata ve öğrencilere adamış bir kişi olarak Mevhibe Şefik binlerce öğrenciyi yetiştirmiştir ve bundan da büyük bir mutluluk duymuştur. Kişisel sergi açmayan, sadece tiyatro dekorlarını ve öğrencilerinin eserlerini sergilemekle yetinen Mevhibe Şefik, meslek alanlarında 'resim' dalını seçen ya da resimle amatör olarak uğraşan Sema Zihni (merhum), Yalın Muhtaroğlu, Göral Özkan, Aylın Örek, Gültén Can, Selma Yusuf (merhum),⁶ Ayten Erduran (merhum), Güner Erol, Göksel Özdiç adlı öğrencilerinin başarılarını görmekte büyük bir kıvanç duymaktadır. Ancak Sonuç A. Rıza'nın yazdıklarından öğretmenliği sırasında boş saatlerinde resim yaptığıını öğreniyoruz. Sonuç odaya girdiğinde Mevhibe Hanım'ı sırtında yer yer boyanmış beyaz önlüğü, elinde fırçası, karşısındaki tabloyu uzaktan seyrederken bulur. "Ve onu rahatsız etmeden müşamba üzerinde durmadan hareket eden fırçasının çizdiği güzel renkleri uzun bir süre izledim" der (Rıza, 1954, s. 11).

Mevhibe Şefik'in kişisel sergi açmaya yönelikmemesi o yılların toplum yapısından kaynaklanan bir olay olarak düşünülebilir. Resimle uğraşan kişilerin az ve erkek egemen bir toplum olması, galerilerin noksantalığı Mevhibe Hanım'ı okulunun limitleri içinde çalışmaya yöneltmiştir. Günümüz kadın sanatçılarının sanat yaşamlarına tam anımlıyla öğretmenlikten emekliye ayrıldıktan sonra başladıkları bilinmektedir. Ayrıca o yillardaki emeklilik yaşı, sosyal güvence gibi olayların noksantılı, 1963 sonrası yaşanan ekonomik sorunlar ve onun öğretmenlik mesleğini çok sevmesi de bu etkenlerden bazalarıdır. İngiliz döneminde evlenen kadınların işlerinden çıkarılmaları onun geç evlenmesine neden olmuş, bu sorumluluklarla da emekliliğe ancak 43 yıllık bir meslek yaşamından sonra girmiştir.

Mevhibe Şefik eşini kaybettikten sonra yaşamını kızının yanında sürdürmektedir. Burada özenle saklanan büyük boy tuvallerdeki iki resim kızları gibi andığı İnci Kansu ve Silay Ahmet adlı iki öğrencisinin tablolarıdır. Silay'ın tablosu Mevhibe Hanım ve kucağında küçük kızı Naciye'yi gösteren bir portre çalışmasıdır. İnci Yılmaz (Kansu) imzalı diğer resim ise Naciye'nin tam boy portresidir. Her iki resim de henüz hiç bir akademik eğitim almayan bu öğrencilerin ne denli başarılı ve yetenekli çizgilere sahip oldukları yansımaktadır.

Mevhibe Şefik'in bugünevinde baş köşede âdetâ bir biblo gibi saklanan siyah daktilosu da geçmişinin bir başka parçası olarak bakanlara çok şey anımsatıyor. Sahne dekorlarından ise sadece fotoğraflar ve birkaç gazete haberî kalmış, biraz da belleklerde olanlar... Günümüzde çağdaş kentlerin en önemli müzelerinden biri de tiyatro müzeleridir. Kuzey Kıbrıs'ta hem tiyatro müzesi hem de çağdaş müzenin olmaması üzücüdür. Ayrıca toplum olarak tarih ve arşiv bilincinin gelişmemiş olması günümüzde bile birçok şeyin atılıp kaybolmasına sebep olmaktadır. Bunların

hiç olmazsa fotoğraflarla arşivlenmesinin geleceğe önemli bir katkı olacağı incindeyiz.

Bazı sanatçılardan kendilerini yönlendiren kişiler olarak sadece üniversite hocalarını anımları Mevhibe Şefik'i biraz incitmektedir. Ancak günümüz sanatçıları ve özellikle eğitime önem veren sanatçilar genellikle gazetecilerle yaptıkları uzun söyleşilerde mutlaka ondan vefa ile bahsetmektedirler. Özellikle İnci Kansu'nun vefali bir öğrenci ve yakın bir dost olarak tüm başarılarında Mevhibe Hanımı anması, bu emeğin manevi bir karşılığıdır. İnci Kansu, kendi sanatını anlatırken, Mevhibe Şefik'in özellikle Viktorya Kız Lisesindeki günlerinde güzel konuşması, kızıl saçları, muntazam fiziki ve sık giyimi ile onu çok etkilediğini söyler. Ancak bunların da ötesinde en fazla onlara verdiği resim derslerinde yeteneklerini geliştirmeye yöneltilen teşviklerinden, yaratıcılığa ve özgür ifadeye yönelikinden, ayrıca tiyatro sahnelerini hazırladığı sırada yoğun çalışmalarında bireysellik yanında işbirliği ruhunun geliştirilmesine yönelik katkılarının öneminden bahseder.

Öğrencilerinden Gültén Can, 1985 yılından beri yürüttüğü Portfolio Sanat Okulu'nda Mevhibe Hanımdan aldığı sevgile eğitim veren bir sanatçı/eğitimcidir. Portfolio'da resmin yanı sıra seramik, batik, ebru, çiçek yapımı, vitray, bakır işleri gibi daha çok el emeği gerektiren konularda eğitim vererek her yıl öğrencilerinin eserlerinden oluşan bir sergi düzenlemektedir. Ankara Kız Teknik Okulu Resim Anabilim Dalından mezun olan Gültén Can, gazeteci Taylan Kav ile yaptığı ve *Kıbrıs* gazetesinde yayımlanan bir söyleşide (Kav, 1995 Ekim, s. 33) "Öğünmek gibi olmasın ama birincilikle mezun oldum." diyerek anlattığı başarısına ortaokuldaki resim öğretmeninin katkısını hemen ekler. Taylan Kav, Gültén Can'ın sözlerini söyle aktarır: "Ortaokulda Mevhibe Şefik Hanım, resim hocaları imi. 'Mevhibe Hanımın bize verdigini anlatamam... Boya kokusunu, vernik kokusunu sevdik sayesinde... Yani belki o olmasa, başka dallara girebilirdik.' Ben de Mevhibe Hanımı tesadüfen tanımış, bu sayfalarıma almıştım." Göksel Sarıca Özdiç de ortaokulun ilk iki yılını Viktorya Kız Lisesinde okuduğu dönemde resim hocalarının Mevhibe Şefik olduğunu ve onu öğrencilerine resim sevgisini aşlayan iyi bir öğretmen olarak anımsadığını belirtir. Göral Özkan ise ondan yine büyük bir sevgi ve saygı ile sözeder. İlk resim öğretmeni olan Mevhibe Hanımın öğretikleri ile içindeki resim sanatının ilk ışılıtları parlamış, sanata tutkusunu artmıştır. Bu sevgi sonucu o da resim öğretmenliği yolunu seçmiş, yıllar sonra aynı okulda bu kez mesai arkadaşı olarak yeniden birlikte olduklarında Mevhibe Hanımdan hala daha çok şey öğrenebileceğini anlamıştır. Yüksek eğitimi sırasında teorik olarak aldığı bilgilerin çokluğuna rağmen Mevhibe Hanım uygulama alanında ona işin esaslarını öğretken, yol gösteren hocası, ayrıca meslek ve özel yaşamında da en özel dostu olmuş ve bu dostluk hala devam etmektedir. Hayatının ilk basamaklarından itibaren Mevhibe Hanımı tanımayı ve her dönemde onun öğrencisi olmayı hayatının şansı olarak değerlendiren Göral Özkan, ortaokul yıllarındaki o ilk resim derslerinin güzelliği ve tadının unutulur gibi olmadığını ifade etmektedir.

Mevhibe Şefik kırk iki yıl yedi aylık hizmetinden sonra 9 Nisan 1983'te emekliye ayrılır. Şermin Kotak'ın müdire olduğu bu dönemde oyuncuları içinde Latif Birgen, Ayhatun Ateşin'in de bulunduğu kısa bir oyun sahnelenir. İnci Kansu ise ona bir şiir armağan eder. O, aşağıda sunduğumuz "Öğretmenim" isimli armağan şiirin meslek yaşamı boyunca aldığı en büyük mükafatlardan biri olduğunu söylemektedir.

Öğretmenim

Bir duman var gözlerimin önünde
Halka halka olmuş uzaklara gidiyor
Bir siz
Bir de ben varım bu dumanın içinde

Ben bir minnacık bir öğrenci
Siz de elimden tutan beni eğiten
Öğretmenlerin
En şefkatlısı, en güzeli

Bir meleksiniz öğretmenim
Kızıl saçlı, nur yüzlü
Sıcak, sevgi dolu
Bir annesiniz öğretmenim

Ellerinizi görüyorum bu duman içinde
Gül yaprakları gibi pembeçik, incecik
Çizgiler canlanıyor, şekiller uyuyor, renkler civildıyor
Bu sihirli ellerde

Siz benim büyütünen sevgim
Siz benim tek örneğim
Siz benim çizgi, şekil ve rengim
Siz benim cesaretim

Ne mutlu size öğretmenim
Yüzlerce talebe yetiştirdiniz
Can verdiniz, hayat verdiniz
Yüzlerce eseriniz var sizin

Yıllar o melek yüzünüzde çizgiler çizdi diye
Siz bizden kopmayın, ayrılmayın
Siz bu okulun her sınıfında, her köşesinde
Siz hepimizin kalbinde.

İnci Kansu

Mevhibe Şefik resim öğretmenliği alanındaki düşüncelerini ve sevgisini sözlerle ortaya koymaktadır.

Bu firçayı görüyor musunuz? İşte ben buna âşığım. Tabiatın bütün güzellikleri bu firçanın tellerinde gizlidir. Beni denizin maviliklerine gömen, bir dağ başına çıkarılan, bir pınardan

akan suya götüren, eski bir kemer altında derülerimi tazeleyen, unutulmuş kırık bir küpü dile getiren hep odur. Beni ağlatan da güldüren de işte bu eşsiz firçadır.

Sonuç

Kıbrıs kültür tarihi yazıcılığında özellikle Türk toplumunun kendini ifade etme ve dış dünyaya açılma dönemi olan 20. yüzyılın ilk yarısının sosyal, kültürel ve siyasi olaylarının aydınlatılması ve ortaya daha detaylı ürünlerin konması gerekmektedir. Bu yılların eğitimcileri, İngiliz Koloni idaresinin çağdaş görüntüsü arkasında gizli ve baskıcı bir rejimin hakim olduğu ortamda çağdaşlaşma gayretleri yanında Türk kimliğini korurlar. Bir taraftan da Türkiye Cumhuriyeti'ne gizli de olsa bağlılık gösterip Atatürk ile başlatılan inkılâpların sıkı bir takipçisi olarak öğrenciler yetiştirirler.

Türk toplumunun kültürel boyutlarda 1925-1960 yılları arasında süratle ilerleme göstermesi özellikle eğitim kurumlarında özverili çalışan öğretmenler sayesinde olur. Etraflarında bulabildikleri her bilgiyi yeni sentezlerle geliştirerek öğreten bu öğretmenler, öğrencilerini yetenekleri doğrultusunda bir yüksek öğretime teşvik ederek metodolojik çalışmalarına dayalı bir eğitimin okullara girmesine katkıda bulunurlar. Mevhibe Şefik, işte bu eğitimcilerin arasında yer alır. Ali Nesim'in dediği gibi 'Batmayan Eğitim Güneşlerimizden' biri olarak o, her ne kadar bu kitabı girememişse de, Kıbrıs'ın ilk sanat eğitimcisi sıfatıyla bu üvana lâyık kişidir. Bu yazı Mevhibe Şefik'in sanat eğitimine olan katkılarının Kıbrıs eğitim tarihi içinde yer alması gerektiği inancı ile şimdide kadar yazılmış eğitim tarihlerine bir ilâvede bulunmak ve onu ölümsüzleştirebilmek için yazılmıştır.

Notlar

¹ Bu bilgiler sayın Mevhibe Şefik tarafından verilmiştir.

² Muhterem Hanımın Ayasofya Kız İlkokulu öğretmeni olduğu Ayşe Mustafa Katipoğlu tarafından da bahsedilir. Bkz. (Nesim, 1987. s. 404).

³ Bu okul, 1901-1902 ders döneminde Viktorya İslâm İnas Sanayi Mektebi veya Rüştiyesi olarak kurulmuş ancak defalarca ismi değiştirilmiştir. 1920-26 yılları arasında Viktorya Kız Mektebi, 1926-1935 yıllarında Viktorya Kız Lisesi, 1935-1951 yılları arasında Viktorya Kız Mektebi, 1951-1952 yıllarında Viktorya Tali Kız Okulu, 1953-1958'de Viktorya Türk Kız Lisesi, 1961-1979'da Lefkoşa Türk Kız Lisesi, 1979'dan bugüne dek 20 Temmuz Lisesi isimlerini almıştır. (Dedeçay 1985, s. 20).

⁴ Viktorya Kız Okulunun lise haline gelmesi 1952 yılı olarak verilmektedir. (Dedeçay, 1985. s. 25). 15 Eylül 1952'de alınan kararla Viktorya Ortaokulundan sonra lise programının tatbikine ve lise derecesine yükseltilmesine karar verilmiştir. (Behçet 1969, s. 137). Mevhibe Şefik'in bu bilgisi doğrultusunda bu tarihten önce lise statüsüne girmese de eğitim süresi artırılarak eğitim seviyesi yükseltilmiştir.

- ⁵ 1937 yılından 1943 yılına kadar Maarif Encümeni Komisyonu tarafından ilkokullara genç lise mezunları yerine yaşlı mütekait öğretmenlerin tayini tartışılmış, "öğretmen kolej mezunlarının hepsinin tayin edildiğini, gençlerden ise İngilizce Ordinary ile Distinction imtihanını geçmesi istendiğini ve bu imtihanları geçenlerin tayin edilmesinde hükümetin ısrar ettiğini" o yılların maarif müdürü ileri sürer. Ayrıca Ayasofya Kız İlkokulunda muallimlerin yetiştirilmesi için 2 yıllık kurs açıldığı ve bunu bitirmeyen genç muallimlerin tayin edilemeyeceği maarif müdürü tarafından encümene bildirilmiştir. (Behçet, 1969, s. 99-100). 1931-1950 yılları arasında tali okullarla ilgili raporların eksikliğine rağmen, ilkokul öğretmenleri için uygulanan bu kuralların Viktorya Kız Okulunda da benzer şekilde olduğu düşünülebilir.
- ⁶ Selma Yusuf Saygın uzun yıllar Ankara'da yaşamış, ölmeden kısa bir süre önce Lefkoşa'da bir sergi açıp, ayrıca şiir ve resimlerini bir kitapta topladı.

Kaynaklar

- An, Ahmet (1999). *Kıbrıs Türk Kültürü Üzerine Yazılar*, Lefkoşa: Kivılçım Yayınları No: 5.
- An, Ahmet (2002). *Kıbrıs'ın Yetişirdiği Değerler*, Lefkoşa: Akçağ Yayınları.
- Balıkçıoğlu, Osman (2002). *Bizim İnsanımız Bizim Lefkoşamız*, Toplum Yayınları.
- Behçet, Hasan (1969). *Kıbrıs Türk Maarif Tarihi (1571-1968)*, Lefkoşa- Kıbrıs.
- Dedeçay, Servet Sami (1985). *Viktorya İslâm İnas Sanayi Mektebi ve Kıbrıslı Türk Kadınının Hakları (1902-1985)*, Magosa, Lefkoşa Özel Türk Üniversitesi Yayınları: 3.
- Ersoy, Yaşar (1998). *Kıbrıs Türk Tiyatro Hareketi*, Lefkoşa: Peyak Kültür Yayınları: 1.
- Feridun, Hüsnü (c. 2000). *Eğitimle Bir Ömür*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, (kitaba tarih konmamıştır ancak 2000 yılında yayınlanmış olduğu sanılmaktadır).
- Hürsöz (1947 Mayıs). No: 267, s. 24.
- Hürsöz (1947 Mart), Sayı: 202, 14 Mart Perşembe.
- Hürsöz (1947 Mayıs). Sayı: 271, 29 Mayıs, s. 1.

- Kav, Taylan (1994 Şubat). *Mevhibe Şefik, Kıbrıs*, 9 Şubat 1994, s. 20-21.
- Kav, Taylan (1995 Ekim). *Gülten Can, Kıbrıs*, 18 Ekim Çarşamba 1995, s. 32-33.
- Nesim, Ali (1987). *Batmayan Eğitim Güneşlerimiz*, Lefkoşa: KKTC Milli Eğitim Eğitim ve Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Perkin, Joan (1993). *Victorian Women*, London: John Murray.
- Riza, Sonuç, A. (1954). Okulumuzdan Yetişenler, *Utku*, Mayıs 1954, Yıl: 6, sayı: 13, s. 11-12.
- Severis, Rita, C. (2000) *Travelling Artists in Cyprus 1700-1960*, London: Philip Wilson Publishers.
- Söz (1932 Haziran). 9 Haziran s. 2.
- Söz (1946 Mayıs). Sene 28, Sayı: 2855, 2856.

**Photographs from Mevhibe Şefik's album
Mevhibe Şefik'in albümünden resimler**

Mevhibe Şefik and her husband Ali Şefik.

Mevhibe Şefik ve eşi Ali Şefik.

Mevhibe Şefik and Perihan Celal, her colleague.

*Mevhibe Şefik ve okul arkadaşı
Perihan Celal.*

The students' annual art exhibitions organised by Mevhibe Şefik.

*Mevhibe Şefik'in
düzenlediği yıl sonu
okul sergileri.*

The theatre stage designs prepared by Mevhibe Şefik and her students for annual entertainments.

Mevhibe Şefik'in öğrencileri ile birlikte hazırladığı sene sonu müsamerelerindeki tiyatro sahne tasarımları.

ÇATOM: A Model For Empowering Women in Southeastern Anatolia

Aygül Fazlıoğlu*
GAP - RDA

Abstract

Since 1991 the Republic of Turkey Prime Ministry, Southeastern Anatolia Project Regional Development Administration (GAP-RDA) has identified and started a project to improve the status of women in the GAP Region. In the framework of this project, the Multi-Purpose Community Centers (ÇATOMs) provide training programs for women and young girls in literacy, health and family planning, maternal and child health, nutrition, home economy and income-generating activities. They also provide social and culture activities which have been organized, and established in squatter settlement and central villages since 1995.

A participatory, holistic and integrated approach is the basic policy of all ÇATOMs. The contexts of the basic activities carried out in the center are determined by the participation of the target groups and, their participation and contribution are essential in the applications. In this paper, the process of project implementation and the outcomes of the project are presented.

Keywords: ÇATOM, Turkey, woman, Southern Anatolia, development.

1. Introduction

Women were excluded from development plans, programs and projects until the 1970s. It has long been known that women bear equal or even more burden and responsibility in all spheres of family and community life—though it may change depending on the cultural structures and levels of development of different countries. Still, women who cannot reap as much benefit as men from development form the majority in the poorest segment of the world's poor. Developments projects that do not cover women simply ignore half the world's population and thus contribute little to efforts for mitigating poverty and ensuring social justice.

* Aygül Fazlıoğlu (M.Sc) Sociologist/Specialist, GAP-RDA, Ankara - Turkey.
e-mail : aygul.f@gap.gov.tr

Since 1970s and with deepening poverty in developing countries, the relevance and effectiveness of traditional developmental strategies received many challenges. "The essence of 'women in development' approach is to investigate what women want and do in a given community and to provide means and resources to ensure their participation." (Kardam, 1991). In the 1980s when equalitarian policies shaped project approaches, struggles in the field of 'women in development' and in others as well, influenced projects, plans as an implementation. This approach moved on from the assumption that gender inequality, identified as the basic problem, derives from both gender structure within family and also from the nature of the relationship established with the market in the process of development. In this context, equalitarian approaches to development aim to create institutions and to begin processes that reinforce women's freedom in order to take an active part in social life and to strengthen their initiatives in this regard (Ertürk, 1995). Within the framework of these world changes, the role and function of women in development are defined by the gender-balanced approach as those of active social-individuals rather than those of an isolated and disadvantaged group.

Today, the heading "Women and Development" covers the role of women in the process of production, their participation in the labor force, their access to modern institutions (i.e. extension, education and training, credit, health services, social protection, etc.) and the increase in their control over daily life. All this implies a full range of participation in the development process. Mostly, in an agricultural dependent economy, gender balanced approaches in rural development gain importance and such approaches are regarded as a critical factor determining the success of relevant interventions. Consequently, women are considered as a "special target group" or "stakeholders" in the preparation and implementation of development programs related to human development. In the first stage, there were various surveys made in the region to discover the opinions, tendencies, problems and modes of social relationships of women. The findings of these surveys were then used to develop a model to make women agents in the development process. The outcome or model is the MULTI-PURPOSE COMMUNITY CENTER (ÇATOM).

2. Materials and Method

A "Social Impact Assessment" work was conducted so as to cover 8 ÇATOMs, 6 of which were in provincial centers; one at a district center and the other in a village. The purpose of this work is to assess the relevance of programs carried out by ÇATOMs, examine their approaches and methods, identify the positive and negative effects of ÇATOM activities on various parties (i.e. individuals, families, communities, governmental agencies and civil society organizations) and to collect significant data and information for the work programs for the

coming years. The content of this paper is related to the ÇATOM active in Seyitler Neighborhood of the Batman province.

Participatory rapid assessment technique was used in this work. Focus group meetings as well as face-to-face and chain interviews covered various groups including persons and groups directly or indirectly affected by the project (i.e. present participants of the ÇATOM, earlier participants -those who have completed their programs in the ÇATOM- families of participants, priests, teachers, shopkeepers, young men, village or neighborhood headmen, ÇATOM field staff, provincial and district governors and directors (of education, health, agriculture and social services)

Answers to the following questions were sought in this work:

1. To what degree are ÇATOM practices a response to the expectations and priorities of the target group?
2. In which programs were the target group most interested?
3. Did these programs bring out specific changes in behavior and attitudes in participants and in other family and community members?
4. To what extent were things learned in the ÇATOM and practically used in daily life?
5. What kinds of impacts does/did the presence of the ÇATOM make on participants, trainers, the community in general, service units and government agencies?
6. Did local demand for public services increase in places where ÇATOMs were active? Did other organizations start to take ÇATOM as a model?
7. In the launching and implementation of ÇATOM programs, was due consideration paid to the priorities of the target group and available human resources?
8. Did various groups sufficiently take part and show interest in the planning of programs and decision-making?
9. Is the management and organization of the ÇATOM as efficient as expected?
10. To what extent and in which areas was governmental support realized?

During meetings and interviews utmost attention was paid not to influence participants or respondents in order to be as impartial as possible and to reach an objective assessment.

3. Southeastern Anatolia Project (GAP)

As a project, the genesis of the GAP has its roots in the feasibility studies of the 1960s conducted by the DSİ (State Hydraulic Works) to develop water resources in the basins of the Euphrates and the Tigris. In the 1970s these studies were

then merged as a single water resources development project under the name of GAP. As such, the project envisaged 7 sub-projects in the Euphrates basin and 6 in the Tigris basin; construction of 22 dams and 19 hydraulic power plants and the introduction of irrigation systems over 1.7 million hectares of land. The DPT (State Planning Organization) drafted the GAP Master Plan in 1989, which transformed the project, beyond the confines of mere water resources development, into a multi-sector and integrated regional development endeavor. After this, the project envisaged coordinated investments in such sectors as education, health, communication, transportation, industry etc. and proposed the establishment of a regional development administration to be in charge of planning, coordinating and monitoring of the project. Consequently, the GAP Regional Development organization was established in 1989 upon the Government Decree no. 388 in force of law to serve under the Office of the Prime Ministry.

Until recently many thought of dams and irrigation facilities when any mention of GAP was made. It was only after the drafting of the GAP Master Plan that the project assumed the character of a regional development project covering all areas of development. Under the influence of various factors including universal changes in approaches to development, clearer ideas about the needs of the region and the experience of the GAP Administration in the region, the project moved into a new paradigm in 1995. At this point, it started to be referred to as a sustainable human development project and then, the basic aim of the project was to improve life standards in the region with due emphasis on social-human and environmental dimensions as well in its project planning and implementation. After this, the basic orientation was not economic growth but to raise quality of life through an environmentally sensitive, participatory and fair approach. This, in turn, required and actually fostered a holistic project approach.

4. Status of Women in the GAP Region and their Place in the Network of Social Relations

4.1. Women in Rural Areas

Looking at social development indicators specific to the GAP region we observe that women in the region are far behind with regard to standards of a modern society. In the region, women are influenced negatively by both traditional patterns of social stratification and by GAP socially determined gender disparities. This situation is even more pronounced for women living in the rural parts of the region. In fact, women take little part, compared to men, in management and decision-making processes, benefit less from basic education and health services, face difficulties in access to sources of income and use available technology to a very limited extent. Dominance of landless and small farmers as well as small family enterprises in the rural sector of the region further increase the work burden

of women and children. The heavy domestic work burden of women includes, other than routine farming work, such chores as preparing food for winter, cooking bread (takes 2 hours a day) fetching water (3 to 4 hours a day are spent for this especially in mountain villages), washing laundry, collecting firewood and child caring.

According to the GAP Women Survey (1994) women in the region marry too young (17 on average). Thirty seven per cent of all women in the region get married before the age 15. These early marriages naturally end up with too many children. The average number of children per married woman is 5.1. Women's participation in decision-making is extremely limited. For example, only 12.4 % of all married women chose their spouses with their own free will. This status of women in the region is of course not only the result of their individual characteristics but also derives from the given socio-cultural context.

4.2. Women in Urban Areas

Despite the modernization process that is now embracing communities in the region, some traditional structures still dominate and are influential. In the given context, women are specifically affected by gender disparities. While rural women actively take part in the production process, their peers in urban settlements are rather distant from economic activities due to such factors as low levels of education, low skills and the inconvenience of labor market conditions. Nevertheless, the economic and social structure of the region as well as urbanization and industrialization processes triggered by the GAP gradually channel women into employment in non-agricultural sectors. In the urban poor neighborhoods of cities, young girls and women are involved in marginal works, on a casual basis, in such areas as hand weaving, lacework, machine knitting, tailoring, etc. In other words, those living in urban poor neighborhoods are involved in low-status work that is dependent on manual labor. Men in the region have generally developed positive attitudes towards women working in other than domestic chores.

In urban parts of the GAP region, democratic participation in family-level decision-making is relatively stronger than in rural areas. Yet the hierarchical mode of decision-making is still dominant in these areas (71 %, GAP Survey, 1994). When spending for household needs is concerned, however, the role of women is ahead of men in both decision-making and implementation. On the other hand, major economic and financial decisions are taken by men.

According to the GAP Women Survey (1994), the majority (64 %) of urban women get married between the ages 15-19. The average age of first marriages is 17.5. For the majority (71 %) of urban women, the decision related to marriage is taken with the participation of the young woman concerned. In rural and urban areas young couples have children in the first years of their marriage. This is

natural since children, particularly male children, is the desire of almost all couples. The average number of children per family in urban areas is 3.5.

4.3. Why Women are Important in Development?

In the region where social change and consequently social dynamism is emerging as a result of the GAP, there are important changes also taking place in the roles and status of men and women. Social surveys conducted in the region point out that there is a shift from extended (18 %) to nuclear family (65 %). It is widely known that in both industrialized and developing countries nuclear families are without rather large network of relatives and in such families family related decisions become more rational and with distinct differences in the roles of man and woman.

Women in different regions or areas have different kinds of relationships with men, with each other and other people in the community and these differences are culturally structured. Furthermore, as individuals, each has roles and functions attributed by the society. There are, however major differences in what others attribute to us and how we conceive them. Gender roles are thus related to cultures and values.

In many societies, the force of gender stereotypes and women's position behind the stage hinder them from passing beyond being simple producers and becoming the controllers and managers of various resources. Still, the contribution of women to the well-being of families, communities and nations is no less than that of men. Observations, especially on developing countries, that gender positions are increasingly working against women placed the role and functions of women in development high in the agenda. This is because (Saltik, 1998):

- Women and men cannot share the benefits of development on equal terms;
- Women form the majority in the poorest segment among the world's poor;
- The share of women among the poor is increasing rapidly, that is poverty is being feminized.

In fact, we can put forward two justifications to address women specifically in development programs. The first is that women form half of the population and if omitted, a genuine potential for development will be left stagnant and the targets for development will only be partially realized. The second justification is that, as shown by surveys, investment in women brings in more immediate returns in the welfare of children and households than investing in men.

5. ÇATOM: A Model for Empowering Women

ÇATOMs are community based centers established in those parts of cities inhabited mostly by the poor who moved from rural areas and in villages. These centers bring women together in a setting where they can become aware of and share their problems; organize joint activities; learn and acquire basic information and skills to facilitate their daily lives (literacy, health, hygiene, child care, home economics, nutrition, cutting-sewing, etc.); and also acquire skills that will bring some income.

The ultimate goal of ÇATOM activities is to ensure that women become an integral part of their communities and become aware of their problems as well as those of their communities; also to question the root causes of these problems and form networks of solidarity and engage in various initiatives to eliminate them. ÇATOM only provides the ground and facilitates the process. Its basic principle is not to tell women what to do but to show them what can be done under specific circumstances. It is women themselves who would choose among different options or to come up with new ones.

In ÇATOMs, programs are designed in an integrated, participatory and sustainable manner and the beneficiaries of these programs are young girls and women in the age group 14-50. The overall aim at these centers, where flexible-modular programs are implemented, is to raise the status of women, to start a gender balanced development process and to contribute to sustainable human development. It is also planned to develop replicable models along these lines.

The programs and projects adopted by the ÇATOM use the following tools of intervention to realize these overall objectives:

- To raise the rates of literacy
- To impart basic information and skills in the field of health
- To create income generation opportunities by imparting productive skills
- To show the ways and methods of home economics and proper nutrition
- To give practical information in child care and training
- To develop skills for income generation
- To enable participants to become aware of their own problems and those of their communities
- To empower them to express themselves clearly
- To build self esteem and confidence in young girls and women by encouraging their organizations and joint initiatives
- To improve their access to public services.

As is evident from the program headings above, activities by ÇATOMs are planned and implemented as a whole with components such as training, health, counseling, production and organization.

6. The Management and Organization of ÇATOMs

The first ÇATOMs were launched in November 1995 in one rural and one urban neighborhood in Şanlıurfa province under the cooperation of the GAP Administration and Governorate and with the support of UNICEF. Since 1996 the model was extended to include other provinces of the region without UNICEF's support and by providing a more flexible and autonomous structure to the centers.

The ÇATOMs are managed under the responsibility of the GAP Administration with administrative and technical support from the Development Foundation of Turkey (TKV). In their activities, the ÇATOMs cooperate with and receive support from province and district governorates, province and district directorates of central government ministries, other governmental agencies, local governments, civil society organizations, the private sector and international organizations.

Each ÇATOM is managed by high-school graduates who are young girls or women recruited locally and given periodic training. These ÇATOM managers are responsible for conducting surveys to explore local circumstances, guiding ÇATOM participants and monitoring plans, programs and implementation. In each ÇATOM there is a ÇATOM committee composed of 3-5 persons elected by participants. This representation is for empowering local women in management activities and building capacity.

7. ÇATOM Programs

Programs implemented in ÇATOMs are developed according to local circumstances and needs of the target group.

The ÇATOM activities can be grouped under six main headings: Social-Cultural Training Programs, including literacy, computer, English, home economics, trips and various other leisure activities; Health Programs, including the issues of hygiene, maternal and child health, partial polyclinic and mobile health services, etc.; Capacity Building for Management; the ÇATOMs are managed, since 1997, by ÇATOM committees consisting of 5 to 7 members elected from among the participants; Skill Building/Income Generating Courses, including handicrafts, garments, machine-knitting, hair dressing, oltu stone working, felt working, etc.; Pre-school Training Programs are for children in the age group 4-6 (designed to encourage women's participation and support children in preparing for formal education); Social Support Programs, green card, scholarships for education and social protection.

Additionally, there are mobile health cabins working under ÇATOMs. These units are for extending mobile health services and health-care training to those who have difficulty in access to health services.

8. Findings of the Social Impact Assessment Related to Seyitler ÇATOM in Batman

8.1. Overall profile of Seyitler ÇATOM in Batman

8.1.1. Social Structure

There are about 2000 households in the Seyitler neighborhood where the ÇATOM is located. The neighborhood has received intensive settlement from other villages and towns in Batman, especially in recent years, mainly because of forced migration and economic difficulties.

Many people in the neighborhood migrate for seasonal works. These migrant workers also include women, who move seasonally to Adapazarı, Düzce and Bolu to pick hazel nuts; to Batman, Diyarbakır and Çukurova for cotton picking and to the surrounding villages of Batman for tobacco farming. Men also move to the metropolis for construction work. Since many villages are vacated, these people now have no connection to their villages. That is, there is no cash or goods coming in from their original villages to support these people. So these people mostly subsist on agricultural or non-agricultural seasonal works.

Some features specific to rural life are still persistent in the urban settlement. Many households cook their own bread by buying wheat and flour and there are some who own large and small herd animals as well as poultry, partly for marketing their products and partly for domestic consumption.

The space for young girls and women is limited to the indoors. The reasons for this are multiple and include the following: absence of any time left after daily household chores and child-care; persistence of control and even oppression of young girls and women deriving from traditional patterns and patriarchal family structure and women's fear regarding her involvement in urban life due mainly to their illiterate status and difficulty in expressing themselves.

The basic problem of the neighborhood concerned is poor infrastructure (i.e. insufficient sewage network, frequent cuts in electricity and water supply). Poor infrastructure, poverty and low level of education bring health problems to the fore and such microbial diseases as diarrhea, typhoid fever, skin irritation, etc. are commonly observed, especially in the summer months.

8.1.2. Partner Organizations

A local female high-school graduate is in charge of managing ÇATOM affairs. In practical matters, there is cooperation with the Governorate and Local Directorates. The ÇATOM building is financed by the Governorate while Directorates of Education, Adult Education and Agriculture extend training support and expertise. The Directorate of Health assigns doctors, nurses and midwives to help in ÇATOM

work and also to help in green card and medicine allocations. The Governorate and the Directorate of Education cooperate to provide school materials and uniforms to children from poor families of the neighborhood, who are identified by the ÇATOM.

8.1.3. Programs and Quantitative Information on Participants

The ÇATOM implements social programs geared to changes in behavior and attitude together with employment projects geared to building productive skills and introduction of income generation. At present, programs include those on literacy, home economics, maternal and child health, health, first aid, counseling, cutting-sewing, machine knitting, and handicrafts as well on oltu stone working and rug weaving as income generating endeavors.

The ÇATOM in Seyitler Neighborhood attracts participants not only from this neighborhood but also from others at a walking distance of 30-45 minutes. As of the end of September 1998, the ÇATOM in Seyitler granted 205 certificates to its one-year participants in income generating activities. In a year, an average of 104 persons a month were invited to the ÇATOM. In the same period, about 88 participants took part in more than one program.

It is common knowledge that access to high quality and cost-efficient primary health care services is the basic cornerstone of public health. There are cases, however, in which even if there is access to services, fees charged may prevent people from enjoying adequate primary health care services. In terms of public health, the lack of adequate sanitation and safe water supply for cooking food with better nutrient value and improve the improper sanitation to more hygienic conditions in and around the houses to prevent diarrhea and infectious diseases which is the common problem in the area (UNICEF, 1998).

Training programs on health and home economics as well as polyclinic services have proven to be successful in mitigating these adverse results. The doctor and nurse assigned to the ÇATOM give general and maternal and child health training to the ÇATOM participants and also to others by regular home visits. Under the activities of the ÇATOM in Batman, the annual number of people benefiting from mobile health and polyclinic services is, respectively, 2,118 and 2,716. Two hundred persons were referred to the hospital. Besides women and young girls, boys and elderly men also benefit from polyclinic services while medicine provision under the supervision of professionals further increase the demand for polyclinic services. The mobile health unit mostly serves poor neighborhoods where the unit gives basic health training and conducts health screening. Further, help is extended to rural people with health problems in ensuring their referral to health institutions in towns. In a period of one year, since the first launching of the ÇATOM, the Governorate and other official departments were mobilized to issue green cards for 1,500

persons while 110 students were supported in terms of school materials and clothing. As a supplementary part and component of ongoing health services, the ÇATOM organizes medical support campaigns and provides medicine under the supervision of professionals.

The program topics are selected by the field staff by considering expressed needs and proposals of participants. For example, programs on oltu stone working and rug weaving were launched, under the income generation component, upon the proposal of participants. Also, upon the request of 40 participants completing their literacy training, a second level course for primary school diploma was started together with a Maternal Training and Child Health Program.

The field staff is continuously involved in close contact and cooperation with governmental agents and acts as a speaker not only for participants but also for their family members; issuing of green cards for 1,500 people; support in terms of medicine, school materials and clothing, etc. all constitute a concrete example of advocacy for the poor.

Some participants were present in various exhibitions and activities organized in Ankara and Şanlıurfa where they also had a chance to take part in concerts, drama plays, etc. Eleven of the ÇATOM participants found employment in various sectors (3 in the tea plant, 1 as desk worker in Land Registry Office and 7 in various garment workshops).

8.1.4. Demographic Information Regarding Participants

The majority of the group benefiting from ÇATOM programs are rural people who have migrated. With the exception of polyclinic services, all participants in other programs are women in the age group 14-25, mostly single. Those benefiting from polyclinic services, on the other hand, are overwhelmingly married and from higher age groups. Participation in programs is reduced during the summer because of seasonal migration for work. Participants coming from surrounding neighborhoods are mostly young girls. Mothers and their daughters together take part in some programs such as literacy and cutting-sewing. Married women have 6 children, on average, but this number may be as high as 12 to 15 in some cases.

8.2. Impacts of Programs on the Parties Involved

8.2.1 Impacts on Participants: Young girls want to go to school, get an occupation and win their economic freedom. They are in the process of turning into adult women and they want their voice heard in various matters.

In focus group meetings, young girls in particular, speak out sincerely regarding their desire to go to school, get a diploma and work, earn a decent income, win

their economic freedom and express themselves freely as persons with their own identity.

The majority of young girls in focus group discussions expressed the importance of education in getting themselves a status and a job. They did not regard their uneducated status as a given fate and stressed, rather strikingly, their will to get a diploma by attending examinations. There were even some who thought about going as high as university. The importance they attached to holding a job and occupation derived from their desire to be economically independent and free from reliance upon fathers or husbands.

A.B. (age 20, attending literacy courses) says the following on what difficulties lack of education brings to her and other women around:

"We don't have to do embroidery all the time. Do we? We want some other things too...I want to get a primary school diploma through open education. It really hurts me not to have any school diploma. Our families could not provide a future for us, now we are mature and we want to stand on our own feet. We'll be wasted around if we get married and then divorce... All doors are shut in your face when you have no diploma. I wish I could go to school. I would like to be a columnist for newspapers, make researches and report what is true. I like it here in ÇATOM since many women are here and it is related to women. I say the oppression of women should not be a fate. Women are debased. If one can change herself, she can also change others. In our region, not only men oppress women, women oppress other women too. If they got education somewhere, if they are trained as doctors or nurses for example, they oppress us with their talking and words they use. Is it a right to oppress us? I have no diploma, but I have my brain!..."

H.O. (age 28, high-school graduate, attending oltu stone working courses) wants to start her own business to gain her economic freedom. She expressed her desires with these words:

"I want to go further ahead in this oltu stone working and start my own workshop. If some of us get together and start a workshop, we won't be looking for help from others."

8.2.2. More use is made of urban institutions

Young girls and women mostly trapped in rather narrow networks of communication cannot simply leave home for such necessities as health checks, shopping and visits to neighbors, or face various difficulties when they do. The ÇATOM thus acts as a proxy in ensuring their access to services including those extended by the Government.

Literacy training in particular facilitates the outside communication of young girls and women. Besides being literate, after learning to speak Turkish better,

participants can express themselves more clearly and identify their problems in more eloquent ways.

Many young girls and women state that once they could only go to health institutions when their husbands, fathers or elder brothers accompanied them and spoke to the health personnel about problems, which they were afraid to share with their elders at home.

Participants state that being literate helps them in reading signboards at hospitals and bus stops. N.O., mother of 5 children and presently sharing a home with another wife (*kuma*) of her husband explains the advantages of being literate as follows:

"After the death of my first husband I went out one day to buy some animal food but I lost my way. It took me too long to find my way back home. I was too afraid that I wouldn't be able to find it... It was me who had to run the house. I was very anxious to go out for not being literate. I could not read the names of streets and panels in bus stops. When my children started school I envied them and even put on their school collars. I took literacy training in ÇATOM. For not learning enough I started again. Now I can go out of home more easily."

8.2.3. Young girls and women start going outdoors

ÇATOM participants now face less social pressure and control on their freedom to leave their homes and do various things outdoors. ÇATOM participants may go out, alone or with other friends, to do shopping and buy such things as clothing, school materials, etc. As ÇATOM participants, their social environment is somewhat enlarged and they can now pay visits to their friends and neighbors.

Z.O. (age 16, primary school graduate, having 7 siblings) speaks as follows:

"I wanted to go to ÇATOM and take courses in cutting-sewing. We have limited income. We don't have enough to buy cloth. My brother is in transportation business. He gave me his daily pay. I bought cloth with that money and found my way to ÇATOM. Aynur's grandfather convinced my father. I feel myself so happy and my life now is so different. We couldn't go out freely, we could see nothing more than our front door. Now I can get together with my friends to buy cloth. I used to be too shy also. Now I can speak many things with my friends..."

Young girls' attendance to the ÇATOM was received well by some families while others reacted. This is how participants relate these difficulties and barriers:

"One should make efforts to learn something. When I first came here my family and neighbors did not like the idea. 'How will you get there alone?' they said. They said 'a young girl should stay home to wait for her groom'. I resisted all these ideas. Looking to women around, one gets afraid of getting married. And here we have the problem of 'kuma' too..."

8.2.4. Participants are more aware of outside world

"As agents of development, individuals should know macro-social processes in order to understand their micro circumstances and gradually rise to a level of consciousness and information to be able to explain what is going around." (Tlikarata, 1987). The environment of interaction and communication, as well as some social activities organized in the ÇATOM help participants grasp what is happening in the outside world. Some participants go to exhibitions and activities organized in Ankara, İstanbul and Şanlıurfa, while ÇATOMS are visited by local and national media, governmental organizations at local and central level, civil society organizations and international agencies. Both programs were implemented and communicated among participants themselves and between participants and their trainers who help them gain more information and conceive developments better. Thus ÇATOMs are not isolated places rarely visited by others. Even in the short duration of this study the ÇATOM in Batman was visited by many including the State Minister, Province Governor, Deputy Governor, Social Services Director and KASAKOM (Female Health Commission). It was during the visit of the Minister that two young girls attending the ÇATOM were taken to Ankara for more specialized treatment of their health problems.

As stated by one participant: "We used to know household chores only. Now we can talk to our trainers. We learned here how to cook better. I cooked a vegetable dish and my father liked it very much. Here we get to know some other people as well. If we cannot catch up with world events, our trainers tell us. What we learn here we convey to our fathers, mothers, brothers and sisters at home..."

8.2.5. Self esteem and higher status in the family

Participants state that their ÇATOM attendance helped them build self-confidence and enabled them to express themselves better and overcome their shyness. They add that their words are listened to and taken seriously in their families. M. B. (once a participant to handicrafts course in ÇATOM, now working at the local tea plant) says the following in relation to her status in her family:

"Our grandfather did not let us go to school. Now. After having been in ÇATOM, we can make our fathers and mothers listen to our words. We have become more courageous. Now they pay heed to our ideas and opinions."

8.2.6. Relations and communication getting stronger

While in rural environments women may feel some confidence in the context of their relations with relatives, they close themselves at home in urban settlements and build walls even to their relations with close neighbors. Hence, the ÇATOM encourages these new urban women for a better communication and interaction. As expressed by participants, their initial weak and shy relationship to others gradually strengthens and they learn how to be polite to each other and how to act in solidarity.

There are also some who have attended ÇATOM for a while and then stopped for various reasons (completing available programs, finding jobs, etc.). These people state that they still drop by the ÇATOM to talk to their friends or receive each other as guests at weekends:

H.B. (completed her literacy training at the ÇATOM): "You feel yourself attached. At the ÇATOM, we act elderly with aged persons and as young with younger ones. We wish to be here longer and learn more. Our present job is not difficult but boring. I have to smell tea vapor in my work. What we earn we give to our mother...I would like to live in Diyarbakır or in Ankara. To be more free, I mean..."

H.C. (completed handicrafts course at the ÇATOM): "My father did not send us to school, but to ÇATOM he did. The Director of Social Services talked to and convinced my father. As a family we like it here. We have learned the value of education, affection and respect here. We also learned here how to treat other people."

M.B. (took part in handicrafts course at the ÇATOM): "In winter there are too many registrations in ÇATOM, but in spring all go out for work. Work in hazel nut, cotton fields, we are all poor people here. In my earlier courses I hadn't found my trainers sensitive or affectionate enough. People throw us bad words when we walk around in Batman. It would be much easier in Antalya. Our family trusts us, but does not send us here afraid of men bothering us..."

8.2.7. Programs are shaped by considering the requests of participants

In line with the requests and proposals of participants, a course on oltu stone working as an income generating activity and another one for those wishing to get 5-year primary school diploma were launched. The program for maternity training and child care was started upon the insistence of participants who, having felt badly about the case of a mother who had lost her child for not taking him to hospital in time, wanted to have this course on the ground that "*we don't want to make the same mistake one day.*" Courses about home economics were given on 3 rather than 2 days and groups were multiplied from 2 to 3, again as demanded

by participants. Participants now ask for courses on musical instrument playing and hairdressing.

8.2.8. Being aware of things may occasionally lead to frustration

With enhanced self-esteem, participants develop higher expectations, which may occasionally lead to frustration and disappointment. After having improved their information and skill levels, young girls and women can return to their old and restricted environments when they can attend to no formal education other than literacy or when they cannot find employment or start a business with their newly acquired skills. Such cases may also lead to more severe inner family clashes or to frustrations with expectations for the future. Under these circumstances, it was observed that young girls in particular attached specific importance and expected much from a second step course that would end up with 5-year primary school diploma.

8.2.9. Growing sensitivity against domestic violence

Many ÇATOM participants question the model of marital life where domestic violence is considered normal and some of them even go as far as rejecting marriage all together. One of the young girls in ÇATOM stated that she made efforts to convince her parents to have her elder (married) sister suffering domestic violence sent to ÇATOM counseling services but her efforts were turned down.

8.3. Impacts on Families

8.3.1. Families have more respect for participants and accord them higher status in family

Young girls and women participating in the ÇATOM are consulted more in decisions affecting the family. Once they were unable to go out, young girls and women gain the confidence of other family members with what they have learned at the ÇATOM. The road ending up at the ÇATOM may then extend to shopping centers, doctors, neighbors and friends. Other family members state that attending ÇATOM enabled certain member as well others in the family to learn directly or indirectly to deal with several personal problems outdoor besides their routine household work.

While the family of those finding jobs at the tea plant say "*now their eyes opened. They can go anywhere. They can read and write. It is only for these that we let them work at the factory and go out...*" another family describes the change

that their daughter has undergone with the words "*girls used to know nothing earlier, now they do know everything...*"

8.3.2. They ask that skills and information should bring in income

Families talk about the sustainability of income generating programs and want to see the benefits of these programs in the form of cash income. They express their concerns with finding employment with these words: "*You go and go and nothing comes out at the end!*"

8.3.3. There may be domestic unrest.

Some families criticize their attending daughters for "*changing and acting in a conceited manner.*" But one can easily notice a somewhat hidden approval even in these kinds of criticisms.

8.4. Impacts on the Field Staff

The ÇATOM field staff takes part in periodic training and also is encouraged to take part in advocacy, seminar and study tour activities. She expands and improves her experience and information through training programs and field practices. All these mean that *steps are being taken to train the field staff as a local development agent.*

In this context, the field staff in Batman participated in periodic training sessions held in Ankara, Diyarbakır and Batman. These training seminars dealt with such topics as headings of "development and women", "What is ÇATOM", "participatory approach", "project development and planning" and "reporting." The field staff gradually internalizes what she has heard in such sessions and this process can be observed in her daily discourses and periodic reports. The monthly monitoring records are regularly kept and reported by the field staff in response to the needs and priorities of the target group.

The field staff keeps contacts and an atmosphere of dialogue with governmental organizations active all the time and acts not only for direct participants but their families as well. Green cards issued for 1,500 persons as well as assistance in school materials, etc. exemplify this approach.

8.5. Impacts on Trainers

Trainers having an opportunity to work in a rather unofficial environment state that they were enthusiastic in working with the ÇATOM, able to create a setting of mutual dialogue and acted in accordance with the concerns and needs of participants. They add that they respond to various questions put forward by participants even in areas other than their profession for the sake of more satisfactory and effective work. They describe the ÇATOM as a venue where face-to-face and intimate relationships can be established.

A female physician conducting policlinic, health training and mobile health services for the ÇATOM conveys her ideas as follows:

"I was acting more 'official' when I was serving at the health center. Here I know patients and they know me. They come to thank me when they get well. They develop more trust in me and think I am one of them. They speak out freely what they would hesitate to say in hospitals or health centers."

8.6. Impacts on Governmental Organizations and Agencies

There were separate visits paid to the office of the Governor, Deputy Governor and Provincial Directorates of Education, Health and Social Services in order to have some idea on the impact of ÇATOM activities on these organizations and agencies. Interviews reveal that the ÇATOM is well known and closely followed up with appreciation by these official authorities. These governmental organizations give credit to the ÇATOM especially for its access to the poor and take it as a model in this respect.

One example is that even illiterate women change considerably in terms of their dressing and behavior after they start attending the ÇATOM. The Governor of Batman state that when he first spoke to women at the ÇATOM they all listened with their heads down but later started to look straight to the eyes of the speaker and express themselves more comfortably. "*I was there many times and was all filled up at each visit*" are the words used by the Director of Health while expressing his ideas on the ÇATOM.

8.7. Overall Impact (Groups/Circles Indirectly Affected)

The ÇATOM has succeeded in creating a point of attraction in Batman and enhancing awareness and concern for the problems of local women. The center is frequently visited by many organizations at local, national and international levels, and it finds a place in both local and national press. Items produced by women have been exhibited at the ÇATOM as well as in İstanbul, Ankara and Şanlıurfa. The field staff is regularly invited to gatherings organized by governmental, civil and

international organizations. These invitations may be taken as indicators of importance attached to the ÇATOM by those seeking alternative solutions to the problems of local women.

9. Conclusion

As individuals always referred to in connection with dependence upon a male, women face greater problems in their process of asserting their identity and becoming autonomous individuals. These problems are even graver in the region of Southeastern Anatolia where gender based social status differentiation is more pronounced.

Parallel to social, economic and cultural developments taking place in the region, there are changes in the status of women and their place within or outside their families. When efforts are made to speed up positive changes through women related projects, there is need to adopt and give life to three basic principles: Participation, sustainability and integration.

The ÇATOM model was developed, considering all these facts, to improve the status of women and ensure their integration to the process of development. ÇATOMs are becoming locus of dynamism in places where they were established. In this model, it may not be very appropriate to conduct an assessment with reference to such criteria as the number of young girls and women undergoing training or how much income they receive. The model has been adopted by communities. Here, young girls and women find themselves in groups that are totally different from what they have been accustomed to in their closed lives and become a part of a different network created with other participants and trainers.

This social impact assessment (SIA) on the ÇATOM has tried to describe qualitative changes that cannot be measured in figures. According to its findings: The Batman ÇATOM has reached the poor at the bottom of the social pyramid. No matter how large the ÇATOM building may seem, the number of participants mostly exceed its capacity. The fact that the ÇATOM is conducting visits and training programs also for the family members of ÇATOM participants and that the ÇATOM itself is visited by these groups further add to the credibility of ÇATOM and popular adoption of the model by local people.

The literacy training and policlinic services have reached middle-aged and elder women. Other programs, however, covered young girls mostly. Children and adult males are others who have benefited from policlinic services conducted through health screening and medicine support. The mobile health unit served other urban poor neighborhoods and rural settlements and rural people with health problems were given assistance in referral to health units in towns. The available daily policlinic services delivered by a female physician and a nurse was instrumental in bringing families closer and having them adopt the idea of ÇATOM.

The Batman ÇATOM has assumed the appearance of a "women's house" where communication and solidarity among women are both getting stronger. This is a highly significant dynamic for social change. The ÇATOM enjoys the support of governmental offices, attracts their interest and is pointed out as a "different model" by some of them.

The ÇATOM functioned as an intermediary for the poor who cannot or have difficulty in getting access to available services. It has brought along new organizational alternatives and models for better or more humanitarian approaches. Support from the Government and the local people contributed to the success of the initiative. A flexible structure devoid of red tape, warm and humanistic relations further enhance people's demand for ÇATOM programs and also their impact on various parties including the people.

References

- Ertürk, Y. (1995). Sürdürülebilir Kalkınmada Cinsiyet Farklılaşması ve Eşitlik (Gender Differentiation and Equality in Sustainable Development), The Seminar on Sustainable Development and Southeastern Anatolia Project, 27-29 March 1995, Şanlıurfa (unpublished paper).
- GAP Administration (1994). *Status of Women in the GAP Region and Their Integration to the Process of Development*, Development Foundation of Turkey, Ankara.
- Kardam, N. (1991). *Bringing Women in Women's Issues in International Development Programs*, Colarado.
- Tlikaratna S. (1987). *The Animator in Participatory Rural Development (Concept and Practice)*, ILO
- Saltık, A. (1998). Participation and Women in Development, *Training Notes on Batman*. Prepared for the ÇATOM Field Staff,
- UNICEF (1998), *The State of the World's Children*.

Özet

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Güneydoğu Anadolu Projesi Kalkınma İdaresi Başkanlığı (GAP-BKİ) 1991 yılından bu yana yaptığı çalışmalarla GAP Bölgesinde kadının statüsünü yükseltmeye yönelik bir proje belirlemiştir ve daha sonra bu projeyi uygulamaya koymuştur. Bu proje çerçevesinde kurulan Çok Amaçlı Toplum Merkezlerinde kadınlara yönelik olarak, okur yazarlık, sağlık, aile planlaması, anne ve çocuk sağlığı, beslenme ve ev ekonomisi gibi konularda eğitim programları uygulanmaktadır ve gelir getirici faaliyetler yürütülmektedir. 1995 yılından bu yana şehirlerin gecekondu bölgelerinde ve merkezi nitelikteki köylerde kurulmakta olan ÇATOM'larda sosyal ve kültürel faaliyetler de düzenlenmektedir.

ÇATOM'ların temel politikası, katılımcı, holistik ve entegre yaklaşımları benimsemektedir. ÇATOM faaliyetleri hedef kitlelerin katılımı ile planlanmaktadır, katılımcılık uygulamalarında esastır. Bu makalede, söz konusu projenin uygulama süreçleri ve sonuçları ele alınmıştır.

Women's Tombs in Kayseri

Yıldırıay Özbe^k
Erciyes University

Abstract

Kayseri is a city, which had the privilege to retain a capital city status in its past history alongside with Konya, and is also an important center for the funerary architecture of the Seljuk period. This city remained the capital city during the rule of the State of Eretna after the Seljuk period, houses a considerable number of tomb structures some of which are constructed for women. Although these structures do not differ from other tombs in terms of design, they seem to have been more decorated as compared to the identical ones constructed for men. It has been observed that these tombs are not merely examples of funerary architectures, but as in the case of some examples, they have also turned out to be a symbol of the sultanate from the aspect of their inscriptions, decorations and locations.

Keywords: Woman, tombs, Turkish, art, architecture, Kayseri, ornamentation.

Introduction

The patrons who built some of the large scale monuments constructed between the 13th -14th centuries, especially in the first half of the 13th century, were women which indicates contrary to the expectations, that during these centuries some women in the Anatolian-Turkish society had a place, as strong and esteemed as men's. The building activities have all been significant indicators from the point of view of the share of women's patronage for the building activities of Kayseri during the Medieval Ages. Several examples can be cited. For example the restoration of The Külük Mosque, one of the significant structures in Kayseri by Atsız Elti Hatun.

* Dr. Yıldırıay Özbe^k, (Art Historian) Department of Art History and Archaeology, Faculty of Arts and Sciences, Erciyes University, Kayseri - Turkey. yozbek@erciyes.edu.tr

Also the building of the Çifte Medrese upon the will of Sultan Gevher Nesibe and the attempt to continue and complete the construction of the complex of buildings that was initiated by Alaeddin Keykubat by his wife Mahperi (Hunat) Hatun and the patronage of Sivasi Hatun for the construction of the Develi Great Mosque as well as the building of Barsama Mosque by Mahüpeyker Hatice Hatun are such activities.

Therefore, this article will introduce eight examples of funerary monuments which are known to have been the most common types of buildings to have been supported by women in pre-Ottoman Anatolian Turkish architecture,¹ as well as one Ottoman example, existing in Kayseri today. Although one of the tomb stones is claimed to belong to Gürcü Melek Hatun,² there are no existing monuments attributed to this woman.

1. The Tomb of Sultan Gevher Nesibe

The Tomb of Sultan Gevher Nesibe is the earliest dated female tomb in Kayseri. The tomb is located north of the eastern *iwan* of the *medrese* building, which is in fact the eastern part of two attached buildings, comprising the *medrese* and the hospital (Fig. 1, 9, 10). The tomb is constructed with smooth ashlar stones with the rectangular plan running along the north-south axis as the direction of the pointed vault. The *mescid* of the tomb is octagonal in plan, which is again covered with an octagonal, pyramidal roof in accordance with its base plan. This structure is significant as it is the first example of octagonal pyramidal and conical roof used as a covering element both internally as well as externally.³ Small niches have been placed in the middle of the walls in the northeast, northwest, southeast and southwest directions of the *mescid* section of the tomb.

Due to the lack of any evidence in the building to determine the date, such as a sarcophagus or tombstone in the tomb or as any written tablet in the *mescid* part, it may be assumed that the tomb was constructed in the same year as the hospital and *medrese* in 1205/1206. This is in view of the inscription tablet at the entrance portal of the hospital.⁴

There is no biographical information about the life of Gevher Nesibe Sultan in the sources studied so far. The only information about her is the fact that she was one of two daughters of Kılıçarslan II⁵ and according to the inscription on the portal of the hospital, this hospital and *medrese* were constructed by her brother Sultan Giyaseddin Keyhusrev I upon her testament in the year 602/1206-6. Therefore, in view of this information, that the whole complex was constructed upon her testament, implies that Gevher Nesibe might have passed away as a result of a serious infection.

Since the tomb bears an organic attachment to the *medrese* and it is not a later addition, this complex is referred to as "The Medrese of Sultan Gevher Nesibe" although she is not its patron builder of the building.

2. The Tomb of Mahperi (Hunat) Hatun

The Tomb of Mahperi Hatun,⁶ the most famous woman patron builder in the Seljuk period, was constructed within a small courtyard, which was formed in the north-west corner of the mosque (Fig. 2, 11) and in the south-east corner of the *medrese* complex named after her.

The octagonal shaped body of the tomb, which does not contain the crypt, rises upon a square shaped pedestal extended from the ground to the top with the help of *muqarnas* decoration (Fig. 12). This structure (Fig. 13), classified in the group of octagonal body tombs by O. Arık,⁷ is covered internally with a dome while externally it has an octagonal pyramidal conical roof. It has no external portal and the eight corners of the octagonal body of the tomb are emphasized with *collonettes* embellished with rich geometrical ornamentations designed as high relief carvings (Fig. 14). The capitals of these *collonettes*, decorated with *muqarnases*, are in harmony with the band of *muqarnas* ornamentation running all round the building, separating the wall from the upper cover at the eave level, as well as with the *muqarnas* line framing the pedestal of the tomb. Beneath this decorative band of *muqarnas*, there is an inscription band encircling the octagonal body of the structure with the holy prayer called 'Ayet El Kursi', which in similar style was commonly applied to most of the tombs in Kayseri during the Middle Ages.

A dynamism is achieved on each wall by forming a pointed arch with the two bands of continuous geometrical relief ornamentation starting from the ground level of the octagonal body on each side of the walls bordered with corner *collonettes* below the level of the inscription band.

The geometric compositions of the ornamentation motifs in high relief and filling each band forming the arch are original and unique, as are the spandrels on each wall (Fig. 15-16). Each wall is pierced with double windows with the exception of the north and south parts, for the purpose of ventilation rather than providing lighting. The double arched window on each façade are open with trefoil-shaped arches and divided with a *collonette* of white marble while the hood molds and ornamentation motifs bring a dynamic appearance to the surfaces of the building. The ornamental scheme is composed of interlacing foliations with the *rumi* motifs terminating in knotted leaves as well as three lobed palmettes which also terminate with knotted leaves or lotus flowers on separate stalls. The latter are arranged in a linear order or, as bands forming fluted molds filling in the spandrels of the double arches and in the pointed arch shaped hood mold crowning these double windows (Fig. 17).

Marble is used in the pedestal decorated with *mugarnas* and for the twin arched small colonnetts while, the rest of the building is constructed with smooth ashlar stones.

The five-facaded altar, oriented into the middle of the southern wall of the interior space of the tomb, is lavishly decorated with geometrical ornamental compositions. The tomb is connected to the cell of the *medrese* by means of a door and a corridor opened to the northern façade. The tomb houses the marble sarcophagus of Mahperi Hatun. It is, however, impossible to learn from the inscription on the sarcophagus⁸ the date for the construction of the tomb or her death. However, due to this inscription referring to her as the mother of Giyaseddin Keyhüsrev (died in 1246), it is possible to come to the conclusion that she passed away after the death of her son. There are no inscription on the other structures that comprise the whole complex such as bath and *medrese*. However, by means of the inscription on the western door of the mosque, it is understood that the order for the construction of the mosque was given in the year 635/1237-8 by Mahperi Hatun, mother of Giyaseddin Keyhusrev.

Also there was no predetermined plan regarding the layout of the structures that make up the whole complex⁹ although various discussions have taken place for the dating of the individual buildings.

Haluk Karamağaralı who carried out detailed research relating to the whole system, has discovered the chronological order of the structures. Accordingly the bath and then the *medrese* and finally the mosque were constructed in sequence. The tomb, on the other hand was the last part of the structures constructed.¹⁰

Karamağaralı took into consideration the signs of the dilatations exiting at the Southern wall of the *medrese* which suggested the presence of a non-Islamic ancient building on this spot (most probably a baptistery). Also, by taking into consideration the rumors cited in Texier and Tozer he even made further suggestions that this structure might have been transformed at later times into a hermit's tomb. He also assumed that the *medrese* could have been added to the side of this structure without demolishing it. At a still later date, the tomb of Mahperi Hatun might have been constructed in the place of the so called hermit tomb or non-Islamic structure (baptistery).¹¹ Also, it was reasoned that the tomb might have been constructed after Mahperi Hatun died some time between the years 1260-1270.¹²

The planning of the tomb of Mahperi Hatun, known as the wife of Alaeddin Keykubat, who is accepted as the most powerful sultan of the Anatolian Seljuk, was squeezed in between the two monumental structures of the large complex system. It is suggested that this might have been her personal request rather than being the decision of the architects after her death. It is clear that a land in which such a monumental tomb would be settled already existed. It could be suggested that this design is the desire of Mahperi Hatun, who had foreseen in advance the crises to be suffered by her state, such as the invasion of the Mongols in 1243 and foreseen the death of her son in 1246. The plan of this tomb also reflects her

strong ambition to establish power over her husband Aladdin Keykubat, who was well known as the patron builder of several architectural complexes (most probably initiating the construction of the mosque as well), with her strong desire to be remembered and prayed for her good works. Her desire for a powerful image must have begun after her son's death in the year 1246 and the initiation of a tomb in Kayseri for Gaziye Hatun by her daughters. Gaziye Hatun was the other spouse of Alaeddin Keykubat, who had her strangled in Ankara. Also the desire of Mahperi Hatun to claim power and ownership over her husband's achievements as well as retaining the position of the "mother hatun", is clear considering the distance of the location selected for the tomb of Gaziye Hatun, which was far away from the city of Kayseri. Thus, in view of the reasons cited above and the example of the construction of the tomb of Hüdavent Hatun in the year 1312, twenty years in advance of her death, we could not share the view that the tomb had been constructed between the years 1260-1270, some years after the death of Mahperi Hatun as suggested by H. Karamağaralı.

It is claimed that Mahperi Hatun, the daughter of Kyr Vart, the Greek Tekfur (Kolonoros) of Alanya,¹³ became the wife of Alaeddin Keykubat as a result of a politically arranged marriage.¹⁴ However, İbn-i Bibi supports this idea as he records this as an important historical event. Accordingly, as it was the desire of Alaeddin Keykubat to conquer Kolonoros without blood shed, he sent messengers to express his wish that rather than pouring blood he preferred to establish a kinship relation with Kyr Vart. The reply to this wish was happily received and "he had sent him 'one of the selected women with high manners and of great virtue he had purchased a while ago' with great pleasure after preparing her according to Mohamed's religious orders for her joining to the Sultan's most celebrated harem and be part of his most respectable family members."¹⁵ This marriage probably was realised in the year 1222. Alaeddin Keykubat and Mahperi Hatun had a daughter called Selçuk Hatun and a son named Keyhusrev. It has been understood from a letter sent by Giyaseddin Keyhusrev, her son to the Latin king Boudoin in Istanbul, that Mahperi remained faithful to her own religion until she died.¹⁶ However, the fact cannot be disregarded that Mahperi Hatun, for the sake of her son and to ensure his occupying the throne after the death of her husband Alaeddin Keykubad, who had been poisoned, did not hesitate to convert into Islam.

Mahperi Hatun managed to settle down and influenced the atmosphere and the oppositional reactions that could prevent her son's ascending the throne by changing her own religion. As he was only 15 years old, she held the throne with the title of '*naib*' to assist him. Meanwhile, she has taken her prominent place in Turkish history with the identity of "a charitable-religious Hatun Sultan" by patronising building activities with the construction of several structures such as caravanserais, mosques, etc. It may be have been her strong desire to have herself accepted by the Anatolian community of the Middle Ages with the positive identification of 'lady' sultan which is reflected in the words "Meryem (Mary) of past times and

Hatice of the present" inscribed onto her sarcophagus. Drawing parallels between herself and the two greatest women of Islamic and Christian religions is interesting regarding the evolution of her faith.

3. The Tomb of Adile / Gaziye Hatun (Çifte Türbe)

The tomb situated six kilometers along the Kayseri - Bünyan highway and on the south side of the road, stands the grave and tomb structure with the pyramidal conical roof covering the structure (Figures 3, 19).

The crypt found under the square-planned pedestal, is entered through the north façade into a space covered with a barrel vault running along the south-north axis. The pedestal section is separated from the tomb shaft with two rows of fluted molds.

The octagonal shaped shaft of the building is located a square planned pedestal and is constructed from well cut stones. Each façade has been emphasized at the corners with a semi-circular colonnette built inside the walls. The surfaces of some of the colonnettes are richly embellished with geometrical ornaments in relief. The sharp pointed blind arches create dynamism on the façade of the building while the spandrels are not decorated. A loophole window has been opened on the alternating façades.

The western façade of the tomb has almost planned as the portal of the building. The entrance portal has been framed with broken lines forming bands of geometrical composition based on a 9 and 12 sided star motif system.

The portal is decorated with seven rows of muqarnas while the top of the band of ornamentation, emphasising the portal arch, is decorated with a chain of tree lobed palmettes in relief (Figure 20).

The transition from the shaft of the tomb to the roof is emphasized by two rows of pipe molds in parallel with the pedestal. The roof of the tomb is a dome in the interior while it appears externally to be an octagonal shaped pyramidal roof.

The Arabic inscription inserted over the portal arch of the tomb¹⁷ is dated 645/1247-8 (Figure 21). According to the inscription, the tomb was built for Gaziye Hatun, the daughter of Ebubekir el-Adil from Eyyubis, by her daughters. Alaeddin Keykubat had a demand from Melik Adil for his daughter, Gaziye Hatun with the condition of releasing the Eyyubi prisoners, such as İzzeddin bin Bedr and others in order to strengthen the friendship with the Eyyubi family. His request was then conveyed to the Eyyubi family through Şemsettin Altunaba. Finally he got married to Gaziye Hatun in Malatya in the year 1227.¹⁸ O. Turan mentioned of a prior marriage of Alaeddin Keykubat to the sister of Melik Eshref, was also from the family of Eyyubi.¹⁹

With the death of Alaeddin Keykubat in 1237 by poisoning, a quarrel for the throne took place among his two rival wives in spite of Alaeddin Keykubat's

appointing İzzettin Kılıçarslan, who was his son from Gaziye Hatun, to his position as heir to the throne. But unexpectedly Giyaseddin Keyhusrev, the son of Mahperi Hatun, was selected to the throne with the support of the emirates of the period. Therefore, Mahperi Hatun became the indirect ruler and winner of the sultanate struggle. İbni-i Bibi narrates the fate of Gaziye Hatun, who was strangled in Ankara by the instruction of Giyaseddin Keyhusrev and Sadettin Kopek in a rather sad manner.²⁰

It was soon after the death of Giyaseddin Keyhusrev (1246) that Gaziye Hatun's daughters arranged for her bones to be brought from Ankara and reburied in the tomb began building in 1247. The tomb inscription of Gaziye Hatun is quite interesting as it shows that there was no inscribed phrase which would indicate that she was the wife of Alaeddin Keykubat. On the other hand, it is observed that Mahperi Hatun stressed that she was "the mother of Keyhusrev, the son of Keykubat, who was the father of conquests" in both the inscriptions on the door of the mosque as well as in the inscriptions on the grave tombs. This example, like others, implies that the tomb inscriptions usually refer to the father's names, rather than to their husband, for those Seljuk Hatuns who neither had sons or who did not ascend the throne. Also, in view of the date for the construction of the tomb in the year 1247, that is to say, after the death of Keyhusrev, it could be assumed that, permission was given for such a previous request. It can be further thought that although permission had been given for the construction of the tomb, they had to obey laws for the construction of tombs in a city environ with no reference to commemorate the kinship relation to the sultanate family.

4. The Tomb of Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet)

The structure which stands west of Seyyid Burhaneddin cemetery on the avenue of Talas and named Döner Kümbet (Rotating Tomb) (Fig. 4, 22), stands on a square pedestal approximately 6.5 m x 6.5 m. The corners of the pedestal have been bevelled. In the transition from the pedestal to the shaft, the base and body is separated with an encircling row of muqarnases. Although it was expected to have a crypt because of the high pedestal, there is no door or any pierced opening for light and ventilation. Despite of this fact, this part has been indicated on the plan drawn by A. Gabriel.²¹

The body of the tomb, which internally is circular in shape, is visually transformed into a twelve-sided body with the double row of pipe-like molds forming decorative blind arches. The inner side of these arcaded façades have been decorated with geometric ornaments most of which are the usual types applied onto many other structures. Each part is rather different than the other and appears in random order. The ornamentalizations stand out in high relief. The geometrical ornamentations,

together with vegetal and figurative decorations, are also on the façades (Fig. 23, 24, 25).

The main portal of the tomb reached through a double-sided stair on the pedestal, is located in the northern façade. The capitals of the colonnetts, in front of the low door-lintel, are decorated with muqarnas. The portal niche, which is filled with five rows of muqarnas series, is framed with a pointed arch. The main blind arch frame that surrounds the portal in an upside down U shaped arch is decorated with a vegetal composition comprised of a series of palmettes and *rumi* motifs. In the upper part of this border, underneath the inscription, there are two sphinx figures facing each other with their winged animal bodies and human heads. Unfortunately, major parts of these sphinxes have been damaged (Fig. 26). In fact, although the identification of animals cannot be properly made, the compositional arrangement of the decoration shows similarities with the composition and figures applied on the tomb of Hüdavent Hatun in Niğde dated 712/1312-13.

Another two roughly identical figures appear are on the eastern and western facades on either side of the portal. These are the figures representing the tree of life which bloomed from a crescent, with varying figures beneath them. On the eastern façade there is a double-headed eagle²² with its tail terminating with a star pattern. Underneath the tree of life²³ is a lion figure.²⁴ The same figure is repeated in the southern direction but it is damaged (Fig. 27). There is no figure on the top of the tree of life on the western façade whereas, underneath the tree of life there are badly demolished figures, which may be identified as harpies or sirens²⁵ all of which have been worked out in high relief (Fig. 28).

The band separating the body of the tomb and the upper cover is decorated with three different compositions (Fig. 29). The lower band has been decorated with a series of vegetal motifs of lobed *rumi* with the surface of the leaves grooved and three lobed palmettes, while the middle band is a geometric ornament comprised of interlacing eight-sided stars. The upper band is the *muqarnas* ornamentation. The top of the tomb is covered with a dome while a conical roof crowns the top of the building externally.

The inscription tablet made of white marble is framed with a band of ornament consisting of palmette and *rumi* motifs in baroque style and contains two lines of inscription that can be transcribed as follows: "This tomb belongs to Şah Cihan Hatun, the happy person who has gained the mercy of the God"²⁶ (Fig. 30). There is no date in the inscription. Also there is no information, particularly in the Seljuk chronicles, about the patron builder of the tomb or the identity of Şah Cihan Hatun, the person buried in the tomb, as referred in the inscription. The tomb is thought to have been constructed during the last quarter of 13th century by some scholars. This is concluded in view of the plan as well as the arrangement of the body, its roof style and its decoration style.²⁷ However, A. Durukan claims that Şah Cihan Hatun was the daughter of Alaeddin Keykubat,²⁸ without mentioning any source. The book entitled *Bezm-ü Rezm*,²⁹ which mainly describes the period of

Kadi Burhaneddin and therefore, indirectly the town of Kayseri in the 14th century, also lacks of any information about the tomb of Şah Cihan Hatun.

The presence of another woman called Kutlu Hatun, who was referred to by the title "Şah" in the history of medieval Kayseri, is known through her tomb inscription. On the other hand, it is known that Sülü, the wife of Alaeddin Eretna, who had established a principality in Kayseri and its vicinity in the 14th century, used the title of "paşa." Presumably titles like Şah, Padişah or Paşa which are nowadays thought to have been used to refer to the male rulers, were not in usually used to express gender difference during the last quarter of the 13th century and very frequently during the first quarter of the 14th century. Therefore, this fact leads us to consider her as an Ilhanian princess who lived in the last quarter of the 13th century and the first quarter of the 14th century. In these periods, it is known that Kayseri had been an important center for Mogolians / Ilhanians.³⁰

From the perspective of their baroque style ornaments, Döner Kümbet (Rotating Tomb) shows a resemblance with the decorations of Erzurum Yakudiye Medrese (1310) and with the decorations of Hüdavent Hatun Tomb in Niğde (1312). The similarities of the geometrical and vegetal decorations with the ones appearing on other Seljuk tombs go further with the addition of figures, such as the tree of life blooming out of a crescent. This was designed in baroque style with a twin headed eagle, a lion and the fantastic creatures especially the Sphinx, harpy or siren, that are found in all of these buildings. On the other hand, the usage of *muqarnas* as a distinguishing factor between the pedestal, body and conical roof reflects similar features of the tomb of Hüdavent Hatun.³¹

It may be assumed that all these motifs, which are thought to symbolize the sky and the heaven, may be an indication of Şah Hatun Cihan's desire to go to heaven.³² This may lead us to consider that the tomb was built for herself under her own patronage in the first quarter of the 14th century during the years that Kayseri was ruled by the governors appointed by Ilhanians.

5. The Tomb of Şah Kutlu Hatun

The structure, which is different from the Seljuk tombs in Kayseri with respect to its plan, is a rectangular building oriented along the north-south axis and covered with a dome and a pointed vault (Fig. 5, 31). The tomb, having no crypt is constructed with well-cut stones. Its southern part has an interior dome and is externally crowned with a pyramidal octagonal roof resting on an octagonal drum. The top of the rectangular bay, in the east-west direction and attached to the domed area from its northern side, is covered with a pointed vault.

Besides its unusual plan, the entrance portal designed on the southern façade rises up to the level of the eave of the tomb (Fig. 32). This portal, with its geometrical and vegetal ornamentations -as well as the *muqarnas* decorations emphasizing

the arches and the carved cartouches and possibly filled with incised coloured stones, above the door- reserves a special place among the entrance portals in Kayseri.

The eastern, western and northern façades of the tomb have each been opened with large windows (Fig. 33). These rectangle shaped windows are framed with bands of tooth ornaments and muqarnas and each one is divided with a horizontal stone mullion which is embellished with geometrical compositions. The same composition is repeated on the pointed arches resting over the windows. The window on the western façade of the tomb is decorated with an unusual knotted chain motif which is the characteristic ornament used by the artists from Syria culture. A window has been opened to the northern front of the tomb just like the ones at the eastern and western façades.

According to the inscription³³ inserted on the entrance portal situated in the Southern façade of the building, the tomb was constructed by Şah Kutlu Hatun in the year 750/1349-50 for herself as well as for her son Haydar Bey and her grandson Emir Bahşayış (Fig. 34). On the inscription in the tomb, on the other hand, it is written that the tomb was built by means of the personal property of Şah Kutlu Hatun, who is renowned as "Hacıbeyi" and bears no date. As a matter of fact, it is understood from the inscription that the structure had been constructed before the year 1350, but that the date inscribed on the tablet was placed onto the structure soon after the death of Şah Kutlu Hatun in year 1350.

The tomb is considered to be a structure of the period of Eretna because of its inscriptions and planning style. On the Eretna tombs there is usually a transitional space added to the section in which grave or sarcophagus exists. In different forms, this practice was observed at the tombs of Aşıkpaşa in Kırşehir (1333), Ali Cafer in Kayseri (the second half of the 14th century), the Karakaya Seyit Halil Zaviye in Kayseri (1355) and at the tomb of Mehmet Zengi in Kayseri.

There is no information about the identification of Şah Kutlu Hatun in the sources from the period concerned. In consideration of her son's and her grandson's titles as "bey" and "emir" as well as her own title as "Şah," one realizes that she was probably a very powerful woman of that period.

6. The Tomb of Suya Kanmış Hatun

The structure, which is in hexagonal plan an examples of a baldachin-style tombs. There is neither a crypt section, nor a roof covering it. (Fig. 6, 35). The piers on the façade of the mausoleum are framed with convex and concave pipe-like molds. "Ayet-el Kursi" is inscribed on the band encircling the top part of the façade on the level of the eaves. The lack of any decoration on the façade as well as a top cover implies that the construction was completed. A. Çakmakoglu, who had not considered the rareness of the samples of this style from that period, dated the

tomb to the late 14th century in reference to a record of pious foundations in the name of Suya Kanmiş Hatun bint Abdurrahman dated 917/ 1511-1512 which is said to exist in the Archive of Vakif Admistration.³⁴ Although there is no information available about the identification of Suya Kanmiş Hatun, it is understood that she had been a charitable and generous woman who had enough property to patronize the building of a *zaviye* and her own tomb. However, the number of tombs in baldachin style increased during the 14th-15th centuries, so the dating of A. Çakmakoglu could be accepted.

7. The Tomb of Suli Paşa

The tomb (Fig. 7) is located in the middle of the courtyard of the building named Köşk Medrese (Figure 36) which was originally constructed as a *hankah*.³⁵

The tomb is constructed with well-cut stones and consists of a pedestal, shaft and conical roof (Fig. 37).

The pedestal of the tomb was designed in a square shape and houses the crypt. The presence of dilatation marks on the altar like niche, which undoubtedly appears to be a later addition on the northern side of the pedestal, implies that the entrance door of the crypt was eliminated. The eaves of the square-shaped pedestal have been ornamented with a strip of *muqarnas* composition.

Colonnettes built into the walls at the corners of the *mescid* part of the tomb frames the façades of the octagonal shaped body while the moldings form blind arches on the façades and bring dynamism to the structure. Although the plinths of these colonnets are ornamented, there is no decorative element in their shafts and capitals. The capitals of the columns are in the form of pointed conical hoods. 'The Bakarat Sureh' is inscribed on the band of inscription encircling the building below the eave level.

The entrance portal to the *mescid* of the tomb is pierced on the northern façade and comprises the most decorated part of the tomb along the framework of three borderlines (Fig. 38). The top cover of the tomb is planned as a dome internally and as an octagonal pyramidal conical roof externally.

Today, there is no inscription on the tomb. However, through a copy taken by Ahmed Nazif Efendi before the inscription was demolished,³⁶ it is known that the tomb was constructed in the year Muharrem 757/1339. Besides the date, the inscription also recorded the patron builder as well as the deceased person for whom the building is constructed. Accordingly Alaeddin Eretna, the founder of the Eretna State³⁷ patronized the building of the tomb for his beloved wife Suli Paşa.

There is no information available regarding the identification and activities of Suli Paşa. However, İbn-i Batuta referred to the noble manners of this woman who had welcomed him with a smiling face and hosted and treated him with great respect and offered him gifts during his visit to the palace. He also added praise

regarding her success as ruler of the city in the name of her husband during his absence.³⁸

8. The Tomb of Esma Hatun

The tomb of Esma Hatun is located in the historical cemetery district of Talas province in Kayseri. The tomb is planned as an octagonal shaped body and is covered with a dome. The tomb, which has been constructed with properly cut stones, has no crypt (Fig. 8, 39).

The octagonal plan is emphasized with pilasters that jut out from the corners of the façades. The upper level of the tomb is divided into two with a large mold band. Another mold frames the upper level of the façades with a series of round arches forming a blind arcade. Round windows have pierced the surface below the arches. The lower part of each façade, which is divided by the encircling mold, is alleviated by a large rectangular shaped window. The windows have been covered with stone grills designed with geometrical compositions and consisting of broken lines or intersecting circles. It is observed that spire shaped capitals used on the eaves of the dome form a decorative element for the pilasters jutting out of each corner of the building. The sarcophagus shaped grave of Esma Hatun is located inside the tomb.

The dome covering the tomb is made of stone and on the exterior is the form of a helmet terminating with a pointed end crowning a stone-cut *alem*.

The inscription tablet of the tomb inscribed on a white marble is in the format of two verses of four rows³⁹ and is located at the northwestern façade of the tomb beneath the round arch (Fig. 40). The inscription is framed with two consoles on either side and embellished with a vegetation ornament with wide acanthus leaves on the top. From the inscription one learns that the tomb was constructed for Esma Hatun, who died in the year H 1282 / A.D 1865-66, by her son Serasker Saib Paşa⁴⁰ in the year 1307 / 1889-90.

Conclusion

As seen, the first seven of the eight women tombs in Kayseri mentioned above have been constructed prior to the Ottoman period. It has been observed that five or six of these tombs belonged directly or indirectly to the members of the sultanate family or to the influential people who had authority in the administration of the city. These tombs were built either under the patronage of the women buried inside these buildings or for those people buried there by the patronage of spouses, brothers or sisters, sons or daughters.

There is no special style or plan developed to characterize the gender of the deceased. That is to say, there are tombs designed in the same plan for men as well. However, the tombs of Mahperi Hatun, Çifte Kümbet (Double Tombs) (Gaziye Hatun), Şah Cihan Hatun and Şah Kutlu Hatun, were ornamentally constructed and provide an opportunity for evaluating⁴¹ them as structures open to outside.

It is possible to accept that they are not merely tombs but also symbols of the sultanate particularly by means of the inscriptions on these buildings and with regards to the tombs of Mahperi Hatun and Gaziye (Çifte Kübet) Hatun.

The location of the Tomb of Gaziye Hatun (Çifte Kümbet), that was constructed at a considerable distance from the city, possibly because of the prohibitions and restrictions, and enforced by Mahperi Hatun and her courtiers as well as the lack of any phrase recalling the kinship ties with sultanate in the inscription tablet of the tomb, is noteworthy regarding this symbolizing function of the tombs.

It can also be repeated here that among the monuments visited either for religious purposes⁴² or as "public places" for the ordinary female folk of the city during the Seljuk period, as it is also known to be practiced in the following Ottoman period,⁴³ these sultan tombs held a significant place.

Notes

¹ Ü. Ülkü Bates (1978). Women as Patrons of Architecture in Turkey, *Women in the Muslim World*, (Ed. Louis Beck and Nikki Keddie), Harvard, p. 245.

² Mehmet Çayırdağ (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, p. 148.

³ Oluş Arik (1967). Erken Devir Anadolu-Türk Mimarisiinde Türbe Biçimleri, *Anadolu (Anatolia)*, XI, p. 73.

⁴ The transcription of the inscription on the entrance portal is as follows: "It was decided to set up 'Darüşşifa' and make it last forever during the period of Sultan Keyhusrev, the son of Kılıçarslan, the most blessing of the religions and the world, for the love of the God, in the year of six hundred and two, upon the testament of Melike Gevher Nesibe who was the daughter of Kılıçarslan and the most honorable person in the world". For the architectural characteristics of the hospital and the text of the inscription given above, see Mahmut Akok (1968); *Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi* (H. 602-M. 1206), *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, Ankara, pp. 133-184. Hakkı Önkal (1996). *Anadolu, Selçuklu Türbeleri*, Ankara, pp. 381-382; K. Türkmen (1998). *Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Hanımlar*, // *Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)* (Ed. A. Aktan - A. Özürk), Kayseri, p. 438; M. Çayırdağ (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, p. 188.

⁵ E. Uyumaz (2001). *Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikeleri ve Melikelerinin Evlilikleri*, I. *Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyet Kongresi*, Vol. II, Konya, p. 404.

⁶ Ü. Ü. Bates, (1978). pp. 248-250; H. Crane (1993). Notes on Seljuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI, pp. 31, 34.

⁷ O. Arık, (1967). p. 69.

⁸ The transcription of the inscription is as follows: "This tomb (mausoleum) belongs to Mahperi Hatun who was the mother of the martyr Sultan Keyhusrev, the son of Keykubat, the happy, honourable, innocent, obedient, warrior and religious woman, the respectable lady, the woman who had bestowed thousands of property as donations upon people, the virtual and cleanest person of the religion as well as the universe, equitable, innocent woman, the virgin Mary of the memory, Hatice of her time, as well as the queen of the women throughout the world. May Allah forgive her all these, amen!" For the inscription and its Turkish transcription see H. Önal, (1996). pp. 124-125; K. Türkmen (1998). p. 441; M. Çayırdag (2001). p. 97.

⁹ These discussions are related to the construction sequence of the buildings in the complex of the tomb in a chronological order. A. Gabriel, A. Kuran, O. Aslanapa and M. Sözen have all claimed that, among the structures comprising the system, the mosque was the first one to have been constructed whereas the medrese and tomb were built after the mosque. See A. Gabriel (1931). *Monument Turcs d'Anatolie Kayseri-Nigde*, Paris, p. 48; A. Kuran (1969). *Anadolu Medreseleri*, Ankara, pp. 72-73; M. Sözen (1970). *Anadolu Medreseleri*, Vol. I, İstanbul, p. 99; O. Aslanapa (1984). *Türk Sanati* (Remzi Kitabevi), İstanbul, p. 126.

¹⁰ H. Karamağaralı (1976). Kayserideki Hunad Camiinin Restitüsüyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülahazalar, A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, XXI, pp. 213-214.

¹¹ H. Karamağaralı (1976). pp. 208-209.

¹² H. Karamağaralı, (1976). p. 216.

¹³ E. Uyumaz claims that the marriage of most of the Seljuk sultans was originated from the political relationship while the maternal nobility priority is not given to the heir princes in the decision for the appointment to the throne. See E. Uyumaz (2001). p. 416.

¹⁴ O. Turan (1999). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul (7th edition), p. 336.

¹⁵ İbn-i Bibi (1996). *El-Evamirü'l-Alâ'iye Fi'l-Umuri'l-Alâ'iye* (*Selçukname*), (Ed. M. Özтурk), Vol. I, Ankara, p. 266.

¹⁶ O. Turan, (1999). p.403.

¹⁷ The inscription on the tomb can be transcribed as follows: "May the God perfumed the soul and smell of this tomb that belongs to the daughter of Abu Bekir, the son of justly Melik Eyüb, who was the happy queen, martyred, virtual, religious person, the most honorable of faith and world, the most innocent woman of Islam and the Moslems, the lady of the two universe, and Zübeyde of her times, the owner of the source of high pride, the Hatun of the heaven as well as the contemporary world, the source of fertility and benevolence, queen of the queens. She ordered

this to be made by her noble daughters. May God let their fate be good. Construction was completed in the year 645." For the inscription tablet see K. Türkmen (1998). p. 443.

¹⁸ İbn-i-Bibi (1996). Vol.I, p. 310; O. Turan, (1999). p. 350.

¹⁹ O. Turan (1999). p. 331.

²⁰ İbn-i-Bibi is explaining this event as follows: "The flag of the desire of the Sultan was opened in order to go from winter quarters to the main palace of his throne. He directed his march towards Konya with all his companions and servants (such as *havası* and *harem*) as well as tents and flags. Following their arrival to Aksaray on their way where they enjoyed several entertainments and joy. He went round the valley of the revelry and after consulting some important people he reached Kayseri with the ladies of his harem (Spring of 1238). His servant Kopek (dog) Sadreddin with the mission to accomplish his order had sent Melike-i Adiliyye away from her daughters to Ankara. There, she was strangled with a bowstring. The deceased woman who was rather virtuous and honorable demonstrated her usual acts of nobleness and requested permission to renew her ritual ablution before the executioners arrived. In order to bid farewell to her life she had performed two *rekats* of *namaz* and made a praying by turning her head towards the sky, the altar of prays. In this position she prayed with the words: "My God, I am your slave and the invaluable daughter of your servant who has faced cruelty and fallen into despair. They have put a dark curtain between my children and me. They have tended to destroy my spirit and conscience and blaze my blood. My God, now I am entrusting my children to you. Please protect them! You always accept pardons and have mercy upon your servants". The religious authorities of the palace present there at that moment heard her last will kept a record of it later. The deceased woman continually repeated the words "Please punish the cruel and pardon me. Give me your mercy, forgive my sins and accept my apologies." Then she wrapped her head cover in two or three folds to cover her face completely and then by returning towards the South in the direction of *kibleh* sat down. She exchanged words of forgiveness with the servants. She then cited the words 'Kelime-i Shahadet' and the Koran. Meanwhile the executioners had arrived and sent such an honorable woman who is the virtue of the universe to the garden of heaven. See İbn-i Bibi, (1996) Vol. I, p. 27.

²¹ Gabriel (1931). p.77.

²² For detailed information regarding the tree of life motif in the Seljuk Art see G. Öney (1968). Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Belleten*, XXII/125, p. 25-36.

²³ For detailed information about the double-headed eagle figure in the Seljuk Art of Anatolia, please see G. Öney (1993). Anadolu Selçuklu Sanatında Çift Başlı Kartal ve Avcı Kuşlar, *Malazgirt Armağanı*, Ankara (2nd Edition), pp. 139-172.

²⁴ For detailed information about the lion figure in the Seljuk Art of Anatolia, please see G. Öney (1971). Anadolu Selçuk Mimarısında Arslan Figürü, *Anadolu*

(*Anatolia*), XXIII, pp. 1-64.

²⁵ For the fantastic creatures such as harpy, siren and sphinx in the medieval Islamic Art and the chronological meaning of their content please refer to E. Baer (1965). *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art: An Iconographical Study*, Jerusalem.

²⁶ For the inscription see H. Önkal (1996). p. 195; K. Turkmen (1998). p. 445

²⁷ Halil Edhem draws parallelism between this tomb and Divriği Ulu Cami'i dated 1229 by taking into consideration especially the tree of life motif in baroque style as well as the Hüdavent Hatun tomb of Niğde dated 1312 in view of its figurative decorations. See Halil Edhem (1982). *Kayseri şehri*, K. Göde ed. Ankara, p. 130; Although, O. Arik dated the building to the 13th century he does not refer to any source to support this dating. See O. Arik (1967). p. 82. On the other hand, A. Gabriel as well as Suut Kemal Yetkin by comparing it with the tombs of Ahlat have dated this building between the years 1276-1279. See A. Gabriel (1931). p. 79; also, S. K. Yetkin (1970). *Türk Mimarisi*, Ankara, p. 61; S. Ögel and S. Mülhayim assumed the tomb as a Seljuk structure and refer to the date 1276. See S. Ögel (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezeyinatı*, Ankara, pp. 70-71; S. Mülhayim (1982). *Anadolu - Türk Mimarısında Geometrik Süsleme. Selçuklu Çağı*, Ankara, pp. 86-88.

²⁸ A. Durukan (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, p. 19.

²⁹ Aziz B. Erdeşir-i Esterabadi (1990). *Bezm ü Rezm*, (Transl. M. Öztürk), Ankara.

³⁰ For more information about the Mongolians and their activities in Anatolia see F. Sümer (1970). Anadolu'da Mogollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi* Vol. I, pp. 1-47.

³¹ For more information regarding the Tomb of Hüdavent Hatun in Niğde and its ornate decorations see G. Öney (1967). *Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları*, *Belleten*, XXXI/22, pp. 143-167.

³² A. U. Peker (2000). Ortaçağ Türbe Mimarisinin İçerdeği Anlamları ve Kayseri Döner Kümbet Örneği, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, (Haz. A. Aktan – A. Yuvalı – R. Tosun), Kayseri, p. 294.

³³ For the inscription tablet of the tomb see H. Edhem (1982). *Kayseri Şehri* (Ed. K. Göde), Ankara, p. 14; M. Çayırdağ (1984). Kayseride Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitabe ve Mezartaşları, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. M. C. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, XXXIV (1984), pp. 511-512; A. Çakmakoglu-Kuru (1995). Kayseride Şah Kutluğ Hatun Kümbeti, *9th International Congress of Turkish Art, 23-27 September- 1999*, İstanbul, Vol. II, Ankara, p. 397.

³⁴ A. Çakmakoglu (nd.) *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Mimarisi*, Ankara, pp. 461-463.

³⁵ Some discussions in the past took place about the real function of the building whether the structure has been constructed as a *medrese*, or as a *hankah* or as a tomb, some of which have already been revealed in historical documents.

According to the generally accepted view, Alaeddin Eretna is responsible for the construction the building complex, which retains the tomb as well as a *hankah* for the disciples of Evhadiuddin Kirmani, and it will be later on (1339) that he would also build the tomb of his beloved wife, Suli Paşa, at its centre. As a matter of fact, the existing plan of the structure lacks the units that could normally exist in a *medrese*. A record of a law-court for some reasons, dated 1657, which was kept due to an investigation about the building by some experts to determine the original function of the building, noted the origin of the building by their evaluation of its inscription tablet and foundation records etc. They decided that it was used as a *hankah* during the times of Eretna. For the relevant court decision see M. Çayırdağ (2002) *Kayseri'de Köşk Medresenin Hangah (Buk'a) Olduğu Hakkında 1657 Yılında Alınan Mahkeme Kararları*, VI. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu, 8-10 Nisan 2002* (Ed. M. Denktaş – Y. Özbeğ – A. Sağıroğlu – Arslan), Kayseri, pp. 259- 279. For one of the recent studies about the architectural characteristics of the *medrese* see N. Şaman –T. Yazar (1991). *Kayseri Köşk Hanikahı*, *Vakıflar Dergisi*, XXII, pp. 301-314.

³⁶ For the text of the inscription see Ahmed Nazif Efendi (1987). *Kayseri Tarihi /Mir'at-i Kayseriyye*, (ed. M. Palamutoğlu), Kayseri, p. 101.

³⁷ Regarding the Eretna State see İ. H. Uzunçarşılı (1968). *Sivas Kayseri Dolaylarında Eretna Devleti ve Kadi Burhaneddin*, *Belleten*, 32/126 (1968), pp. 161-245; K. Göde (1994). *Eretnalilar (1327-1381)*, Ankara; İbn-i Batuta (1335/1916-17). *Seyahatname*, (Transl. M. Şerif), Vol. I., İstanbul, p. 325.

³⁸ İbn-i Batuta (1335 /1916-17). p. 325.

³⁹ The inscription of the tomb may be transcribed as follows: "May the God shed eternal mercy to Hz. Esma Hatun, the affectionate mother of the virtuous Saib Pasha / After passing away from this world in the year two hundred and eighty two on (Tuesday), she considered this grave as her house/ Her son Saib Paşa, the chief commander, gave relief to her soul by constructing a tomb over her grave / The head of the district recorded this fluent date, without any expectations, and Ali Saib Paşa built this huge tomb. H. 1307." For its inscription and Turkish transcription see K. Türkmen, (1997). *Talas'ta Türk Devri Yapıları*, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, p. 160.

⁴⁰ Ali Saib Pasha, the builder of the tomb for his mother mentioned above was born in Talas and he started his military education in by joining to Mekteb-i Fünun-u Harbiye in 1839. He graduated from the class of Erkan-ı Harb (General Staff). He was appointed to the rank of commander in chief following the Serbian War in 1884. He died in İstanbul in 1891. His grave is close to the tomb of Mahmut II. See Mehmet Süreyya (1904). *Sicil-i Osmani*, Vol. III, İstanbul, p.581; It is known that Saib Paşa patronized the construction of a mosque, a bath and two fountains at his place of birth. See Ahmed Nazif Efendi (1991). *Kayseri Meşhurları /Kayseri Meşahiri* (Ed. and simplified by M. Diriöz), Kayseri, p. 88.

⁴¹ A. Durukan (1998). p. 23.

⁴²The tombs of the Ottoman women Sultans, particularly in Bursa and İstanbul, were significant religious places frequently visited by people, mainly women. For this subject see L. Peirce (1998). *Harem-i Hümayun: Osmanlı İmparatorluğunda Hükümrilik ve Kadınlar*, (Tr. A. Berkay), İstanbul, Toplumsal Tarih-Vakfı Yayınları, (2nd edition).

⁴³For more information about the utility of the state property by the women during the Ottoman rule see Madeline C. Zilfi (ed.) (2000). *Modernleşme Eşliğinde Osmanlı Kadınları*, (Translated By: N. Alpay), İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

References

- Ahmed Nazif Efendi (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'at-i Kayseriyye)*, (Ed.: M. Palamutoğlu), Kayseri.
- Ahmet Nazif Efendi (1991). *Kayseri Meşhurları (Kayseri Meşahiri)*, (Ed. and simplified by M. Diriöz), Kayseri.
- Akok, Mahmut (1968). Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, pp.133-184.
- Arik, Oluş (1967). Erken Devir Anadolu-Türk Mimarısında Türbe Biçimleri, *Anadolu (Anatolia)*, XI, pp. 57-119.
- Aslanapa, Oktay (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî (1990). *Bezm ü Rezm*, (Çev. M. Öztürk), Ankara.
- Baer, Eva (1965). *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art: An Iconographical Study*, Jerusalem.
- Bates, Ü. Ülkü (1978). Women as Patrons of Architecture in Turkey, *Women in the Muslim World*, (Ed. Lois Beck and Nikki Keddie), Harvard, pp. 245-260.
- Crane, Howard (1993). Notes on Saljuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI, pp. 1-57.
- Çakmakoglu-Kuru, Alev (1995). Kayseri'de Şah Kutluğ Hatun Kümbeti, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, Vol.II., Ankara, pp. 393-406.

Çakmakoglu, Alev (tarihsiz), *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Mimarisi*, Ankara.

Çayırdağ, Mehmet (1984). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitâbe ve Mezartaşları, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. M.C. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, XXXIV, pp. 495-532.

Çayırdağ, Mehmet (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri.

Çayırdağ, Mehmet (2002). Kayseri Köşk Medresesinin Hangâh (Buk'a) Olduğu Hakkında 1657 Yılında Alınan Mahkeme Kararları, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, (Ed. M.Denktaş-Y. Özbek-A. Sağıroğlu-Arslan), Kayseri, pp. 259-279.

Durukan, Aynur (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, pp. 15-36.

Edhem, Halil (1982). *Kayseri Şehri*, (Haz. K.Göde), Ankara.

Gabriel, Albert (1931). *Monument Turcs d'Anatolie Kayseri-Nigde*, Paris.

Göde, Kemal (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara.

İbn-i Bibi (1996). *E/ Evamirü'l-Ala'İYE Fi'l-Umuri'l-Ala'İYE (Selçukname)*, (Haz. M. Öztürk), Vol. II, Ankara.

İbn-i Batuta (1335 /1916-17). *Seyahatname*, (Çev. M. Şerif), Vol. I, İstanbul.

İnan, Afet (1969). *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H.602-M. 1206)*, Ankara.

Karamağaralı, Halûk (1976). Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar, *A.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, pp.199-243.

Kuran, Aptullah (1969). *Anadolu Medreseleri*, Ankara.

Mehmet Süreyya (1904). *Sicil-i Osmanî*, Vol. III, İstanbul.

Mülayim, Selçuk (1982). *Anadolu-Türk Mimarısında Geometrik Süsleme - Selçuklu Çağrı*, Ankara.

Öğel, Semra (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara (2. edition).

Öney, Gönül (1967). Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları, *Belleteren*, XXXI/122, pp. 143-167.

Öney, Gönül (1968). Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Belleteren*, XXXII/125, pp. 25-36.

Öney, Gönül (1971). Anadolu Selçuk Mimarısında Arslan Figürü, *Anadolu (Anatolia)*, XIII, pp. 1-64.

Öney, Gönül (1993). Anadolu Selçuk Sanatında Çift Başlı Kartal ve Avcı Kuşlar, *Malazgirt Armağanı*, Ankara (2.print), pp. 139-172.

Önkal, Hakkı (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.

Peirce, Leslie P. (1998). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümlanlık ve Kadınlar*, (Çev.A.Berkay), İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları. (2nd print).

Peker, Ali Uzay (2000). Ortaçağ Türbe Mimarisinin İçerdiği Anlamlar ve Kayseri Döner Kümbet Örneği, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, (Ed. A. Aktan - A.Yuvalı - R. Tosun), Kayseri, pp.291-301.

Sözen, Metin (1970). *Anadolu Medreseleri*, Vol. I., İstanbul.

Sümer, Faruk (1970). Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, Vol.I, pp.1-147.

Şaman, Nermin &Yazar, Turgay (1991). Kayseri Köşk Hanikâhi, *Vakıflar Dergisi*, XXII, pp. 301-314.

Turan, Osman (1999). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul (7.baskı).

Türkmen, Kerim (1998). Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Hanımlar, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Ed. A. Aktan- A. Öztürk, Kayseri 1998, pp. 437-449.

Türkmen, Kerim (1997) Talas'ta Türk Devri Yapıları, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, pp.153-192.

Uyumaz, Emine (2001). Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri, *I. Uluslararası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Cilt II, Konya , pp. 397-421.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1968). Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti ve Kadı Burhaneddin Devleti, *Belleteren*, 32/126, pp.161-245.

Yetkin, Suut Kemal (1970). *Türk Mimarisi*, Ankara.

Zilfi, Madeline C. (Ed.) (2000). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Tr. N. Alpay), İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Kayseri'deki Kadın Türbeleri

Yıldırıay Özbe^k
Erciyes Üniversitesi

Özet

Kayseri, Anadolu Selçukluları döneminde Konya ile birlikte başkentlik yapan bir şehirdir ve Selçuklu dönemi mezar yapıları için önemli bir merkezdir. Selçuklu sonrasında Eretna devletinin de başkenti olan şehirdeki mezar yapılarından bir kısmının kadınlar için yaptırıldığı görülmektedir. Bu yapılar pâlan itibariyle diğer türbelerden farklılık göstermemekle birlikte, erkekler için yapılmış benzerlerine göre daha süslüdürler. Türbelerin sadece bir mezar yapısı olmayıp, kitabeleri, süslemeleri ve bulundukları mekân itibarıyle bazı örneklerde birer saltanat sembolüne dönüştüğü gözlenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, türbe, sanat, mimari, Türk sanatı, Kayseri, süsleme.

Kayseri'de 13-14. yüzyıl içinde, özellikle de 13. yüzyılın ilk yarısında inşa edilmiş büyük ölçekli bazı eserlerin banilerinin kadın olması, sanıldığına aksine, bu yüzyıllarda Anadolu-Türk toplumunda kadının erkekler kadar güçlü ve saygın bir yeri olduğuna işaret etmektedir. Kayseri'deki önemli yapılardan Külük Camisinin Atsız Elti Hatun tarafından tamir ettirilmesi, Çifte Medresenin Gevher Nesibe Sultan'ın vasiyeti üzerine inşa edilmesi, Mahperi (Hunat) Hatunun eşi Alaeddin Keykubat'ın başlattığı yapı topluluğu inşaatını tamamlatması, Sivasî Hatunun Develi Ulu Camisini inşa ettirmesi, Barsama Camisinin ise Mahüpeyker Hatice Hatun tarafından inşa ettirilmiş olması ortaçağ Kayseri'sinin imarında kadınların rolünü göstermesi bakımından önemlidir.

Bu makalede, Osmanlı öncesi Anadolu-Türk mimarlığında kadınların en fazla banılığını yaptığı yapı türü olan türbelerin¹ Kayseri'deki sekiz örneği tanıtlarak yorumlanacaktır. Bu türbelerden yedi tanesi Osmanlı öncesi dönemde, biri ise

*Dr. Yıldırıay Özbe^k, Sanat Tarihi Bölümü, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Erciyes Üniversitesi, Kayseri – Türkiye. e-mail:yozbek@erciyes.edu.tr

Osmanlı döneminde inşa edilmiştir. Bunlar dışında Kayseri Müzesinde bulunan bir mezartaşının Gürcü Melek Hatuna ait olduğu belirtilir² de bugün bu isimde bir kadın türbesi yoktur.

1. Gevher Nesibe Sultan Türbesi

Gevher Nesibe Sultan Türbesi, Kayseri'deki en erken tarihli kadın türbesidir. Türbe, birbirine bitişik olarak yapılan ve biri hastane diğeri medrese olarak inşa edilen yapılardan doğuda olan medresenin doğu eyvanının kuzeyine bitişik olarak konumlandırılmıştır. (Fig. 1, 9, 10). Düzgün kesme taşla inşa edilen türbenin dikdörtgen boyutlu mumyalık kısmı kuzey-güney doğrultuda biçimlendirilmiş sivri tonozla örtülmüştür. Türbenin mescit bölümü, sekizgen plana düzenlenmiş ve üzeri de bu gövde biçimlenişine göre sekizgen piramidal külâhla örtülmüştür. Bu yapı, sekizgen piramidal külâhın hem iç hem de dış örtüde kullanıldığı ilk örnek³ olması bakımından önemlidir. Türbenin mescit bölümünün kuzeydoğu, kuzeybatı, güneydoğu, güneybatı duvarlarının ortasına küçük nişler açılmıştır.

Gerek mumyalık gerekse mescit bölümünde tarih verebilecek lâhit veya mezar taşı olmadığından türbe, hastanenin taç kapısı üzerinde yer alan kitabeye⁴ göre 1206 yılında hastane ve medrese ile birlikte yapılmış olmalıdır.

II. Kılıçarslan'ın iki kızından biri olduğu bilinen Gevher Nesibe Sultanın⁵ hayatıyla ilgili olarak kaynaklarda bilgi yoktur. Kitabeden öğrendiğimize göre, medrese ve hastane onun vasiyeti üzerine kardeşi sultan I. Gıyaseddin Keyhüsrev tarafından H.602/M.1206 yılında inşa ettirilmiştir. Medrese ve hastanenin vasiyet üzerine yapılmış olması, Gevher Nesibe'nin 1206 yılından önce, yakalandığı amansız bir hastalık sonucunda ölmüş olabileceği düşüncesini desteklemektedir.

Türbenin medrese ile organik bir ilişki içinde bulunması, yanı medreseye daha sonra eklenmemiş olması, Gevher Nesibe Sultanın medresenin banisi olmamasına rağmen, yapı adının yüzyillardır "Gevher Nesibe Sultan Medresesi" olarak anılmasına neden olmuştur.

2. Mahperi (Hunat) Hatun Türbesi

Selçuklu döneminin en ünlü kadın banisi olan Mahperi Hatunun⁶ türbesi, kendi adıyla anılan caminin (Fig. 2, 11) kuzeybatı köşesiyle medresenin güneydoğu köşesinde biçimlenmiş küçük bir avlu içine inşa edilmiştir.

Mumyalık kısmı bulunmayan türbenin sekizgen gövdesi, toprak zeminden yukarıya doğru mukarnaslarla genişletilmiş kare şeklinde bir kaide üzerine oturtulmuştur (Fig. 12). O.Arık'ın "sekizgen gövdeli" türbelere grubunda değerlendirdiği⁷ yapı (Fig. 13) sekizgen gövdeli olup, üst örtüsü içten kubbe,

dıştan sekizgen piramidal külâhtır. Doğrudan dış mekâna açılan bir taç kapısı olmayan türbenin sekizgen gövdesi köşelerde üzerleri yüksek kabartma geometrik bezemelerle süslü sütuncelerle sınırlanmıştır (Fig. 14). Bu sütuncelerin mukarnasalarla bezenen başlıklar, hem duvari saçak seviyesinde üst örtüden ayıran mukarnas dizisiyle hem de türbenin kaidesini biçimlendiren mukarnasalarla uyum gösterir. Bu mukarnas kuşağı altında Kayseri'deki çoğu ortaçağ türbesinde gördüğümüz şekilde Ayet-el Kürsî'yi içeren ve yapının tüm cephesini dolanan yazı kuşağı yer almaktadır.

Köşe sütunceleriyle sınırlanır her duvar cephesi, zeminden başlayan geometrik bezemeli iki bordürün üstteki yazı kuşağı altında oluşturduğu bir sıvri kemer düzenlemesiyle hareketlendirilmiştir. Gerek sıvri kemer oluşturan bordürlerin yüzeyinde, gerekse de kemer köşeliklerinde bir daha tekrarlanmayan yüksek kabartma geometrik bezemeler yer almaktadır (Fig. 5-16). Türbenin kuzey ve güney duvarları hariç tüm cephelerine aydınlatmadan çok havalandırma amaçlı pencereler açılmıştır. Dilimli ikiz kemerler, beyaz mermerden sütunceleri ve bezemeleriyle bu pencereler, aynı zamanda cepheleri hareketlendiren dekoratif birer unsur olarak tasarlanmıştır. Özellikle dilimli ikiz kemer alınlıklarında ve bunları da çerçeveyeleyen sıvri kemer şeklinde düzenlenmiş bordürde, yaprak uçları düğmelenmiş rumilerin alt-üst geçmeler veya yine yaprak uçları düğmelenmiş üç dilimli palmet ve lotüslerin ayrı saplar üzerinde yan yana dizilişiyle oluşturulmuş bitkisel bezemeler ve kaval silme biçimli şeritlerle süslenmiştir (Fig. 17-18).

Türbe kaidesindeki mukarnaslarda ve ikiz kemerli pencere sütuncelerinde mermer, diğer bölgelerde ise düzgün kesme taş malzeme kullanılmıştır.

Türbenin iç mekânında güney duvarı ortasına yerleştirilen beş cepheli mihrap, geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Türbe, kuzey cephesine açılan bir kapı ve koridor aracılığıyla medrese hücresine bağlanmıştır. Türbe içinde Mahperi Hatun'un mermer mezar lâhdi yer almaktadır. Lâhit üzerindeki kitabeden⁸ Mahperi Hatun'un ne zaman olduğunu veya türbenin ne zaman inşa edildiğini öğrenmek mümkün değildir. Buna karşılık kitabeden şehit Gıyaseddin Keyhüsrev'in (öl: 1246) annesi olduğunun belirtilmesi nedeniyle oğlundan sonra öldüğü sonucunu çıkarmak mümkündür.

Türbeye birlikte manzumeyi oluşturan diğer yapılardan hamam ve medresede de kitabe yoktur. Ancak caminin batı kapısı üzerindeki kitabeden, caminin inşasının Gıyaseddin Keyhüsrev'in saltanatı sırasında annesi Mahperi Hatun tarafından H.635/M.1238 yılında emredildiği anlaşılmaktadır.

Manzumeyi oluşturan yapıların araziye yerleştirilmesinde önceden belirlenmiş bir plâna bağlı kalınmadığından hareketle yapıların tarihlendirilmesi konusunda tartışmalar olmuştur.⁹ Manzumeyle ilgili detaylı bir araştırma yapan ve yapıların kronolojik sırasını belirleyen Halûk Karamağaralı'ya göre önce hamam sonra medrese ve daha sonra da cami yapılmıştır. Türbe ise yapı topluluğunun inşa edilmiş son parçasıdır.¹⁰ Medresenin güney duvarındaki dilatasyon izlerinden hareketle türbenin yerinde daha önceden inşa edilmiş gayri İslâmî nitelikte bir yapı olduğunu

(muhtemelen bu yapı bir vaftizhanedir.) ileri süren H. Karamağaralı, Texier ve Tozer'in rivayetlerini de dikkate alarak bu yapının daha sonradan bir derviş türbesine dönüştürülmüş olabileceğini, medresenin de bu yapı yıkılmadan yanına eklendiğini ancak daha sonra bu derviše ait türbe veya ilk haliyle gayri İslâmî yapı (vaftizhanedir) yıkılarak yerine Mahperi Hatun'un türbesinin inşa edilmiş olabileceğini belirtmektedir.¹¹ Ayrıca bazı gerekçelere dayanarak türbenin de Mahperi Hatun ölüdükten sonra 1260-1270 yılları arasında yapılmış olabileceğini¹² ileri sürmektedir.

Anadolu Selçuklularının en kudretli sultani olarak kabul edilen Alaeddin Keykubat'ın eşi olarak Mahperi Hatun'un türbesinin, manzumenin iki anıtsal yapısı arasında adeta sıkıştırılmasının, onun ölümünden sonra mimarlar tarafından değil de, bizzat kendisi tarafından talep edilmiş olduğu kabul edilebilir. Zira manzume çevresinde böyle bir anıtsal türbenin yerleştirileceği arazi pekâlâ vardır. Kanımcı 1243 Moğol istilası ve oğlunun 1246 yılında ölümü sonrasında yaşanacak bunalım yıllarını önceden sezen Mahperi Hatunun, manzumenin iki önemli dinî yapısı ortasına türbesini inşa ettirmesinde, üstelik türbeye giriş kapısını medrese hûcresine açtırmamasında, çoğu kocası tarafından inşa ettirilen yapıları (Muhtemelen caminin inşasına da Alaeddin Keykubat tarafından başlanmış olmalıdır) sahiplenme ve hayırla yâd edilme arzuları etkili olmuştur. Böyle bir arzu ise, oğlunun 1246 yılında ölümüyle birlikte, kocası Alaeddin Keykubat'ın Ankara'da boğdurulmuş diğer eşi Gaziye Hatunun kızlarının, anneleri için Kayseri'de bir türbe inşa ettirmeye başlamalarından kaynaklanmış olmalıdır. Gaziye Hatun Türbesinin o günün Kayseri'sinde şehrin oldukça dışına yaptırılmış olması, Mahperi Hatunun kocasının eserlerini sahiplenme arzusunu göstermekte ve "valide hatun" kimliğinin daha da çok vurgulanmasını sağlamaktadır. Dolayısıyla H. Karamağaralı'nın türbenin Mahperi Hatun'un ölümünden sonra muhtemelen 1260-1270 yılları arasında inşa edilmiş olduğu şeklindeki görüşüne, yukarıda bahsettiğimiz nedenler ve Niğde'de kendi türbesini ölümünden 20 yıl önce 1312 yılında inşa ettiren Hüdavent Hatun örneğini de ekleyerek katılamıyoruz.

Alaeddin Keykubat'ın izlediği politikaların¹³ bir sonucu olarak evlendiği Mahperi Hatunun, Alanya'nın (Kalonoros) Rum Tekfuru Kyr Vart'ın kızı olduğu ileri sürürlür¹⁴. Buna karşılık İbn-i Bibi, Alaeddin Keykubat'ın Alanya'yı kan dökmeden fethetme isteğiyle ilişkili olarak Kyr Vart'la akrabalık bağları kurmak istediğini, kendisine bu haber iletildiğinde Kyr Vart'ın çok memnun kaldığını "daha önce satın aldığı edepi ve namuslu kadınlarının seçkinlerinden birini" Muhammed'in şer'i emirlerine uygun olarak hazırlayıp Sultan'ın kutlu haremne ve uğurlu ailesinin fertleri arasına katılmak üzere gönderdiğini" belirtmektedir¹⁵. Bu evlilik muhtemelen 1222'de gerçekleşmiştir. Bu evlilikten Alaeddin Keykubat'ın Selçuk Hatun adında bir kızı ve Keyhüsrev adında bir oğlu olmuştur. Mahperi Hatunun, eşi Alaeddin Keykubat'ın ölümüne kadar kendi dininde kaldı, oğlu Gıyaseddin Keyhüsrev'in İstanbul'daki Latin kralı Baudoin'e gönderdiği mektuptan anlaşılmaktadır.¹⁶ Mahperi Hatunun kocası Alaeddin Keykubat'ın zehirlenerek öldürülmesi üzerine, oğlunu tahta çıkarmak için müslüman olduğu ihtimali göz ardı edilemez. Mahperi Hatun din

değiştirerek, oğlunun tahta çıkışıyla (Aslında o sırada 15 yaşında olan oğluna naiplik yapmak suretiyle tahta kendisi varır.) olusabilecek muhalefeti yumuşatmış ve esasen sultanat yıllarında yaptırmış olduğu kervansaraylar, camiler vs. yapılarla "hayırsever-dindar hanım sultan" kimliğiyle Türk tarihindeki yerini almıştır. Bu olumlu hanım sultan kimliğini mezar lâhtine kazınmış "zamanın Meryem'i ve anının Hatice'si" ibareleriyle ortaçağ Anadolu toplumuna kabul ettirmeyi de istemiş olmalıdır. Bu kitabeyle Mahperi Hatunun kendisini hem Hıristiyanlığın hem de İslamiyetin iki büyük kadın kahramanına benzetmesi geçirdiği inanç evrelerini göstermesi bakımından oldukça ilginçtir.

3. Adile/Gaziye Hatun (Çifte) Türbesi

Kayseri-Bünyan yolunun altıncı kilometresinde, yolun güneyinde yer alan türbe, mumyalık, gövde ve piramidal külahlı üst örtüden oluşmaktadır (Fig. 3,19).

Yaklaşık kare ölçülerde düzenlenen kaide bölümünün altındaki mumyalığa kuzey cepheye açılan bir kapidan girilmektedir ve üzeri güney-kuzey doğrultuda yapılan beşik tonozla örtülmüştür. Kaide bölümü iki sıra kaval silmeyle çerçevelenerek gövdeden ayrılmıştır.

Türbenin batı cephesi neredeyse tamamen taç kapıya ayrılmıştır. Taç kapı kırık çizgi sisteminde gelişen 9 ve 12 kollu yıldız kompozisyonundan çıkarılmış geometrik süslemeli bordürle çerçevelenmiştir. Taç kapı kavşarası yedi sıra mukarnasıdır ve kavşara kemerinin üzeri yan yana dizilen üç dilimli palmet kabartmalarıyla süslenmiştir (Fig. 20).

Türbenin gövdesi üst örtüden tıpkı kaidedeki gibi iki sıra silme ile ayrılmıştır. İçten kubbe olan üst örtü dıştan sekizgen piramidal külâhtır.

Türbenin taç kapı kemerini üzerine yerleştirilen beyaz mermer üzerine Arapça olarak işlenen kitabesi¹⁷ H.645/M.1247 tarihlidir (Fig. 21). Kitabeye göre eser, Eyyubilerden Ebubekir el-Adil'in kızı Gaziye Hatun için kızları tarafından yaptırılmıştır. Alaeddin Keykubat, Eyyubilerle dostluğu pekiştirmek için, İzzeddin bin Bedr ve diğer Eyyubî esirlerini serbest bırakıp, Melik Adil'den kızı Gaziye Hatunu talep eder. Bu isteği Şemsettin Altunaba ile Eyyubîlere iletilir. Nihayet 1227'de Malatya'da Gaziye Hatun ile evlenir.¹⁸ O. Turan Alaeddin Keykubat'ın bu evlilikten önce 1220'de Eyyubilerden Melik Eşref'in kız kardeşiyle de bir evlilik yaptığını belirtmektedir.¹⁹

Düzgün kesme taşla inşa edilen türbe, kare kaide üzerine sekizgen olarak biçimlendirilmiş bir gövdeye sahiptir. Cepheler köşelerde duvara gömüldü yarımdaire sütuncelerle sınırlanmıştır. Sütuncelerin bir bölümünün üzeri yüksek kabartma tekniğinde işlenmiş geometrik kompozisyonlarla süslenmiştir. Cepheler sivri kör kemerlerle hareketlendirilmiş ancak kemer köşeliklerine herhangi bir süsleme yapılmamıştır. Cephelere atlamalı olarak birer mazgal pencere açılmıştır.

Alaeddin Keykubat'ın 1237 yılında zehirlenerek öldürülmesi üzerine, Gaziye Hatun ile Mahperi Hatun arasındaki sultanat kavgasını Alaeddin Keykubat'ın Gaziye Hatun'dan olan oğlu İzzeddin Kılıçarslan'ı yerine veliaht tayin etmesine rağmen, dönemin emirlerinin desteğiyle Giyaseddin Keyhüsrev dolayısıyla da Mahperi Hatun kazanmıştır. 1238 yılında Giyaseddin Keyhüsrev ve Sadettin Köpek'in emriyle Ankara'da boğdurulan Gaziye Hatunun sonu, İbn-i Bibi tarafından açılı bir dille anlatılır.²⁰

Keykubat'ın Gaziye Hatundan doğan kızları, Giyaseddin Keyhüsrev'in ölümünün (1246) hemen sonrasında 1247 yılında inşa ettirdikleri bu türbeye annelerinin Ankara'daki kemiklerini getirerek gömdürmüştürlerdir. Alaeddin Keykubat'ın eşleri olmaları dolayısıyla Gaziye Hatun ve Mahperi Hatunun mezar kitabeleri karşılaşıldığında, Gaziye Hatun'un türbe kitabesinde Alaeddin Keykubat'ın eşı olduğunu hatırlatacak herhangi bir ibarenin olmaması oldukça ilginçtir. Öte yandan Mahperi Hatunun hem caminin kapısındaki kitabeleri hem de mezar lahitindeki yazıtlarda kendisini özellikle "fetihler babası Keykubat oğlu Keyhüsrev'in validesi" olarak vurguladığı görülür. Buradan oğulları olmayan veya olup da tahta geçemeyen Selçuklu hatunlarının kitabelerinde daha çokbabalarının adını zikrettikleri sonucuna varılabilir. Ayrıca türbenin inşaatının 1247 yılında yani Keyhüsrev'in ölümünden sonra inşa edilmiş olması da, daha önce böyle bir istege izin verilmediğini düşündürebilir. Hatta türbenin yapımına izin verilmesine rağmen şehrin çok dışına inşa edilmesi ve sultanat ailesiyle bağlarının vurgulanmaması şartı koşulmuş olabilir.

4. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesi

Seyyid Burhaneddin mezarlığının batısında, Talas caddesi üzerinde yer alan ve Döner Kümbet adıyla da bilinen yapı (Fig. 4, 22), yaklaşık 6,5 m.x 6,5m. ebadında kare planlı bir kaideye sahiptir. Kaide köşelerde pahlanmıştır. Kaideye gövdeye geçişte bir sıra mukarnas dizisi kullanılarak kaide ve gövde birbirinden ayrılmıştır. Kaide bölümünün yüksek tutulması türbenin bir mumyalığının olabileceği ihtimalini düşündürürse de mumyalığa girişi sağlayan kapı ya da havalandırma veya aydınlatma işlevine yönelik herhangi bir açıklık yoktur. Esasen herhangi bir girişe sahip olmayan bu bölüm A. Gabriel tarafından çizilen planda gösterilmiştir²¹.

İçten daire olan türbenin gövdesi, çift sıra kaval silmelerle biçimlenmiş tezini kör kemerlerle onigene dönüştürmektedir. Bu kemerli cepheлерin içeri, çoğu yapı üzerinde yapılmış izlenimi veren düzensiz ve birbirinin aynısı olmayan geometrik bezemelerle süslenmiştir. Bezemeler yüksek kabartma olarak işlenmiştir. Geometrik bezemelerle birlikte cepheлерde bitkisel ve figürlü süslemeler de görülmektedir (Fig. 23, 24, 25).

Türbenin kuzey cephe(de) taç kapısına çift taraflı bir merdivenle çıkmaktadır. Basık kemerli kapı sövesinin önündeki sütunceler mukarnas başlıklıdır. Beş sıra

mukarnaslı kavsara bir sıvri kemerle çerçeveye içine alınmıştır. Kapıya ters U biçiminde saran asıl çerçeveye bordürü ise rumî ve palmet dizisinden oluşan bitkisel kompozisyonla süslenmiştir. Bu bordürün üst bölümünde kitabenin altında, büyük oranda tahrip edilmiş olmakla birlikte kanatlı gövdeleri ve insan biçimli başlarıyla karşılıklı birer sfenks figürü yer almaktadır (Fig. 26). Aslında hayvanların kimliği tam olarak seçilemiyorsa da, düzenleme açısından 1312 tarihli Niğde Hüdavent Hatun Türbesinin benzer figürlü bezemelerini çağrıştırmaktadır.

Türbe giriş kapısının doğu ve batı cephesinde birbirine benzer iki figürlü kompozisyon yer almaktadır. Batı ve doğu cephe'de kökleri bir hilalinden çıkan hayat ağaç²²'ına farklı figürler işlenmiştir. Doğu cephe'de, hayat ağacının üstüne kuyruğu bir yıldız motifile bitirilmiş çift başlı kartal²³ hayat ağacının altına da güneydeki tahrip edilmiş birer arslan²⁴ figürü yerleştirilmiştir (Fig. 27). Batı cephe'deki kompozisyonda ise hayat ağacının üstüne herhangi bir figür işlenmemiştir, hayat ağacının altına ise büyük oranda tahrip edilmiş harpy veya siren figürleri²⁵ yüksek kabartma olarak yapılmıştır. (Fig. 28)

Türbe gövdesiyle üst örtüyü ayıran kuşak üç farklı kompozisyonla bezelidir. Kuşak altta, yaprak yüzeyleri yivlenmiş dilimli rumîler ve üç dilimli palmetlerden oluşan bitkisel, ortada sekiz kollu yıldızlardan oluşan geometrik ve üstte ise iki sıra mukarnas dizisiyle süslenmiştir (Fig. 29). İçten kubbe olan üst örtü dıştan konik külâh'tır.

Barok nitelikli rumî ve palmet kabartmalarından oluşan bitkisel bezemeli bir bordürün çerçevelendiği beyaz mermer üzerine iki satır olarak düzenlenen kitabede "Bu türbe Allah'ın rızasını kazanmış olan mutlu Şah Cihan Hatuna aittir."²⁶ anlamındaki cümle bulunmaktadır (Fig. 30). Kitabede tarih yoktur. Araştırmacıların gövde ve üst örtü biçimlenisi ile bezemelerden hareketle 13. yüzyılın son çeyreğine tarihlendirdiği²⁷ türbenin baniyesi ya da türbede gömülü Şah Cihan Hatun'un kimliği hakkında özellikle Selçuklu kaynaklarında bilgi noksandır. Buna karşılık A. Durukan, herhangi bir kaynak belirtmeden Şah Cihan Hatunun Alaeddin Keykubat'ın kızı olduğunu ileri sürer.²⁸ Daha çok Kadi Burhaneddin zamanını dolayısı ile 14. yüzyıl Kayseri'sini anlatan *Bezm-ü Rezm* adlı eserde²⁹ de gerek türbe gerek Şah Cihan Hatunla ilgili bilgiye rastlanmamıştır.

Ortaçağ Kayseri'sinde "şah" unvanını kullanmış bir başka kadın olarak Kutlu Hatun'un varlığından türbesiyle haberdar olunmaktadır. Öte yandan 14. yüzyıl içinde Kayseri ve çevresinde beylik kuran Alaeddin Eretna'nın eşi Sülü'nün de "paşa" unvanını kullandığı bilinmektedir. Dolayısıyla şah, padışah, paşa gibi erkekler özü unvanlarının 13. yüzyılın son çeyreğile birlikte 14. yüzyıl içinde sıkça görmemesi, Cihan Hatunun da 13. yüzyılın sonları ile 14. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış bir İlhanlı prensesi olabileceğini düşündürmektedir. Bu dönemler içinde Kayseri'nin Moğollar / İlhanlılar için önemli bir merkez olduğu bilinmektedir.³⁰

Barok nitelikli bezemeleri bakımından Döner Kümbet 14. yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen Erzurum Yakutiye Medresesi (1310) ve Niğde Hüdavent Hatun Türbesinin (1312) bezemeleriyle benzerlik gösterir. Bu benzerlik geometrik ve bitkisel

bezemelerin yanı sıra, bir hilalinden çıkan barok karakterli hayat ağacı, çift başlı kartal, arslan ve özellikle de sfenks, harpy/siren gibi fantastik yaratıkların süslemeye katılış düzenleri bakımından daha belirgindir. Mukarnasın kaide-gövde, gövde-külâh arasında ayırcı bir unsur olarak kullanımı da daha çok Hûdavent Hatun Türbesini³¹ çağrıştırmaktadır.

Şah Cihan Hatun'un cennete gitme arzusunun bir belirtisi olarak daha çok gökyüzü ve cennet nitelikli motif ve figürlerin kullanılmış olmasıyla³² Şah Cihan Hatun'un kendisi tarafından yaptırılmış olduğunu düşündüğümüz bu türbe, yukarıda bahsettiğimiz nedenlerle 14. yüzyılın ilk çeyreğinde Kayseri'nin İlhanlı valilerince yönetildiği yıllarda inşa edilmiş olmalıdır.

5. Şah Kutlu Hatun Türbesi

Kayseri'deki Selçuklu türbelerinden plân itibarıyle ayrılıklar gösteren yapı, kuzey-güney doğrultuda dikdörtgen plânlıdır ve üst örtüsü kubbe ve sivri tonozdur (Fig. 5, 31). Mumyalığı olmayan türbe, düzgün kesme taşla inşa edilmiştir ve güney bölümü içten kubbe dıştan sekizgen kasnak üzerine oturan sekizgen piramidal külâhtır. Kubbeli bölüme kuzeyden eklenen doğu-batı doğrultulu dikdörtgen mekânı üzeri ise sivri tonozla örtülmüştür.

Alışılmışın dışında türbenin güney cephesi ortasına açılan ve saçak seviyesine kadar yükselen taç kapı (Fig. 32), geometrik, bitkisel bezemelerin yanı sıra kemer yüzeylerini bezeyen mukarnasları ve renkli taş kakılmış olabileceğini gösteren oyulmuş kartuşlarla Kayseri taç kapıları içinde ayrı bir yere sahiptir.

Türbenin doğu, batı ve kuzey cephesi büyük ebatlı birer pencereyle hareketlendirilmiştir. (Fig. 33) Kenarları dandanlar ve mukarnaslarla çerçevelenen dikdörtgen pencerelerin ortalarına bir atkı taşı yerleştirilmiştir. Bu atkı taşlarının ve pencerelerin üst kısmındaki sivri kemerlerin yüzeyi geometrik kompozisyonlarla bezelidir. Pencerenin batı penceresinde daha çok Suriye kültür çevresine mensup sanatçıların işi olabileceğini gösteren düğümlü geçmeler görülmektedir. Türbenin kuzey cephesine, doğu ve batı cephesindeki lere benzer pencere açılmıştır.

Türbenin güney cephesindeki taç kapısında yer alan kitabeye³³ göre eser H.750/M.1350 yılında Şah Kutlu Hatun tarafından kendisi, oğlu Haydar Bey ve torunu Emir Bahşayıf için yaptırılmıştır (Figür34). Türbenin içindeki kitabede ise, türbenin "Hacibeyi" diye meşhur Şah Kutlu Hatun tarafından kendi öz malıyla yaptırıldığı yazılı olup tarih yoktur. Esasen bu kitabeden yapının 1350'den önce yaptırıldığı ancak tarih kitabesinin Şah Kutlu Hatunun 1350 yılında ölümesiyle yapıya yerleştirildiği anlaşılmaktadır.

Türbe hem kitabesiyle hem de plâniyla Eretna dönemi yapısıdır. Eretna türbelerinde mezarın veya lahdin bulunduğu bölüme eklenen bir giriş mekânı bulunmaktadır. Bu uygulama Kırşehir Aşıkpaşa Türbesi (1333), Kayseri Ali Cafer

Türbesi (XIV.yy ikinci yarısı), Kayseri Karakaya Seyit Halil Zaviyesi (1355) ve Kayseri Mehmet Zengi Türbelerinde farklı biçimlerde de olsa görülmektedir.

Şah Kutlu Hatunun kimliği hakkında dönem kaynaklarında bilgi yoktur. Oğul ve torunlarının "bey" ve "emir", kendisinin de "şah" unvanları kullanan biri olmasına bakılırsa dönemin kudretli kadınlarından biridir.

6. Suya Kanmış Hatun Türbesi

Baldaken tarzı türbelerin örneklerinden biri olan yapı altigen plânlıdır. Yapının mumyalık bölümü olmadığı gibi üst örtüsü de yoktur (Fig. 6, 35). Türbe cephesindeki ayaklar iç ve dış bükey kaval silmelerle çerçevelenmiştir. Yapının saçak seviyesine Ayet el-Kürsî yazılmıştır. Yapıda herhangi bir süslemenin bulunmaması ve üst örtüsünün olmaması, inşasının bitirilemediğini göstermektedir. A. Çakmakoglu Vakıflar arşivinde Suya Kanmış Hatun binti Abdurrahman Vakfına ilişkin H.917/M. 1511-1512 tarihli vakfiye olduğunu belirtir ve benzer örnek azlığına rağmen yapıyı 14. yüzyılın sonlarına tarihler.³⁴ Vakfiyede bir de zaviyesi olduğu öğrenilen Suya Kanmış Hatunun kimliği hakkında bilgi olmamakla birlikte zaviye ve türbesini inşa ettirecek, vakıf kuracak kadar zenginlige sahip hayırsever bir kadın olduğu anlaşılmaktadır. Öte yandan baldaken tarzı türbelerin 14-15. yüzyıllar içinde yoğunlaşmış olmasına bakılırsa tarihendirme doğrudur.

7. Suli Paşa Türbesi

Aslında bir hankâh olarak yapılan³⁵ ancak bugün Köşk Medrese olarak anılan yapının (Fig. 36) avlusunun ortasına inşa edilmiştir (Fig. 7).

Düzgün kesme taş malzemeyle inşa edilen türbe, kaide, gövde ve kulahtan oluşmaktadır (Fig. 37). Yapının kare ölçülerdeki kaide kısmı mumyalık üzerine tekabül etmektedir. Mumyalığa girişi sağlayan kuzeydeki kapı, dilatasyon izlerine bakılarak sonradan yapıldığı belli olan mihrap biçimli bir duvarla kapatılmıştır. Kare kaidenin saçakları bir mukarnas kuşağıyla bezenmiştir.

Türbenin sekizgen plânlı mescit kısmında yer alan cepheler, köşelerde duvara gömülü sütuncelerle sınırlanmış, sivri kör kemerlerle hareketlendirilmiştir. Sütuncelerin kaideleri süslü olmakla birlikte gövde ve başlıklarında herhangi bir tezini unsur yoktur. Sütunce başlıklarını sivri külâh şeklinde dir. Gövde ile üst arasındaki yazı kuşağına ise Bakara suresinden bir bölüm yazılmıştır.

Türbenin mescit bölümüne girişi sağlayan ve kuzey cephe ortasına açılmış olan taç kapı üç bordürle çerçevelenerek yapının en süslü unsuru haline getirilmiştir (Fig. 38). Türbenin üst örtüsü içten kubbe dıştan sekizgen piramidal külâhtır.

Bugün türbenin kitabesi yoktur. Ancak kitabe harap olmadan Ahmet Nazif Efendinin aldığı kopyadan türbenin H.739/M.1339 yılında inşa ettirilmiş olduğu³⁶ öğrenilmektedir. Kitabeden yapının hangi tarihte inşa edildiğinin yanı sıra, kim tarafından ve kimin için inşa ettirilmiş olduğu da öğrenilebilmektedir. Buna göre yapı, Eretna devletinin³⁷ kurucusu Alaeddin Eretna tarafından eşi Suli Paşa için yaptırılmıştır.

Suli Paşanın kimliği ve faaliyetleri ile ilgili bilgi yoktur. Ancak İbn-i Batuta kendisini güler yüzle karşılayıp, misafir olarak ağırlayan ve hediye sunan bu kadının, kocasının yokluğunda şehri onun adına idare ettiğini belirtir.³⁸

8. Esma Hatun Türbesi

Kayseri'nin Talas ilçesinin tarihî mezarlığında yer alan Esma Hatun Türbesi, sekizgen plânlı, kubbeyle örtülü bir yapıdır. Düzgün kesme taşla inşa edilen türbenin mumyalığı yoktur (Fig. 8, 39).

Sekizgen gövdeli türbede her köşenin duvar yüzeyinden çıkıntı yapan plastirlarla hareketlendirildiği görülmektedir. Türbenin cephesi üst bölümde iki silme kuşağıyla ikiye bölünmüştür. Silmeden sonraki bölüm yuvarlak bir kör kemerle sınırlanmıştır. Kemer içindeki yüzeylere yuvarlak pencereler açılmıştır. Silme kuşağıının ikiye böldüğü türbe cephesinde alttaki bölümler açılan dikdörtgen boyutlu pencerelerle boşaltılmıştır. Pencereler kırık çizgiler veya kesişen dairelerden oluşmuş geometrik kompozisyonlu taş şebekelerle kapatılmıştır. Köşelerden çıkıntı yapan plastirların kubbe eteğinde küçük kule biçimli taş başlıklarla süslendiği dikkat çekmektedir. Türbenin içinde Esma Hatun'un sanduka biçimli mezarı vardır.

Türbeyi örten kubbe taştan yapılmıştır ve dıştan ucu sıvırılmış bir miğfer şeklinde düzenlenmiş, üst kısmına da taştan bir alem yerleştirilmiştir.

Türbenin kuzeybatı cephesinde, üst bölümde yuvarlak kemerle çerçevelenen yüzeye, beyaz mermere ikişer misradan dört satır olarak talik yazıyla işlenmiş kitabe³⁹ yerleştirilmiştir (Fig. 40). Kitabe iki yandan birer konsolla çerçevelenmiş, üst kısmına da akant yapraklı bitkisel bezeme işlenmiştir. Bu kitabeden türbenin, H.1282/M.1865-66 yılında ölen Esma Hatun için H.1307/M.1890 yılında oğlu Serasker Saib Paşa⁴⁰ tarafından yaptırıldığı öğrenilmektedir.

Sonuç

Gördüğü üzere Kayseri'deki sekiz kadın türbesinden yedisi Osmanlı öncesinde inşa edilmiştir. Bu türbelерden beş veya altı tanesinin şu ya da bu şekilde sultanat

ailesi veya şehrin yönetiminde söz sahibi kişilere ait olduğu gözlenmektedir. Türbeler, orada gömülü kadınlar tarafından yaptırılmış olabileceği gibi, gömülü insanlar için eşleri, kardeşleri, oğlu veya kızları tarafından da inşa edilmiş olabilmektedir. Türbeler içinde doğrudan kadınlar özgü bir tip olarak geliştirilmiş örnek yoktur. Yani aynı plânda erkekler için de yapılan türbelер mevcuttur. Ancak Mahperi Hatun, Çifte (Gaziye Hatun) Kümbet, Şah Cihan Hatun ve Şah Kuşlu Hatun Türbelerinin oldukça süslü yapılmış olmaları, kadın türbelерinin dışa açık yapılar olarak değerlendirilmesine⁴¹ olanak sağlamaktadır.

Özellikle iki kadın türbesinden; Mahperi ve Gaziye (Çifte Kümbet) Hatun Türbelerinin yazıtlarından türbelerin sadece birer mezar yapısı olmadıklarını, aynı zamanda birer sultanat simgelerine dönüştüklerini de anlamak mümkündür. Muhtemelen Mahperi Hatun ve çevresindekilerin zorlamalarıyla şehrin oldukça dışına inşa ettirilen Gaziye Hatun (Çifte Kümbet) Türbesi, hem bulunduğu alan hem de inşa kitabesinde sultanat ailesini hatırlatacak herhangi bir ibare olmamasından dolayı dikkat çekicidir. Buradan anladığımız kadariyla Selçuklu döneminde de, tıpkı daha sonra Osmanlı döneminde olduğu gibi, şehir içindeki önemli dinî ziyaret mekanlarından⁴² ve kentin sıradan kadınları için "kamusal alan"lardan⁴³ birisi sultân türbeleridir.

Notlar

¹ Ü. Ü. Bates (1978). Women as Patrons of Architecture in Turkey, *Women in the Muslim World*, (Ed. Lois Beck and Nikki Keddie), Cambridge: Harvard University Press, s. 245.

² M. Çayırdağ (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, p. 148.

³ O. Arık (1967). Erken Devir Anadolu-Türk Mimarısında Türbe Biçimleri, *Anadolu (Anatolia)*, XI s. 73.

⁴ Hastanenin taçkapısındaki kitabının bugünkü Türkçeleştişiriliş şöyledir: "Bu Maristan (Darüşşifâ) yapılmasına, daim kılinsın, Kılıçarslan'ın oğlu, din ve dünyanın bereketi yüce sultan Keyhüsrev zamanında, Allah rızası için altı yüz iki yılında Kılıçarslan'ın kızı din ve dünyanın ismet ve iffetli Melike Gevher Nesibe'nin vasiyeti üzerine karar verilmiştir". Hastane ve medresenin mimari özellikleri ve yukarıdaki kitabının metni için bkz. M. Akok (1968). Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifâsi ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, s. 133-184; A. İnan (1969). *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H.602-M.1206)*, Ankara; H. Önal (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara, s. 381-382; K. Türkmen (1998). Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Hanımlar, *II. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, (Hz. A. Aktan & A. Öztürk), Kayseri 1998, s. 438; M. Çayırdağ (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri, s. 188.

- ⁵ E. Uyumaz (2001). Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri, *I. Uluslar Arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Cilt II, Konya , s. 404.
- ⁶ Ü. Ü. Bates (1978). s. 248-250; H.Crane (1993). Notes on Saldjuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI, s. 31, 34.
- ⁷ O. Arik (1967). s. 69.
- ⁸ Mermertahit üzerindeki kitabının bugünkü Türkçeye söylenişi şöyledir: "Bu mezar [kabir], Keykubad oğlu merhum ve şehit Sultan Keyhüsrev'in annesi, mutlu, iffetli, masum, itaatlı, mücahid, dindar, şehide, mutlu kadın, hanım, binlerce mali sadaka veren, din ve dünyanın temizi, adalet sahibi, temiz kadın, anının Meryem'i, zamanının Hatice'si, dünyadaki kadınların kraliçesi, Mahperi Hatuna aittir. Allah cümlesini bağışlasın, amin". Kitabe ve Türkçesiyle ilgili olarak bkz. H. Önkal (1996). s. 124-125; K. Türkmen (1998). s. 441; M. Çayırdağ (2001). s. 97.
- ⁹ Bu tartışmalar manzumeyi oluşturan yapıların nasıl bir kronoloji içinde inşa edilmiş olduğuna dairdir. A. Gabriel, A. Kur'an, O. Aslanapa ve M. Sözen, manzumeyi oluşturan yapılardan caminin önce, medrese ve türbenin camiden sonra yapıldıklarını ileri sürmüştür. Bkz. A. Gabriel (1931). *Monument Turcs d'Anatolie Kayseri-Niğde*, Paris, s. 48; A. Kur'an (1969). *Anadolu Medreseleri*, Ankara, s. 72-73; M. Sözen (1970). *Anadolu Medreseleri*, Cilt I, İstanbul, s. 99; O. Aslanapa (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi, s. 126.
- ¹⁰ H. Karamağaralı (1976). Kayseri'deki Hunad Camiiinin Restitüsüyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, s. 213-214.
- ¹¹ H. Karamağaralı (1976). s. 208-209.
- ¹² H. Karamağaralı (1976). s. 216.
- ¹³ E. Uyumaz, Selçuklu sultanlarının çoğunun evliliklerinin siyasi ilişkilerden kaynaklandığını ve tahta çıkacak veliahtlara anne tarafından asalet önceliği tanınmadığını ileri sùrer. Bkz. E. Uyumaz (2001), s. 416.
- ¹⁴ O. Turan (1999). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul (7.baskı), s. 336.
- ¹⁵ İbn-i Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'îye Fi'l-Umuri'l-Ala'îye (Selçukname)*, (Haz. M. Öztürk), Cilt I, Ankara s. 266.
- ¹⁶ O. Turan (1999). s. 403.
- ¹⁷ Türbenin kitabı günümüz Türkçesiyle şöyle anlaşılmırabilir: "Bu meşhed [türbe] Allah ruhunu ve kokusunu itirlandırsın, mutlu melike, şehide, bilge, dindar, din ve dünyanın iffetli, İslam ve müslümanların temiz kadın, iki âlemde kadınların hanımı, zamanının Zübeyde'si, övünç kaynağının sahibi, ahiret ve dünyanın hatunu, bereket ve iyilikseverliğin kaynağı, kraliçelerin kraliçesi, adaletli Melik Eyyüb oğlu Ebu Bekir'in kızına aittir. Yapılmasını asıl kızları emretti, Allah hallerini iyi kilsin, tamamlanmasına 645 yılında erdi." Kitabe için bkz. K. Türkmen (1998). s. 443.
- ¹⁸ İbn-i Bibi (1996). c. I, s. 310; O. Turan (1999). s. 350.
- ¹⁹ O. Turan (1999). s. 331.

- ²⁰ Olay İbn-i Bibi tarafından şöyle anlatılmaktadır. "Sultanın arzu bayrağı kişlaktan tahtının bulunduğu yere gitmek için açıldı. Çetr'i, sancağı, maiyetindekileri ve hizmetçileriyle (havaşı ve haşem) Konya'ya yöneldi. Aksaray'a varıp orada zevkten ve eğlencededen nasibini aldıktan, işret vadisinde dolaştıktan ve danışmalarda bulunduktan sonra hatunlarla Kayseri'ye vardi (1238 baharı). Meliklerin ve onların annelerinin arasından Melike-i Adiliyye'yi ayırmalarını buyurduğu Köpek (Sadreddin), emri yerine getirerek onu, Ankara'ya gönderdi. Orada onu yayın kırısı ile boğdular. Her hareketinde asıl yaratılışının izleri görülen son derece iffetli ve namuslu olan bu merhume, cellatlar gelmeden önce izin alıp aptesini yeniledi. Hayatına veda etmek için içinden gelerek iki rekat namaz kıydı. Yüzünü dua kiblesi olan göğe çevirerek "Allah'ım ben senin kulunum ve kulunun zulüm görmüş, ümitsizliğe düşmüş, degersiz kızıyorum. Benimle çocukların arasına karanlık perde koydular. Ruhumu ve vicdanımı köreltip kanımı akitmaya niyet ettiler. Allah'ım, çocukların sana emanet ediyorum. Onları koru. Sen tövbeleri kabul eder, kullarına acırsın" dedi. O anda orada bulunan saray hocaları, bu duayı ezbereleyip bir yere kaydettiler. Merhume devamlı "Zalimlere hak ettikleri cezayı ver. Bana acı ve beni bağışla, tövbelerimi kabul et" dedikten sonra başörtüsünü iki üç kat dölayip yüzünü kapayarak Kible'ye dönüp oturdu. Hizmetçilerle helalleşti. Kelime-i şehadet getirip Kur'an okumaya başladı. Cellatlar gelip, böyle dünya iffetlisi bir kadını cennet bahçesine gönderdiler. Bkz. İbn-i Bibi (1996). c. II, s. 27.
- ²¹ A. Gabriel (1931). s. 77.
- ²² Anadolu Selçuklu sanatında hayat ağacı motifiyle ilgili olarak bkz. G. Öney (1968). Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Belleteren*, XXXII/125, s. 25-36.
- ²³ Anadolu Selçuklu sanatında çift başlı kartal figürüyle ilgili olarak bkz. G. Öney (1993). Anadolu Selçuk Sanatında Çift Başlı Kartal ve Avcı Kuşlar, *Malazgirt Armağanı*, Ankara (2.baskı), s. 139-172.
- ²⁴ Anadolu Selçuklu sanatında aslan figürüyle ilgili olarak bkz. G. Öney (1971). Anadolu Selçuk Mimarısında Aslan Figürü, *Anadolu (Anatolia)*, XIII, s. 1-64.
- ²⁵ İslam sanatında harpy, siren, sfenks gibi fantastik yaratıklar ve içerdikleri ikonografik anımlar için bkz. E. Baer (1965). *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art: An Iconographical Study*, Jerusalem: Oriental Notes and Studies; 9. Jerusalem: The Israel Oriental Society.
- ²⁶ Kitabe için bkz. Hakkı Önkal (1996). s. 195 ; Kerim Türkmen (1998). s. 445.
- ²⁷ Halil Edhem (1982). Türbeyi özellikle barok nitelikli hayat ağacı bezemelerini dikkate alarak 1229 tarihli Divriği Ulu Camisine, figürlü tezyinatı dikkate alarak 1312 tarihli Niğde Hüdavent Hatun Türbesine benzetir. Bkz. *Kayseri Şehri*, (Haz. K. Göde), Ankara s. 130; O. Arik yapıyı 13.yüzeyin son çeyreğine yerleştirmekle birlikte bu tarihlendirmeyi hangi bilgilere dayanak yaptığı belirtmez. Bkz. O. Arik (1967). s. 82; A. Gabriel (1931) ve S. K. Yetkin (1970) ise Ahlat türbeleriyle karşılaşırarak 1276-1279 yılları arasında tarihlerler. Bkz. A. Gabriel (1931). s.

⁷⁹; S. K. Yetkin (1970). *Türk Mimarisi*, Ankara, s. 61; S. Ögel (1987) ve S. Mülaim (1982) ise yapıyı Selçuklu yapısı olarak benimserler ve 1276 tarihini kabul ederler. Bkz. S. Ögel (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezeyinatı*, Ankara (2.baskı), s.70-71; S. Mülaim (1982). *Anadolu-Türk Mimarısında Geometrik Süsleme. Selçuklu Çağı*, Ankara, s. 86-88.

²⁸A. Durukan (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, s.19.

²⁹Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî (1990). *Bezm ü Rezm*, (Çev. M. Öztürk), Ankara.

³⁰Moğollar ve Anadolu'daki faaliyetleriyle ilgili olarak b.kz. F. Sümer (1970). Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, c. I, s. 1-147.

³¹Niğde Hüdavent Hatun Türbesi ve süslemeleriyle ilgili olarak b.kz. G. Öney (1967). Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları, *Belleten*, XXXI/122, s. 143-167.

³²A. U. Peker (2000). Ortaçağ Türbe Mimarisinin İçerdeği Anlamlar ve Kayseri Döner Kümbet Örneği, *I. Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, (Haz. A. Aktan & A. Yuvalı & R. Tosun), Kayseri, s. 294.

³³Türbenin kitabesiyle ilgili olarak b.kz. H. Edhem (1982). *Kayseri Şehri*, (Haz. K. Göde), Ankara, s. 14; M. Çayırdag (1984). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitâbe ve Mezartaşları, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. M.C. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, XXXIV, s. 511-512; A. Çakmakoglu-Kuru (1995). Kayseri'de Şah Kutluğ Hatun Kümbeti, *IX. Milletler Arası Türk Sanatları Kongresi*, C.II., Ankara, s. 397.

³⁴A. Çakmakoglu (tarihsiz), *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Mimarisi*, Ankara, s. 461-463.

³⁵Yapının medrese mi, hankâh mı veya türbe olarak mı inşa edildiği bir kısmı tarihi belgelere de yansımış bir dizi tartışmaya neden olmuştur. Genel kabul gören görüşe göre Alaeddin Eretna, türbenin içinde bulunduğu yapıyı Evhadüddin Kirmani'nin müritleri için hankâh olarak yaptırmıştır ve daha sonra (1339) ortasına da eşi Suli Paşa'nın türbesini inşa ettirmiştir. Esasen yapının şu anki plâni bir medresede bulunabilecek birimlerin çoğundan yoksundur ve 1657 yılında mahkemeye intikal etmiş bir davanın neticesinde, yapının kitabı, vakfiye vs. belgeleri ve bilirkişilerin tetkiklerinden hareketle medrese olmayıp Eretna döneminde yapılmış bir hankâh olduğuna karar verilmiştir. Mahkeme kararı için b.kz. M. Çayırdag (2002). Kayseri Köşk Medresesinin Hangâh (Buk'a) Olduğu Hakkında 1657 Yılında Alınan Mahkeme Kararları, VI. *Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, (Ed. M. Denktaş & Y. Özbeğ & A. Sağiroğlu-Arslan), Kayseri, s.259-279. Medresenin mimari özellikleriyle ilgili olarak en son yapılmış çalışmalardan biri olarak b.kz. N. Şaman & T. Yazar (1991). Kayseri Köşk Hanikâhi, *Vakıflar Dergisi*, XXII, s. 301-314.

³⁶Kitabenin metni için b.kz. Ahmed Nazif Efendi (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'ati Kayseriyye)*, (Düzenleyen: M. Palamutoğlu), Kayseri, s. 101.

³⁷Eretna devletiyle ilgili olarak şu çalışmalarla b.kz. İ. H. Uzunçarşılı (1968). *Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti ve Kadı Burhaneddin Devleti*, *Belleten*, 32/126, s. 161-245; K. Göde (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara.

³⁸İbn-i Batuta (1916-17). *Seyahatname*, (Çev. M.Şerif), C.I, İstanbul, s. 325.

³⁹Türbe kitabesinin bugünkü Türkçeyle anlamı şöyledir: "Üzerine sonsuz rahmet olsun ismetli Saib Paşa'nın Mihriban annesi Hz. Esma Hanıma / Bu cihandan iki yüz seksen iki (sâlinda) el çekip kabri kendine mesken kıldı / Oğlu serasker Saib himmetle üstüne bir türbe yapıp ruhunu etti ihyâ / Muhtar, karşılıksız olarak yazdı bu akıcı tarihi Ali Saib Paşa da yaptı bu yüce türbeyi. H.1307". Kitabe ve Türkçesi için b.kz. K. Türkmen (1997). Talas'ta Türk Devri Yapıları, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, s. 160.

⁴⁰Annesi için türbeyi inşa ettiren Ali Saib Paşa Talas'ta doğmuş, 1839 yılında Mekteb-i Fünun-u Harbiye'ye girmiştir. Erkan-ı Harb sınıfından mezun olmuştur. Sırbistan savaşından sonra 1884 yılında seraskerliğe atanmıştır. 1891 yılında İstanbul'da ölmüştür. Mezarı II. Mahmut'un türbesinin yanındadır. Bkz. Mehmet Süreyya (1904). *Sicil-i Osmanî*, C.III, İstanbul, s. 581; Ali Saib Paşanın doğum yerine bir cami, bir hamam ve iki adet çeşme yaptırdığı biliniyor. Bkz. Ahmet Nazif Efendi (1991). *Kayseri Meşhurları (Kayseri Meşahiri)*, (Metni Sadeleştirilen: M. Diriöz), Kayseri, s. 88.

⁴¹A. Durukan (1998). s. 23.

⁴²Özellikle Bursa ve İstanbul'daki Osmanlı kadın sultan türbelerinin önemli dinî ziyaret mekânlarılarıyla ilgili olarak b.kz. L. P. Peirce (1998). *Harem-i Hümâyûn Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrânlık ve Kadınlar*, (Çev. A. Berktaş), İstanbul, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (2. baskı).

⁴³Ottoman döneminde kadınların değerlendirdiği kamusal alanların örnekleriyle ilgili olarak b.kz. *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Ed. Madeline C. Zilfi), (Çev. N. Alpay), İstanbul 2000, Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Kaynaklar

Ahmed Nazif Efendi (1987). *Kayseri Tarihi (Mir'ati Kayseriyye)*, (Düzenleyen: M. Palamutoğlu), Kayseri.

Ahmet Nazif Efendi (1991). *Kayseri Meşhurları (Kayseri Meşahiri)*, (Metni Sadeleştirilen: M. Diriöz), Kayseri.

Akok, Mahmut (1968). Kayseri'de Gevher Nesibe Darüşşifası ve Sahabiye Medresesi Rölöve ve Mimarisi, *Türk Arkeoloji Dergisi*, XVII/1, s. 133-184.

Arık, Oluş (1967). Erken Devir Anadolu-Türk Mimarısında Türbe Biçimleri, *Anadolu (Anatolia)*, XI s.57-119.

- Aslanapa, Oktay (1984). *Türk Sanatı*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aziz B. Erdeşir-i Esterâbadî (1990). *Bezm ü Rezm*, (Çev. M.Öztürk), Ankara
- Baer, Eva (1965). *Sphinxes and Harpies in Medieval Islamic Art: An Iconographical Study*, Jerusalem: Oriental Notes and Studies; 9. Jerusalem: The Israel Oriental Society.
- Bates, Ü. Ülkü (1978). Women as Patrons of Architecture in Turkey, in *Women in the Muslim World*, (Ed. Lois Beck and Nikki Keddie), Cambridge: Harvard University Press, s.245-260.
- Crane, Howard (1993). Notes on Seljuq Architectural Patronage in Thirteenth Century Anatolia, *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, XXXVI, s.1-57.
- Çakmakoglu-Kuru, Alev (1995). Kayseri'de Şah Kutluğ Hatun Kümbeti, *IX. Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi*, c.II., Ankara, s.393-406.
- Çakmakoglu, Alev (tarihsiz), *Fetihten Osmanlı Dönemine Kadar Kayseri'de Türk Mimarisi*, Ankara.
- Çayırdağ, Mehmet (1984). Kayseri'de Selçuklu ve Beylikler Dönemine Ait Bazı Kitâbe ve Mezartaşları, *Tarih Dergisi*, Prof. Dr. M.C. Şehabettin Tekindağ Hatıra Sayısı, c.XXIV, s. 495-532.
- Çayırdağ, Mehmet (2001). *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri.
- Çayırdağ, Mehmet (2002). Kayseri Köşk Medresesinin Hangâh (Buk'a) Olduğu Hakkında 1657 Yılında Alınan Mahkeme Kararları, *VI. Ortaçağ ve Türk Dönemi Kazı Sonuçları ve Sanat Tarihi Sempozyumu 8-10 Nisan 2002*, (Ed. M. Denktaş & Y. Özberk A. & Sağıroğlu-Arslan), Kayseri, s.259-279.
- Durukan, Aynur (1998). Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Baniler, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, s.15-36.
- Edhem, Halil (1982). *Kayseri Şehri*, (Haz. K.Göde), Ankara.
- Gabriel, Albert (1931). *Monument Turcs d'Anatolie Kayseri-Niğde*, Paris.
- Göde, Kemal (1994). *Eratnalılar (1327-1381)*, Ankara.

- İbn-i Bibi (1996). *El Evamirü'l-Ala'ye Fi'l-Umuri'l-Ala'ye (Selçukname)*, (Haz. M. Öztürk), Cilt I-II, Ankara.
- İbn-i Batuta (1916-17). *Seyahatname*, (Çev. M. Şerif), c.I., İstanbul.
- İnan, Afet (1969). *Kayseri Gevher Nesibe Şifaiyesi (H.602-M. 1206)*, Ankara.
- Karamağaralı, Halük (1976). Kayseri'deki Hunad Camiinin Restitüsüyonu ve Hunad Manzumesinin Kronolojisi Hakkında Bazı Mülâhazalar, *A. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXI, s.199-243.
- Kuran, Aptullah (1969). *Anadolu Medreseleri*, Ankara.
- Mehmet Süreyya (1904). *Sicil-i Osmani*, c.III, İstanbul.
- Mülayim, Selçuk (1982). *Anadolu-Türk Mimarısında Geometrik Süsleme.Selçuklu Çağrı*, Ankara.
- Öğel, Semra (1987). *Anadolu Selçukluları'nın Taş Tezyinatı*, Ankara (2.baskı).
- Öney, Gönül (1967). Niğde Hüdavent Hatun Türbesi Figürlü Kabartmaları, *Belleten*, XXXI/122, s.143-167.
- Öney, Gönül (1968). Anadolu Selçuk Sanatında Hayat Ağacı Motifi, *Belleten*, XXXII/125, s.25-36.
- Öney, Gönül (1971). Anadolu Selçuk Mimarısında Arslan Figürü, *Anadolu (Anatolia)*, XIII, s. 1-64.
- Öney, Gönül (1993). Anadolu Selçuk Sanatında Çift Başlı Kartal ve Avcı Kuşlar, *Malazgirt Armağanı*, Ankara (2.baskı), s.139-172.
- Önkal, Hakkı (1996). *Anadolu Selçuklu Türbeleri*, Ankara.
- Peirce, Leslie P. (1998). *Harem-i Hümayun Osmanlı İmparatorluğu'nda Hükümrilik ve Kadınlar*, (Çev.A. Berktaş), İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları, (2.baskı).
- Peker, Ali Uzay (2000). Ortaçağ Türbe Mimarisinin İçerdiği Anlamlar ve Kayseri Döner Kümbet Örneği, *I.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (11-12 Nisan 1996)*, (Haz. A.Aktan & A.Yuvalı & R.Tosun), Kayseri, s. 291-301.
- Sözen, Metin (1970). *Anadolu Medreseleri*, Cilt I., İstanbul.

Sümer, Faruk (1970). Anadolu'da Moğollar, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, C.I, s. 1-147.

Şaman, Nermin & Yazar, Turgay (1991). Kayseri Köşk Hanikâhi, *Vakıflar Dergisi*, XXII, s.301-314.

Turan, Osman (1999). *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul (7.baskı).

Türkmen, Kerim (1998). Selçuklu Döneminde Kayseri'nin İmar Faaliyetlerine Katkıda Bulunan Hanımlar, *II.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri (16-17 Nisan 1998)*, Haz. A. Aktaç & A. Öztürk, Kayseri 1998, s. 437-449.

Türkmen, Kerim (1997) Talas'ta Türk Devri Yapıları, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, s.153-192.

Uyumaz, Emine (2001). Türkiye Selçuklu Sultanları, Melikleri ve Melikelerinin Evlilikleri, *I.Uluslar arası Selçuklu Kültür ve Medeniyeti Kongresi*, Cilt II, Konya, s. 397-421.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı (1968). Sivas-Kayseri ve Dolaylarında Eretna Devleti ve Kadı Burhaneddin Devleti, *Bulleten*, 32/126, s.161-245.

Yetkin, Suut Kemal (1970). *Türk Mimarisi*, Ankara.

Zilfi, Madeline C. (ed) (2000). *Modernleşmenin Eşiğinde Osmanlı Kadınları*, (Çev. N. Alpay), İstanbul: Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.

Illustrations / Resim ve Planlar

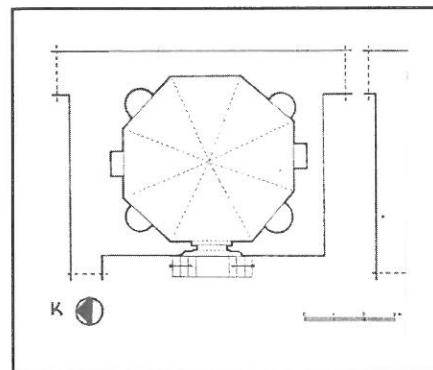

Fig 1. Gevher Nesibe Sultan Tomb, Kayseri, plan (H. Önal, 1996, p. 382).

Fig 1. Kayseri Gevher Nesibe Sultan Türbesinin planı (H. Önal, 1996, s. 382).

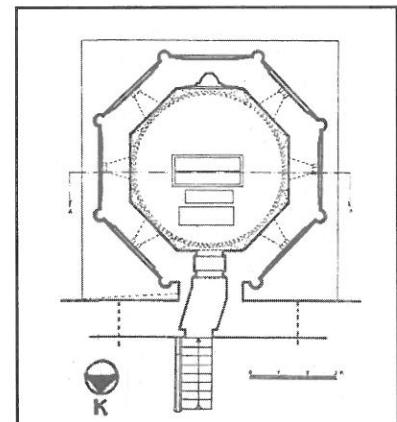

Fig 2. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri, plan (H. Önal, 1996, p. 126).

Fig 2. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin planı (H. Önal 1996, s. 126).

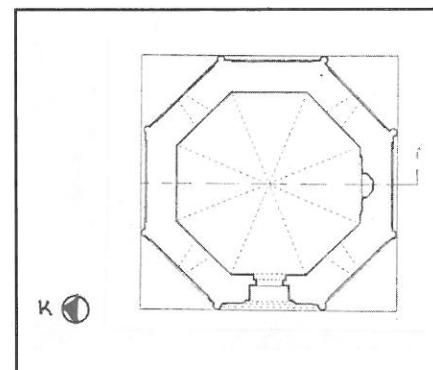

Fig 3. Adile Gaziye Hatun (Çifte) Tomb, Kayseri, plan (H. Önal, 1996, p. 107).

Fig 3. Kayseri Adile-Gaziye Hatun (Çifte) Türbesinin planı (H. Önal, 1996, s. 107).

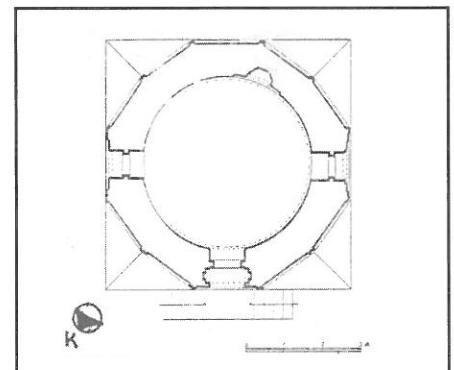

Fig 4. Şah Cihan Hatun Tomb, (Döner Kümbet), plan (H. Önal, 1996, p. 196).

Fig 4. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin planı (H. Önal, 1996, s. 196).

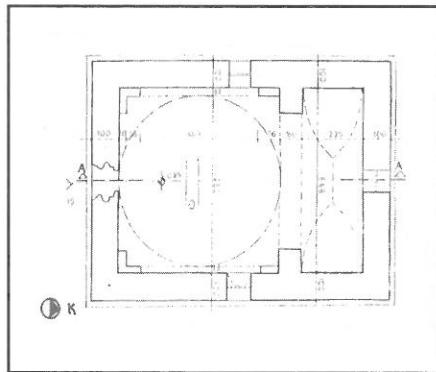

Fig 5. Şah Kutlu Hatun Tomb. Kayseri, plan (A. Çakmakoglu - Kuru, 1995, p. 404).

Fig 5. Kayseri Şah Kutlu Hatun Türbesinin planı (Çakmakoglu - Kuru, 1995, s. 404).

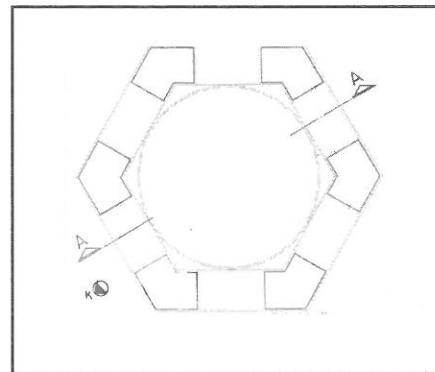

Fig 6. Suya Kanmiş Hatun Tomb, plan, Kayseri (A. Çakmakoglu - Kuru, 1995).

Fig 6. Kayseri Suya Kanmiş Hatun Türbesinin planı (A. Çakmakoglu- Kuru, 1995).

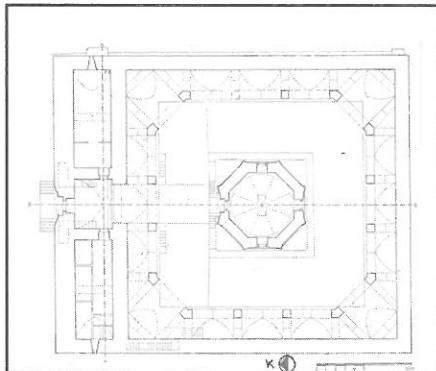

Fig 7. Sülu Paşa Tomb, Kayseri, plan (N. Şaman – T. Yazar, 1991, p. 314).

Fig 7. Kayseri Sülu Paşa Türbesinin planı (N. Şaman- T. Yazar, 1991, s. 314).

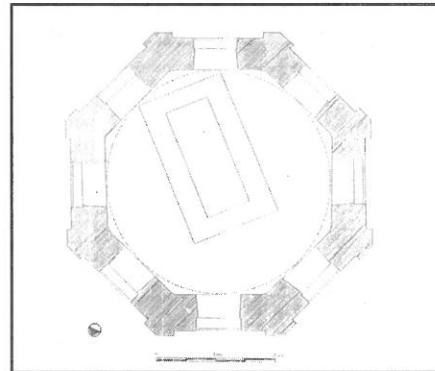

Fig 8. Esma Hatun Tomb, Talas, Kayseri, plan (K. Türkmen, 1997, p.186).

Fig 8. Kayseri Esma Hatun Türbesinin planı (K. Türkmen, 1997, s. 186).

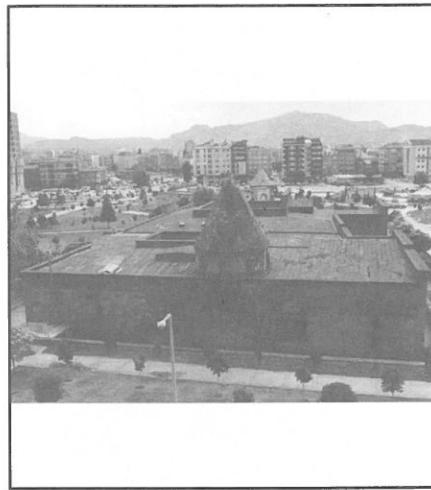

Fig 9. Complex of Gevher Nesibe comprising of Medicine Medrese and Hospital and Gevher Nesibe Sultan Tomb. The general view.

Fig 9. Kayseri Gevher Nesibe Tip Medresesi ve Hastanesiyle birlikte Gevher Nesibe Sultan Türbesi genel Görünüşü.

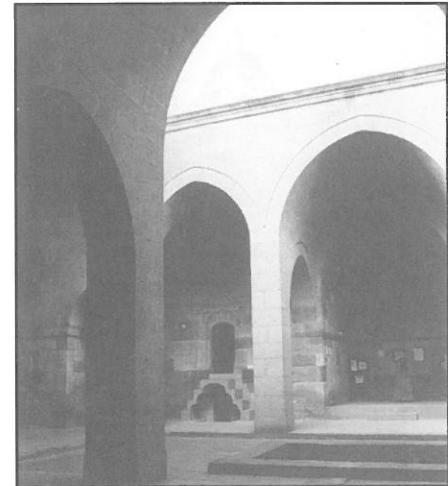

Fig 10 . Gevher Nesibe Sultan Tomb opening into the court-yard of the Medrese. View of the main portal.

Fig 10 . Kayseri Gevher Nesibe Sultan Türbesi medrese avlusuna açılan kapı.

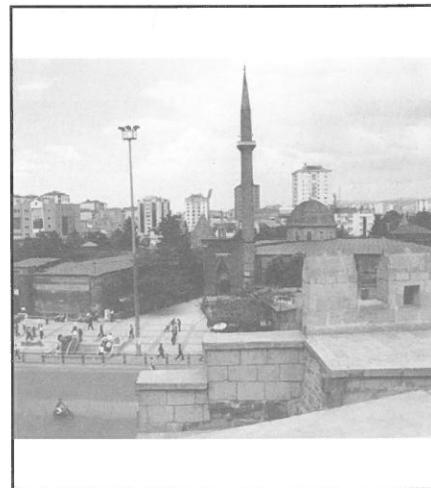

Fig 11. Complex of Mahperi (Hunat) Hatun Tomb, Kayseri, general view.

Fig 11. Kayseri Mahperi (Hunat) Hatun manzumesinin genel görünüşü.

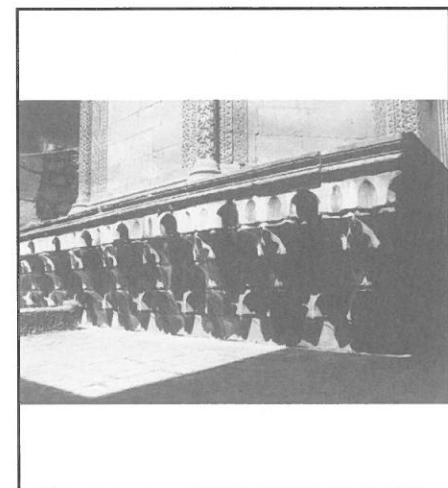

Fig 12. Mahperi Hatun Tomb. A view from the pedestal designed with muqarnas decoration.

Fig 12. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin mukanaşlı kaidesinin görünüşü.

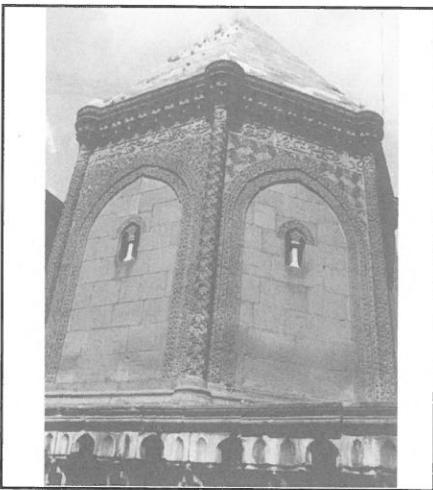

Fig 13. Mahperi Hatun Tomb in Kayseri.
View from the façade.

*Fig 13. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
cephe görünüşü.*

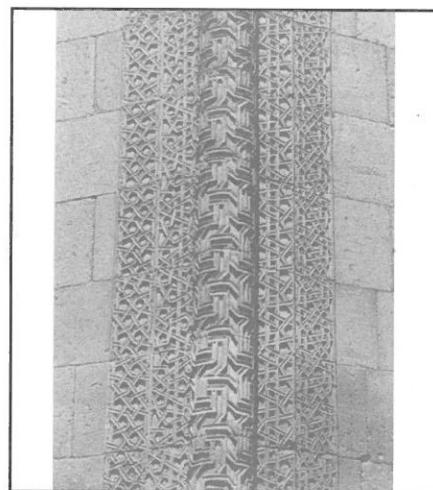

Fig 14. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri.
Detail from the façade decoration.

*Fig 14. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
cephe süsleme detayı.*

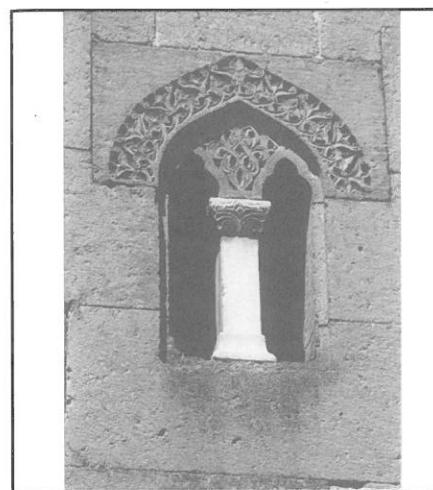

Fig 17. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri.
Detail from one of the window's decoration

*Fig 17. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
pencerelerinden birinin süslemesi.*

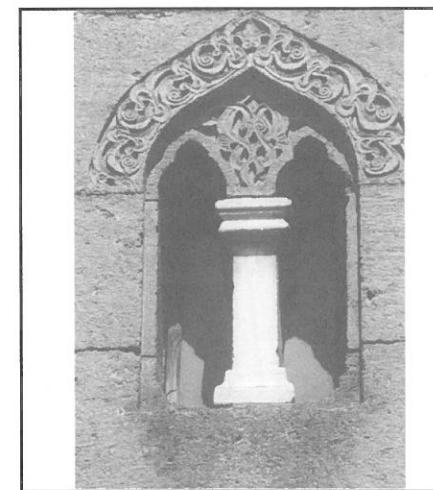

Fig 18. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri.
Detail from another window's decoration.

*Fig 18. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
pencerelerinden birinin süslemesi.*

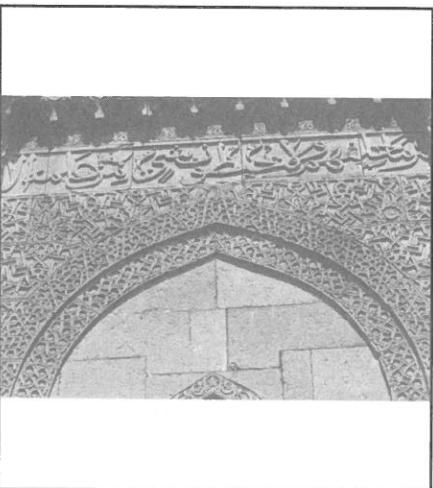

Fig 15. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri.
Detail from the façade decoration.

*Fig 15. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
cephe süslemelerinden detay.*

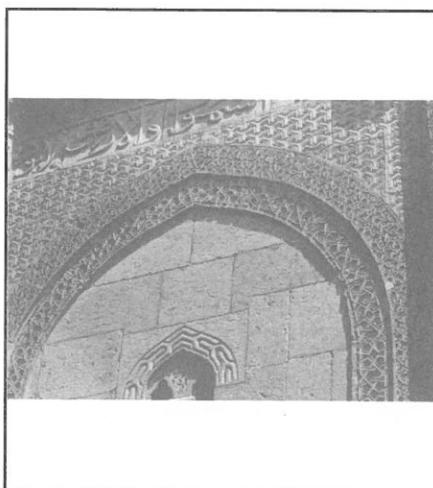

Fig 16. Mahperi Hatun Tomb, Kayseri.
Detail from the façade decoration.

*Fig 16. Kayseri Mahperi Hatun Türbesinin
cephe süslemelerinden detay.*

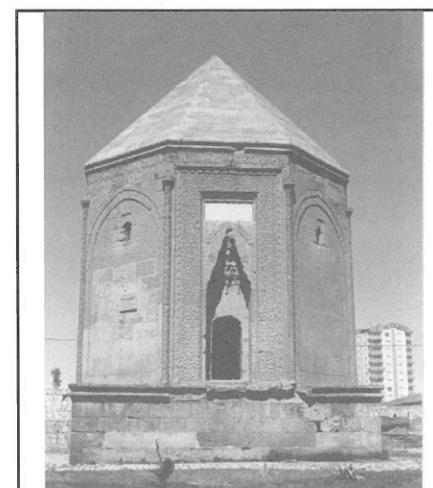

Fig 19. Gaziye Hatun Tomb, Kayseri.
General View.

*Fig 19. Kayseri Gaziye Hatun (Çifte
Kümbet) Türbesi genel görünüşü.*

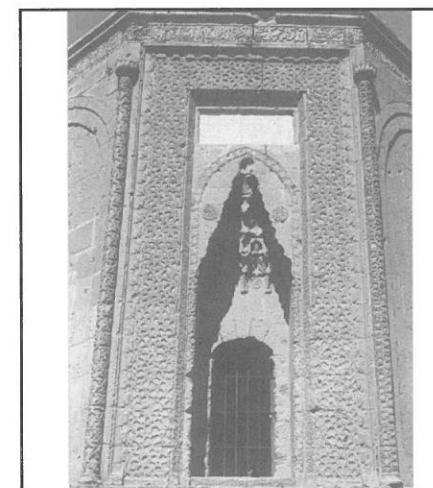

Fig 20. Gaziye Hatun (Çifte
Kümbet) Tomb, Kayseri. The portal.

*Fig 20. Kayseri Gaziye Hatun (Çifte
Kümbet) Türbesi taçkapısının görünüşü.*

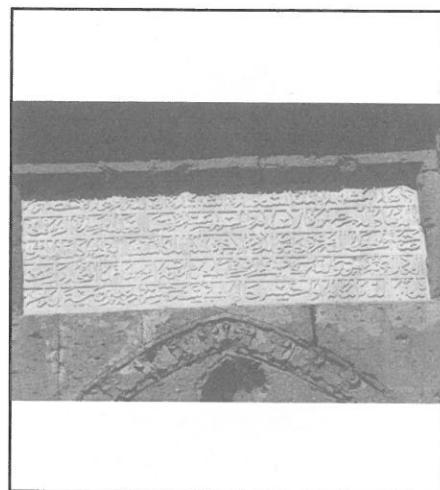

Fig 21. Gaziye Hatun (Çifte Kümbet) Tomb. The inscription tablet.

Fig 21. Kayseri Gaziye Hatun (Çifte Kümbet) Türbesinin kitabesi.

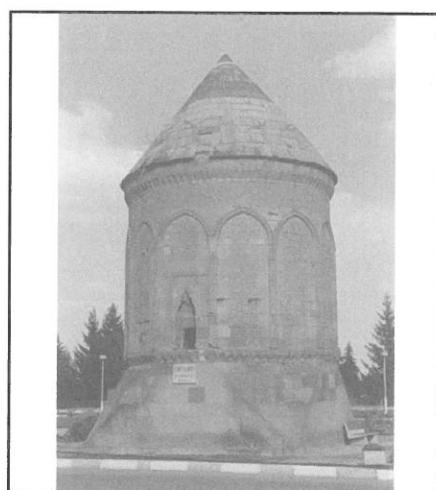

Fig 22. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb.

Fig 22. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin genel görünüşü.

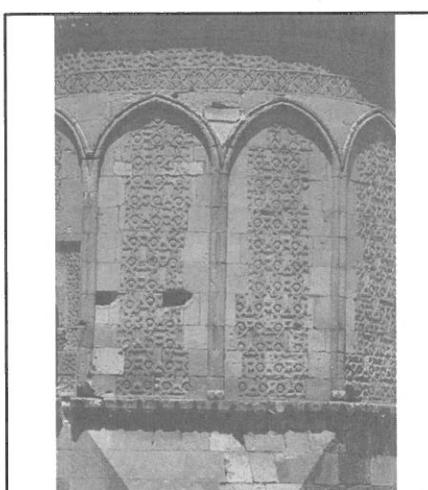

Fig 25. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. A view from the façade decoration.

Fig 25. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin cephe süslemelerinden görünüş.

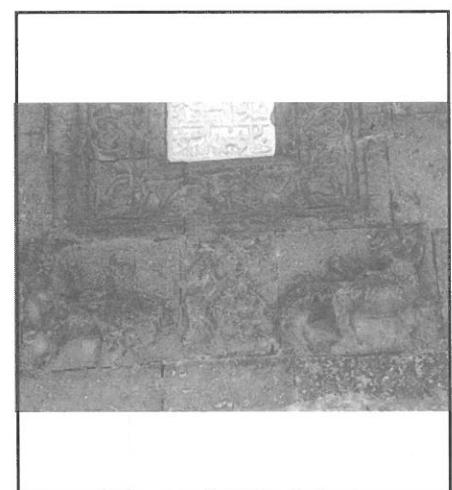

Fig 26. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. Detail view from the figurative ornamentations.

Fig 26. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin figürlü süslemelerinden detay.

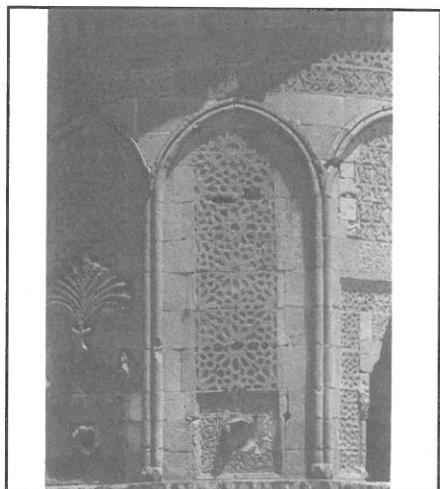

Fig 23. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. A view from the façade decoration.

Fig 23. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin cephe süslemelerinden görünüş.

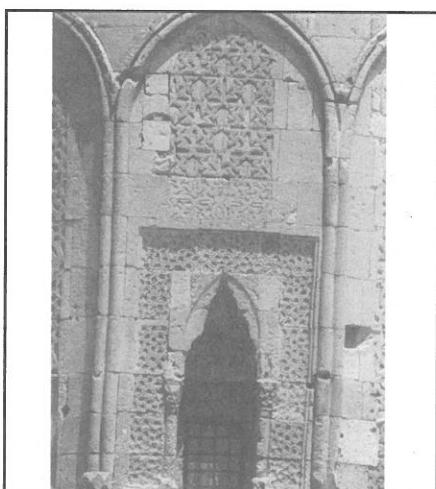

Fig 24. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. A view from the façade decoration.

Fig 24. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin cephe süslerinden görünüş.

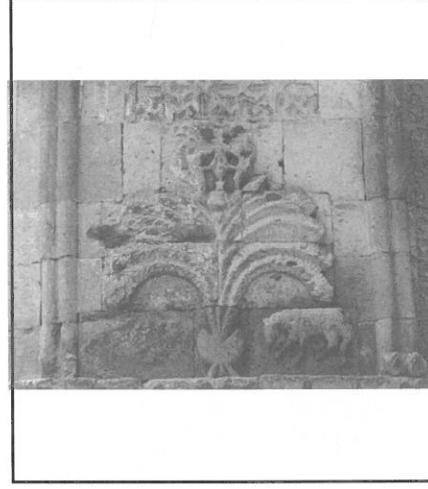

Fig 27. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. Detail from the figurative ornamentation.

Fig 27. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesi figürlü süslemelerinden detay.

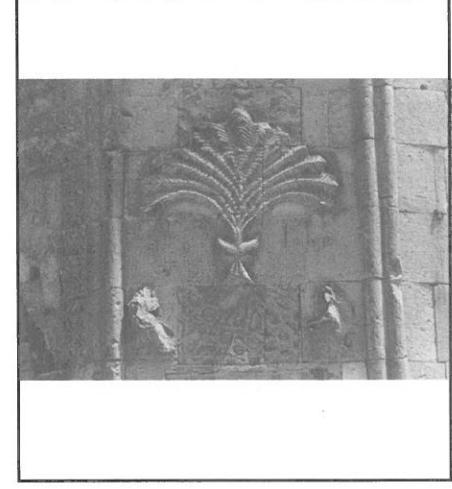

Fig 28. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. Detail from the figurative ornamentation.

Fig 28. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesi figürlü süslemelerinden detay.

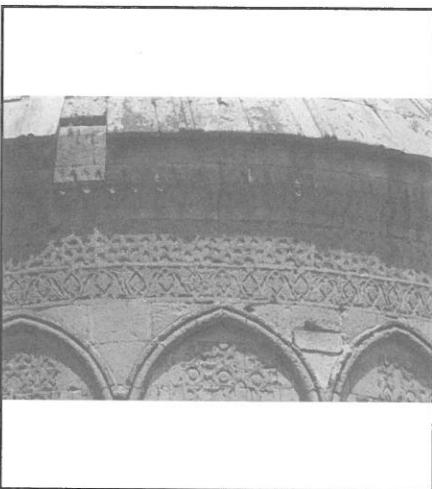

Fig 29. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. Details showing the decoration on the band below the eave level on the façade.

Fig 29. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesi saçak kuşağındaki süslemeler

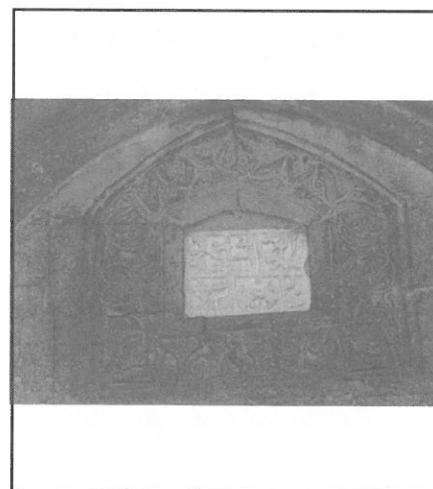

Fig 30. Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Tomb. Inscription tablet.

Fig 30. Kayseri Şah Cihan Hatun (Döner Kümbet) Türbesinin kitabesi.

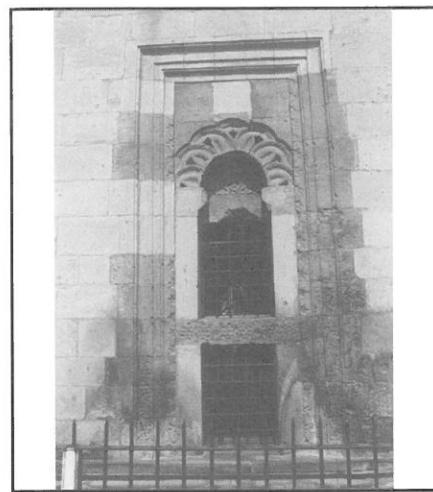

Fig 33. Şah Kutlu Hatun Tomb, Kayseri. View of the windows.

Fig 33. Kayseri Şah Kutlu Hatun Türbesinin pencerelerinden görünüş.

Fig 34. Şah Kutlu Hatun Tomb, Kayseri. Inscription tablet on the façade.

Fig 34. Kayseri Şah Kutlu Hatun Türbesinin kitabesi.

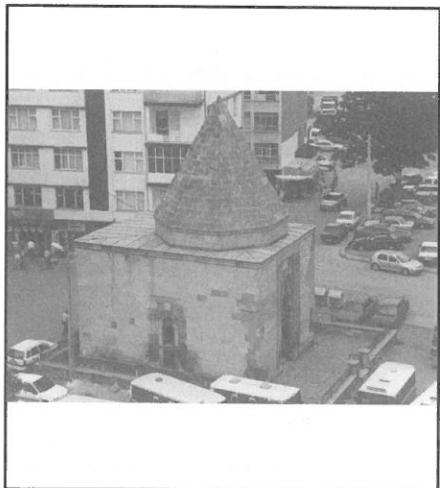

Fig 31. Şah Kutlu Hatun tomb, Kayseri. General view.

Fig 31. Kayseri Şah Kutlu Hatun Türbesinin genel görünüşü.

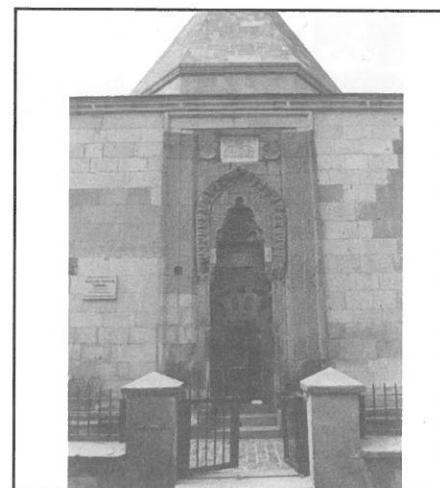

Fig 32. Şah Kutlu Hatun Tomb, Kayseri.. View of the portal.

Fig 32. Kayseri Şah Kutlu Hatun Türbesinin taçkapısının görünüşü.

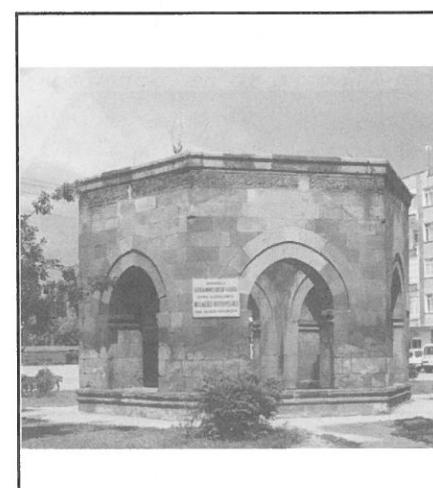

Fig 35. Suya Kanmış Hatun Tomb, Kayseri. General view.

Fig 35. Kayseri Suya Kanmış Hatun Türbesinin genel görünüşü.

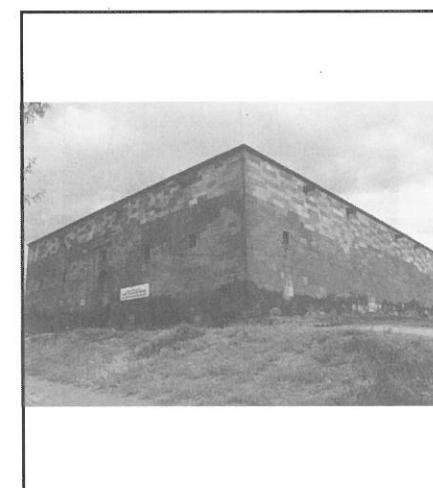

Fig 36. Köşk Hanekah in Kayseri. General view.

Fig 36. Kayseri Köşk Hanekahının genel görünüşü.

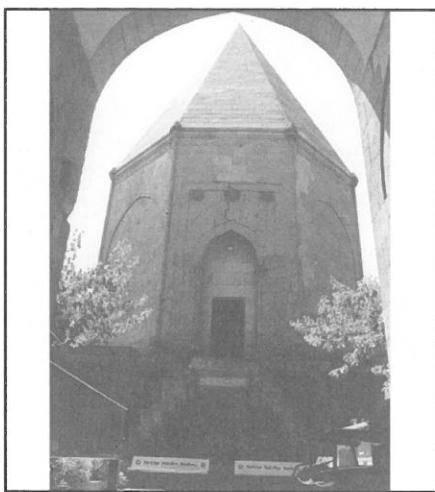

Fig 37. Suli Paşa Tomb in Kayseri. General View.

Fig 37. Kayseri Suli Paşa Türbesinin genel görünüşü.

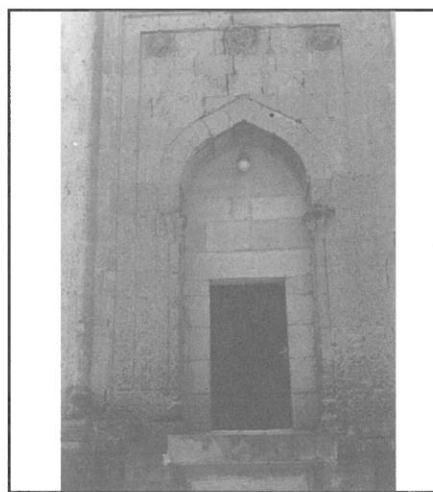

Fig 38. Suli Paşa Tomb, Kayseri. View of the portal.

Fig 38. Kayseri Suli Paşa Türbesi taçkapısının görünüşü.

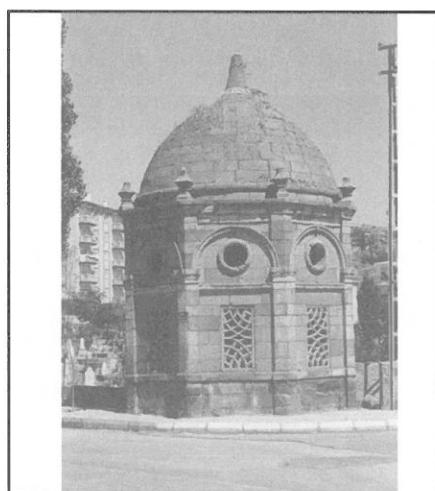

Fig 39. Esma Hatun Tomb in Talas-Kayseri. General view.

Fig 39. Kayseri-Talas Esma Hatun Türbesinin genel görünüşü.

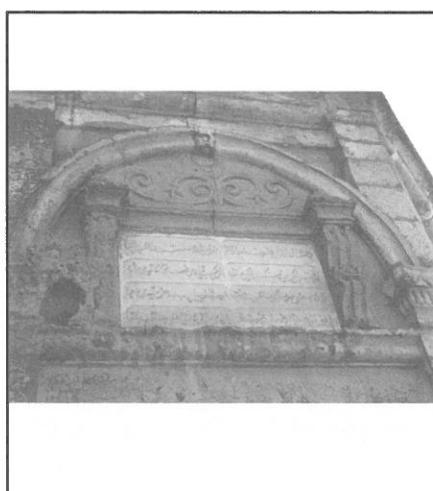

Fig 40. Esma Hatun Tomb in Talas-Kayseri. The inscription tablet.

Fig 40. Kayseri-Talas Esma Hatun Türbesinin kitabesi.

Eğitim, Gelir ve Yaşanılan Yerin, Kadınların Sağlık ve Hastalık Davranışları Üzerindeki Etkileri

Sevinç (Özen) Güçlü*

Nurşen Adak**

Özet

Hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı dünyada, "sağlık" ve "hastalık" birçok etmenin oluşturduğu ve tanımlanması giderek zorlaşan kavramlar haline gelmiştir. Küreselleşen dünyada bu kavramlara yüklenen anlamlar da değişmektedir.

Çalışmada sağlık ve hastalık kavramları toplumsal ve kültürel yapı içine yerleştirilerek kadınların sağlık ve hastalık davranışları ile eğitim, gelir ve oturulan yerleşim yeri arasında nedensel bir ilişki olup olmadığı araştırılmaktadır.

Görüşme ve anket tekniğinin kullanıldığı araştırmada, kapalı ve açık uçlu sorulardan oluşan anket formu ile hem nitel hem de nicel verilerin toplanması amaçlanmıştır. Antalya kent merkezini temsil edecek veriler elde edebilmek için, sosyo-kültürel açıdan farklı olduğu düşünülen, kırsal ve kentsel kesim için ayrı ayrı örnekler seçilmiş, 15-49 yaş arası doğurganlık çağındaki, en az bir evlilik tecrübesine sahip, toplam 160 denekle görüşülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Kadın, eğitim, sağlık, davranış, gelir, yaşanılan yer.

*Prof. Dr. Sevinç (Özen) Güçlü. Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölüm Başkanı, Antalya, Türkiye.

** Öğr. Gör. Dr. Nurşen Adak. Akdeniz Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya, Türkiye.

1. Kavramsal Çerçeve

Araştırmamızın kavramsal çerçevesinde sağlık-hastalık kavramlarını ve sağlık ve hastalıkla ilgili sosyal etmenleri (eğitim, ekonomik, kırsal veya kentsel alanlarda yaşama) tanımlayacağız.

1.1. Sağlık ve Hastalık

Sağlık ve hastlığın algılanması her toplumun kültürünün bir parçasıdır. Toplumun "sağlık" ve "hastalık"larındaki değer yargıları, vaziyet alış ve inançları, kültürün özelliklerini yansıtır. Kültürler arasındaki farklılıklar dolayısıyla, sağlık-hastalık sisteminde bir görelilik sorunu bulunmaktadır.

Dünya Sağlık Örgütü sağlığı, yalnızca hastalıkların olmayışi değil; fiziksel, mental ve sosyal yönden tam iyilik halidir, şeklinde tanımlamaktadır. Bu yaklaşım; sağlık tanımını profesyonel sağlıkçıların belirleyici olduğu alandan çıkararak ve onu bilimsel disiplinlerin daha geniş çerçevede etkileşikleri, daha dinamik ve kapsamlı düzeye yönelik bir potansiyele de sahiptir. Özellikle sosyal iyilik hali vurgusunun toplumsal ve politik ilişkileri sağlık kavramı içine çeken güçlü bir yönü bulunmaktadır (Belek vd., 1998:26).

İnsanların kendi sağlıklarını nasıl algıladıkları ve tanımladıkları sağlık sosyolojisi açısından oldukça anlamlıdır. Sağlık ve hastalığa yüklenen anlam toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Yapılan çalışmalar, bazen bir toplumda, ileri derecede hasta olan birinin dahi sağlıklı olarak kabul edilebileceği gibi bazen de hasta olmayanlara bile hasta denilebileceğini ortaya koymaktadır. Sağlık, bazlarına göre hastlığın olmaması hali olabildiği gibi, güçlük ve zayıflık olarak da algılanabilmektedir. Bunların dışında bireylerin bir kısmı sağlığı işlevsel olarak tam olma, günlük işlerinin üstesinden gelebilme ve zindelik olarak da değerlendirilmektedir.

Hastalık ise genellikle bir insanın başına gelen, kendisinin dışında gelişen ve bu yüzden insanın kendisinin sorumlu tutulamayacağı ayrı bir şey olarak değerlendirilmektedir. Hastalık iki farklı anlam içermektedir:

1. Tip açısından hastalık (disease): Doktorun bakış açısından veya nesnel anlamda hastalık. Bu anlamıyla hastalık, belirli işaret ve semptomlarla kendisini gösteren patolojik bir anomaliliği ifade eder.

2. Toplumsal-kültürel içerikli bir kavram olarak birey açısından hastalık (illness): Sağlıksızlığın veya patolojik sürecin sonuçlarının öznel deneyim içinde bireyce algılanması, bireyin acı rahatsızlık vb. duyma durumu (Oskay, 1993:97). Göründüğü gibi hastlığın sadece tıbbi açıdan teşhis edildikten sonraki sürecinin yanında bir de hasta açısından teşhise kadar geçen zaman içindeki öznel anlamı vardır. Cassell (1976:47-83) medikal açıdan hastalık anlayışıyla (disease), hastanın bakış açısından hastalık (illness) arasındaki farkı şöyle ifade eder: Doktora giderken bireyin hissettiği

rahatsızlık durumu "illness", doktordan eve dönerken bireyin saptanan rahatsızlık durumu "disease". Buna göre objektif anlamda hastalık kavramı herhangi bir organdaki bozukluğu, uyumsuzluğu ifade ederken, subjektif anlamdaki, bireyin sahip olduğu rahatsızlık durumunu, bu duruma kendisinin ve çevresindekilerin tepkisini yansıtır.

Bilim adamlarının yanı sıra çeşitli araştırmalarla sıradan insanların sağlık ve hastalığı nasıl tanımladıkları ve algıladıkları saptanmaya çalışılmıştır. Bu araştırmaların çoğunda, hastalıkların dışsal (external) bir faktör olduğu, belli bir yaşam şeclinin, özellikle kentsel hayatın, bir ürünü olduğu söylenmüştür. Bu anlamda hastalık, mikropların yarattığı ya da bir kaza sonucunda ortaya çıkan bir durum ya da kanser gibi hastalık ya da zihinsel bir rahatsızlık şeklinde anlaşılmıştır. Diğer yandan, sıradan kişilerce, hastalık içsel (internal) bir olgu olarak da düşünülmüştür (Scambler, 1991:33). Bu anlamda, herhangi bir hastlığın olmaması yani bir dengenin olması durumu anlaşılmaktadır.

Sosyolojik açıdan sağlık ve hastalık kavramları incelendikten sonra şimdi eğitim, gelir ve ikamet edilen yer gibi sağlığı etkileyen sosyal etmenler ele alınacaktır.

1.2. Sağlık ve Hastalıkla İlgili Sosyal Etmenler

1.2.1. Sağlık ve Eğitim

Eğitim ve sağlık arasında olumlu bir ilişkinin varlığının iyi bilinmesine karşın bununla ilgili çok fazla çalışma yoktur. Genellikle iyi eğitimli insanların daha sağlıklı, daha az eğitimlilerin ise daha sağıksız olduğu düşünülmektedir. Sağlık ve eğitim arasındaki ilişkiyi Ross ve Chia-Ling Wu (1995:719-724) iş ve ekonomik koşullar, sosyal psikolojik şartlar ve sağlıkla ilgili yaşam tarzi olmak üzere üç teorik sınıflama ile açıklamaktadır. İlk olarak, iş ve ekonomik koşullar incelendiğinde, eğitim, iş ve ekonomik koşulları şekillendirmektedir. İyi eğitimli kişiler daha az işsiz kaldıkları ve genellikle iyi gelir getiren tam zamanlı işlerde çalışıkları için gelirleri yüksek olmaktadır, çok nadir ekonomik sıkıntısı çekmektedirler. Ayrıca daha az eğitimli kişilerin düşük statülü, geliri az, atılma riski çok olan işlerde çalışıkları anlaşılmıştır.

İkinci olarak sosyal psikolojik şartlar incelenmektedir. İnsanın hayatı üzerindeki kontrol duygusu, sağlık ve eğitim arasındaki en önemli bağlardan biridir. Güçlüğü kabul etme ve kontrolün olmaması, kişinin davranışlarının sonuçlarından etkilenmeyeceği inancından kaynaklanmaktadır. Fakat, davranışların sonuçları diğer güçlü kişiler, şans, kader veya bunun gibi sahip olunan eylemlerle dışsal güçler tarafından belirlenir. Kişinin bireysel kontrol duygusunu artırın eğitim, pek çok düzeyde kapasitesini de artırır. Bireyin iletişim kurma ve analitik düşünce yeteneğini artırarak ve karşılaşacağı problemleri daha kolay çözmesini sağlayarak sağlığını bozulmasına engel olur. İyi eğitimliler, eğitim düzeyi düşük olanlara göre daha fazla sosyal desteği sahiptir. İşsiz ve ekonomik sıkıntısı içinde olan bireyler eşleri

tarafından da çok fazla destek görmemekte ve aile içi tartışmaların artmasına neden olmaktadır (Ross ve Wu, 1995:719-724).

Üçüncü kategoride ise sağılıkla ilgili yaşam tarzı yer almaktadır. Eğitimli kişiler eğitimimsizlere göre daha sağlıklı bir yaşam stiline sahiptir. İyi eğitimliler eğitimimsizlerle karşılaşıldığında daha çok egzersiz yapmaya, ölçülü içmeye, koruyucu tıbbi bakımı kabule ve daha az sigara içmeye eğilimlidirler. Ayrıca eğitimlilerin hiç sigara içmemiş olma olasılıkları yüksektir. Bunlara ilaveten daha çok eğitim almış bireylerin sigarayı bırakma olasılığı da yüksektir (Ross ve Wu, 1995:719-724). Sigaranın pek çok hastalığın nedeni olduğu düşünüldüğünde eğitim ve sağlık arasındaki olumlu ilişki rahatlıkla kurulabilir.

Sağlığı sürdürmek ve daha iyiye götürebilmek için, çevrenin olumsuz nitelikteki sosyal, ekonomik, biyolojik ve fiziksel etmenlerini ortadan kaldırmak; kişinin direncini artırmak; sağlık kontrolü ya da hastalığı için hekime başvurmasını ve hekimin söylemeklerini anlayıp uygulamasını sağlamak hususunda yararlanılacak en önemli araçlardan biri eğitimdir (Dirican, 1990:179). Sağlık ve eğitim ilişkisindeki önemli noktalardan birisi de düşük eğitimsel hünere sahip kadın ve erkeklerin sağlık eğitimi mesajlarına cevap vermek konusunda oldukça yavaş olmaları veya hiç cevap vermemeleridir (Wadsworth, 1996:159). Sağlık eğitimi çalışmalarına yeterince cevap veremeyenlerin de sağlıklarını geliştirmeleri zor görülmektedir.

1.2.2. Sağlık ve Ekonomik Durum

Sosyal bir kurum olarak sağlık, büyük ölçüde sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değişkenler tarafından belirlenmektedir. Yapılan pek çok çalışma, gelir ve sağlık-hastalık ilişkisini ortaya koymaktadır (Belek, 1999; Marmot & Feeney 1996; Macran, Clarke ve Joshi, 1996).

Gelir sağlığın en önemli belirleyicilerinden biridir. Özellikle sağlık hizmetlerinin gün geçtikçe özelleşmesi, sağlık hizmetlerini, amaçları kar elde etmek olan özel sektör poliklinik ve hastanelerinin, kamu tarafından sağlananlardan daha iyi vermesi, sağlığı sadece parası olanın satın alabildiği bir hizmet haline getirmektedir.

Sağlık sorunlarının yoksul bölgelerde yükselmesi ya da yoksul bölgelerde yaşayan bireylerin daha fazla sağlık sorunu yaşamaları iki şekilde açıklanmaktadır. İlk olarak düşük sosyo-ekonomik statülü bireyler yoksul bölgelerde yaşam şansı bulamamaktadır. Kiraların düşüklüğü bile, tek başına, düşük sosyo-ekonomik statülü bireyleri yoksul bölgelere çeken bir etki gösterebilmektedir. Bu gruplar arasında sağlık sorunlarına daha sık rastlanmaktadır. Böylece düşük sosyo-ekonomik statülü bireylerden oluşan yoksul bölgelerde hastalık sıklığı artmaktadır. Bu ilk açıklamada, nüfusun yoksulluğu dışında hastalık sıklığını açıklayacak bir başka etken yoktur. İkinci açıklamada ise gelirle ilgili bireysel etkenlerin yanında, bölgesel düzeyli olan ve yapısal olarak nitelenen başka etkenlere de yer verilmektedir. Örneğin yoksul bölgeler aynı zamanda sosyal ilişkilerin de bozuk olduğu bölgelerdir. Bu bölgelerde aydınlanma

olanaklarının yetersizliği gibi daha maddi unsurlara da bağlı olarak suç işleme oranları yüksektir. Çeşitli sosyal etkinliklere ulaşmak daha zordur. Bütün bunlara bağlı olarak, yoksul bölgelerdeki sağlık sorunu sıklığı, bu bölgelerde yaşayanların sosyo-ekonomik olanaklarına göre daha yüksek olmaktadır (Belek, 1999:56).

Gelirin en önemli kaynağı iştir. Yapılan iş karşılığı elde edilen gelir, bireylerin sağılıkla ilgili ihtiyaçları karşılamalarında kullanılmaktadır. Gelir elde etme aracı olarak iş üç açıdan sağlıkla ilişkili halindedir. Birinci, yapılan işin niteliği gelir düzeyini dolayısıyla da sağlığı belirlemektedir. İkinci olarak, iş yani çalışma bireyi daha sağlıklı kılabileceği gibi, yapılan işin niteliğine bağlı olarak bazı hastalıkların kaynağı da olabilir. İş bireyin sosyal çevresini genişleterek sosyal psikolojik sağlığını olumlu yönde etkileyebilecegi gibi yapılan bazı işler meslek hastalıkları gibi çeşitli sağlık riskleri de taşıyabilmektedir. Üçüncü olarak, resmi iş beraberinde sosyal güvenciyi getirmektedir.

İşin sağlık üzerindeki olumlu etkileri para kazanmaya bağlı olarak artan güven, öz saygı (self esteem) sosyal ilişki fırsatları, kontrol duygusu ve daha fazla güçtür (Macran, 1996:1205). Çalışan kişi meslektaşları tarafından sosyal olarak desteklenmekte, kendini gerçekleştirmeye ve güçlü hissetme şansına sahip olmaktadır. Ayrıca bir iş ve gelire sahip olduğu için çalışan kadının kendine güveni de vardır. Çalışıyor olmanın görece faydalardan birisi de tam zamanlı ev hanımı olmanın monotonluğundan kurtulmaktadır. Çalışmanın stresli aile yaşıntısı üzerindeki hafifletici etkisinin de altı çizilmektedir. Ayrıca, para kazanma sonucu ve dolaylı olarak genişleyen kadının sosyal evren hakkındaki genel bilgisi, kendisi ve ailesinin sağlığını gelişmesine neden olmaktadır (Paolisso, 1994:59).

Toplumda kadınlara tüketici değil üretici olmaları, ekonomik hayatı katılmaları öğütlenmektedir. Bundan kastedilen, bıçkı-dikiş-nakış, hemşirelik, öğretmenlik, sekreterlik gibi toplumun kadına uygun bulduğu meslekler olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa bu meslekler, düşünsel, yaratıcı kapasiteleri harekete geçirmeyen, karar alma süreçlerine kişileri hazırlamayan, emek yoğun nitelikte, düşük ücretli mesleklerdir (Gök, 1993:181-198). Bu tür mesleklerde çalışan kadınların emekleri karşılığı elde ettikleri ücretler de düşük olmakta ve bütçelerinden sağlık harcamaları için yeterince pay ayıramamaktadırlar.

Kadınların resmi olarak bir işte çalışmaları onlara belli bir sosyal güvence sağlamaktadır. Hastalanan kadın ücretsiz olarak tedavi olabileceği gibi koruyucu sağlık hizmetlerinden de faydalanaabilmektedir. Çalışmayan kadınlar ise eşlerinin sosyal güvenceleri varsa onların vasıtasiyla bu hizmetlerden yararlanmaktadır. Eşlerden her ikisinin de böyle bir imkanı yoksa özel sektörden ücret karşılığı bu hizmeti satın almak zorunda kalmaktadır.

Resmi istatistikler dünyada, kadınların sadece %40'ının iş piyasasında yer aldığı göstermektedir. Ancak bu açık bir şekilde beklenenin altındadır çünkü çalışan kadınların pek çoğu, kadınların yoğunlukta olduğu kayıtlı olmayan informel sektörde çalışmaktadır (WHO, 1998:35) ve herhangi bir sosyal güvenlik sistemi içerisinde değildir.

İş ve sosyal güvenlik açısından Türkiye'yi incelediğimizde, 1996'da Türkiye'de çalışan nüfusun %53.4'ü herhangi bir sosyal güvenlik kurumuna kayıtlı değildir. Bu oran erkekler için %42.7, kadınlar için %79.6'dır. Aktif nüfusa dahil kadınların sadece %30'u formel bir işe sahiptir; istihdama dahil kadınların -ise sadece %20'si bir sosyal sigorta kurumunun kapsamındadır. Buna göre, aktif kadın nüfusun sadece %6'sı kendi işi dolayısıyla doğrudan doğruya bir sosyal sigortadan yararlanabilmektedir (Arın ve Ergin 1998:246).

Sağlık ve iş ilişkisi bu kadar basit değildir. Çalışmanın çeşitli sağlık riskleri ve olumsuzluklar taşıdığını savunanlar da mevcuttur (Paolisso ve Leslie, 1994; Elstad 1996; Macran, Clarke, Joshi 1996). Çalışmanın sağlığa zarar verdiği hipotezi rol sorumlulukları ve rol gereklerine bağlı olarak tartışılmakta, pek çok rol genellikle ücretli işlerin kombinasyon formları içinde incelenmektedir. Aile sorumluluğunu yüklenmiş olan ücretlilerde fiziksel yorgunluk, rol karmaşası, güvensizlik duygusu ve diğer fiziksel stres tipleri görülebilmektedir (Elstad, 1996:78).

Belli meslekler kişilerin sağlıklarını dolaylı veya dolayısız olarak etkilemeye, buna bağlı olarak yakalanan hastalıklar, ölümlülük örüntüleri ve ölüm nedenleri farklılaşmaktadır. Bu durum literatürde meslek hastalıkları olarak adlandırılmaktadır. Çalışma hayatında işin yürütülme koşulları yüzünden ileri gelen meslek hastalıkları, eski çağlardan beri bilinmekte beraber sanayileşme ile önem kazanmıştır. Örneğin günümüz gelişmiş toplumlarda üst düzey yöneticilik gibi işlerde çalışanlarda yoğun çalışma tempusu ve yapılan isteki sorumluluk payının yaratığı strese bağlı olarak kalp-damar hastalıkları sıklıkla görülürken, maden ocaklarında çalışanlarda işleri gereği karaciğer hastalıklarına yoğun olarak rastlanmaktadır. Ayrıca uzun süre ayakta kalmayı ve sürekli konuşmayı gerektiren öğretmenler varis ve faranjite sıklıkla yakalananmaktadır.

Gelişmekte olan dünyada yerel ve bölgesel ekonomilerdeki değişimeler kadının geleneksel iş rollerini, gayri resmi ve resmi sektörlerde yaratılan iş fırsatlarını hem genişletmekte hem de yeniden tanımlamaktadır. Ancak hem geleneksel hem de modern iş rolleri kadın sağlığı için anlamlı riskleri içermektedir (Paolisso, 1994:59).

1.2.3. Kırsal veya Kentsel Alanlarda Yaşama ve Sağlık

Kadınların sağlık ve hastalık davranışları oturdukları yer ile yakından ilgilidir. Kırsal veya kentsel alanlarda oturanların sağlık ve hastalığı algılıyış biçimleri farklı olabileceği gibi yaşanılan yerin neden olduğu sağlık sorunları da farklılaşmaktadır (Oskay 1993; Kızılçelik 1996; Kettel 1996).

Hastalığın varlığını kabullenme ve başvurulan yöntemler kırsallık ve kentsellik boyutunda farklılık gösterir. Hastalık belirtisi olarak fiziksel semptomlara öncelik verme her iki boyutta yer alanların ortak bir özelliğiştir. Ancak bu noktada kentsel toplum üyeleri açısından bir farklılık söz konusudur. Şöyle ki semptomlar belli belirsiz, hatta hiç olmasa bile düzenli medikal kontrole başvurmanın yararının bilincindedirler.

Hiç kuşkusuz sosyalizasyon sürecinde kentsel yaşama özgü değerler ve kentsel yaşamın örgütsel düzenliliği içinde, bireye, sağlık kurumunun sağladığı olanaklara erişme olanağının tanınması bu rasyonelliği besleyen, pekiştiren önemli yapısal itilerdir. Buna karşın kırsal boyutta yer alanlar açısından rahatsız edici ağrı ve huzursuzluklar olmadıkça hastalık da yoktur. Onlara göre sağlık kendini iyi hissetme ve/veya symptom yokluğudur (Oskay, 1993:106).

Kırsal alanların önemli sağlık sorunlarından biri sağlık hizmetlerine ulaşmadır. Halen Türkiye'de sağlık ocağı ve doktor bulunmayan köyler mevcuttur. Özellikle kişi aylarında köy yollarının soğuk hava nedeniyle kapandığı bölgelerde sağlık hizmetlerine ulaşma önemli bir sorun haline gelmektedir. Ayrıca sağlık hizmetlerinden faydalananmak amacıyla kasaba ve kentlere gitme beraberinde bir maliyeti de getirmektedir.

Türk Sanayiciler Derneği tarafından 1989 yılında yapılan bir araştırmada yerel olarak karşılanamayan sağlık hizmetlerine ulaşma amacıyla büyük kentlere yapılan yolculuk masrafları yüzünden, kırsal nüfusun sağlık konusunda kentsel nüfusa göre daha çok harcama yaptığı ortaya çıkmaktadır (Türkiye'de Anne ve Çocukların Durum Analizi, 1996:107).

Kırsal bölgelerde yaşayanlar için diğer bir sorun sosyal güvenlik problemidir ve diğer sağlık problemleri de bununla çok yakından ilgilidir. Bu bölgelerde ikamet edenler tarımsal aktivitede bulunduğu için sosyal güvence ve sağlık sigortasına sahip değildirler. Sağlık sigortasına ve yeterli maddi koşullara sahip olmadıkları için koruyucu ve tedavi edici sağlık hizmetlerinden yeterince faydalananamamaktadırlar.

Kırsal alanlar gibi, kentsel bölgeler de içinde bulundukları sosyo-kültürel koşullara bağlı olarak çeşitli sağlık sorunlarına sahiptir. Kent yaşamının fiziksel, ekonomik, sosyal ve kültürel tüm görünümleri, sağlık üzerinde önemli etkiye sahiptir. Sağlık, kentlerde iklim, nüfus yoğunluğu, barınma alanları, ekonomik aktivitenin doğası, gelir dağılımı, ulaşım sistemleri ve boş zaman faaliyetleri tarafından etkilenmektedir. Sağlıklı takı bu etki bütün faktörlerin basit bir toplamı değildir. Onlar birbirlerini sinerjik olarak etkilediği için parçaların toplamından daha büyük bir etkiye sahiptir (WHO, 1993:11).

Kentlerin sağlık sorunlarının en önemli nedeni kapasitelerinin üzerinde göç almalarıdır. Yani hızlı ve çarpık kentleşme. Uyum sağlama niteliği ne kadar yüksek olursa olsun, ailelerin en dramatik şekilde etkilendiği değişiklerden biri göç etme olayıdır. Çünkü her şeyden önce göç etme, toplumsal değişimin uyum sürecini zorlayan bir hızlılık içinde gelir. İklim, yer ve ev değişikliği, iş biçimde değişikliği göç eden bireyler üzerinde streslere neden olmakta ve bireyler bunlarla baş etmek için farklı yanıtlar vermektedir. Bu yanıtlar, kısa sürede tam uyumdan, tam bir çözümle ve krize kadar değişebilir (Erefe vd., 1988:25). Bu şekilde çok yönlü stres yaratıcı baskınlar altında kalan aile dengelerinde ilk çözülme genellikle sağlık yönünde olmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin yetersizliği kentlerin diğer bir sağlık sorununu oluşturmaktadır. Büyük kentlerde yapılan pek çok çalışmada, sağlık kuruluşlarının

yetersizliği ve halkın verilen hizmetlerden memnun olmadığı ortaya çıkmıştır. Hizmetlerin yetersizliğinin en önemli nedeni, hızlı kentleşmeye, sağlık hizmeti veren kuruluşların ayak uyduramamasıdır.

Kentlerin önemli sağlık sorunlarından birisi de yoksulluktur. Teorik olarak bir kentin yoğunluğu ve yüksek verimlilik, sağlığın tesisi ve korunmasını destekleyebilir; fakat hava kirliliği gibi sağlığı tehdit eden bazı şeyler tüm sosyal grupları etkileyebilmektedir. Kent çevresinde sağlığı en fazla tehdit eden etken tüm ülkelerde artan kent yoksulluguştur. Gelişmiş ve gelişmekte olan dünyada pek çok kente günden güne artmaka olan marjinal veya alt sınıf diye adlandırabileceğimiz grplarda sağlık koşulları oldukça kötüdür. Yoksul azınlıklar diye sınıflandırılan bu insanlar resmi olmayan ekonomide düşük ücretle çalışıkları için devlet tarafından takviye edilirler ve sosyal örgütleri yoktur, sıklıkla yurttaş olarak resmi statüye sahip degillerdir. Bu nedenle işsizlik ve güvensizlik bu insanların hastalıklara olan dirençlerini etkiler (Who, 1993:13).

2. Araştırmamanın Materyal ve Metodu

Eğitim, kırsal/kentsel alanda yaşama ve ekonomik koşullar gibi sosyal etmenlerin kadınların, sağlık ve hastalıkla ilgili davranışlarına etkilerinin sosyolojik açıdan karşılaştırmalı bir analizinin yapılacağı bu çalışmada, araştırmamanın evrenini 15-49 yaş arasındaki kadınlar oluşturmaktadır. Çalışmada, kırsal ve kentsel kesim için ayrı ayrı örneklemeler seçilmiş, Antalya kent merkezini temsil edecek veriler elde edebilmek amacıyla Antalya Büyükşehir Belediyesine bağlı olan Muratpaşa, Kepez ve Konyaaltı ilçelerine ait mahallelerin alt yapı ve fiziksel nitelikleri değerlendirilerek, yaklaşık konumları (gelişmişlik düzeyleri) belirlenmiştir. Bu değerlendirmenin işliğinde mahalleler üst, orta ve alt konum olarak gruplandırılmaya çalışılmıştır. Alt, orta ve üst olmak üzere üç gelişmişlik düzeye ayrılan Antalya'da her kesim için tesadüfi olarak seçilen ikişer mahallede görüşmeler yapılmıştır. Toplam altı mahallede yaklaşık 160 kişi ile görüşülmüştür. Kırsal yaşam biçiminin benimsendiği, tarımsal etkinliğe bağlı üretimin yoğun yaptığı Duacı köyünde de 40 adet görüşme yapılmıştır.

Doğurganlık çağındaki kadınların sağlık ve hastalık konusundaki tutum ve davranışlarını saptamaya yönelik olan çalışmamızda, belirlediğimiz amaca ulaşırken verileri elde etmek için görüşme ve anket teknigi birlikte kullanılarak hem nicel hem de nitel veriler toplanmıştır. Bu amaçla geliştirilen anket formunda kapalı uçlu soruların yanı sıra açık uçlu sorulara da yer verilmiştir. Alandan elde edilen veriler SPSS 9.0 ve Excell programlarına aktarılmış ve bu iki program yardımıyla istatistik analizler yapılmıştır. Çalışmada frekans tabloları, çapraz tablolar, doğrusal regresyon analizleri yapılmıştır.

3. Araştırma Verilerinin Sunuluşu

3.1. Antalya'nın Demografik Özellikleri

Antalya son yıllarda en fazla göç alan illerimizden biridir. Çalışmada kadınların %38'i Antalya doğumludur. Antalya doğumuları sırasıyla Burdur (%10.5), Ankara (%6.0), İstanbul (%4.0), Muğla (%4.0) izlemektedir (Bkz. Tablo 2). Antalya'ya göç öncelikle İç Anadolu Bölgesi (%13.5), Ege Bölgesi(%10.0) ve Marmara Bölgesinden olmaktadır.

Tablo 1: Kadınların Oturdukları Yerlere Göre Doğdukları Bölgeler

	Yaşanılan Yer									
	Köy		Gecekondu		Orta konum mh.		Üst konum mh.	Toplam		
Bölgeler	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Akdeniz Bölgesi	37	18,5	30	15,0	22	11,0	17	8,5	106	53,0
Doğu Anadolu Bölgesi	-	-	1	0,5	6	3,0	1	0,5	8	4,0
Ege Bölgesi	-	-	7	3,5	7	3,5	6	3,0	20	10,0
Güney Doğu Anadolu Bölgesi	-	-	5	2,5	-	-	2	1,0	7	3,5
İç Anadolu Bölgesi	2	1,0	1	0,5	14	7,0	10	5,0	27	13,5
Karadeniz Bölgesi	-	-	2	1,0	7	3,5	4	2,0	13	6,5
Marmara Bölgesi	1	0,5	4	2,0	3	1,5	9	4,5	17	8,5
Yurt dışı	-	-	-	-	-	-	2	1,0	2	1,0
Toplam	40	20,0	50	25,0	59	29,5	51	25,5	200	100,0

Tablo 2: Kadınların Doğdukları İllerle Göre Dağılımları

İLLER	N	%
ADANA	3	1.5
AFYON	3	1.5
AĞRI	1	0.5
AMASYA	3	1.5
ANKARA	12	6.0
ANTALYA	76	38.0
BİLECİK	1	0.5
BOLU	3	1.5
BURDUR	21	10.5
BURSA	1	0.5
ÇANAKKALE	1	0.5
ÇANKIRI	1	0.5
DENİZLİ	3	1.5
DİYARBAKIR	3	1.5

ELAZIĞ	4	2.0
ERZİNCAN	1	0.5
ESKİSEHIR	1	0.5
GAZİANTEP	1	0.5
HATAY	1	0.5
ISPARTA	2	1.0
İÇEL	1	0.5
İSTANBUL	8	4.0
İZMİR	5	2.5
KARS	1	0.5
KAYSERİ	2	1.0
KIRKLARELİ	2	1.0
KOCAELİ	2	1.0
KONYA	7	3.5
KÜTAHYA	1	0.5
MANİSA	1	0.5
K. MARAŞ	1	0.5
MARDİN	1	0.5
MUĞLA	8	4.0
NEVŞEHİR	1	0.5
ORDU	2	1.0
SAMSUN	1	0.5
SİNOP	1	0.5
SİVAS	1	0.5
TRABZON	2	1.0
UŞAK	1	0.5
VAN	1	0.5
YOZGAT	2	1.0
ZONGULDAK	2	1.0
KIRIKKALE	1	0.5
BATMAN	1	0.5
YURT DİŞİ	2	1.0
TOPLAM	200	100.0

Farklı il ve bölgelerden Antalya'ya gelenler incelendiğinde, göçün azgelişmiş il ve bölgelerden olduğu gibi görece gelişmiş il ve bölgelerden de olduğu gözlenmektedir. Kent sadece gelişmemiş bölgelerden ve kırsal kesimden değil aynı zamanda Ankara, İstanbul gibi büyük kentlerden göç almakta ve görece gelir ve eğitim seviyesi yüksek göcmene de cazip gelmektedir. Ayrıca emekliler için de bir çekim merkezi olmaktadır.

3.2. Kadınların Sağlık ve Hastalıkla İlgili Tutum ve Davranışları

Hasta olarak tanımlanmak, doğrudan kişinin kendisinin ötesinde çevresindekilerin algılamalarını da içeren sosyal bir süreçtir. Bireyin hasta rolünü benimseyip, benimsemeyeceğine, bu süreçte karar verilir.

Kavramsal çerçevede de belirtildiği gibi DSÖ'nün sağlık tanımıyla alandan elde ettiğimiz sağlık tanımları arasında farklılıklar gözlenmektedir. Kadınların %15.5'i sağlık kavramından bedensel sağlığı, %9.0'u ruhsal sağlığı, %17.0'sı hastalığın olmamasını ve hemen hemen yarısı (%48.5) bedensel, ruhsal, mental ve sosyal anlamda iyi olmayı anladıklarını ifade etmiştir.

Tablo 3: Kadınların Sağlığı Algılayıṣ Biçimleri

Sağlık Kavramı	N	%
Bedensel sağlık	31	15,5
Ruhsal sağlık	18	9,0
Mental sağlık	2	1,0
Hastalığın olmaması	34	17,0
Günlük aktivitelerinin üstesinden gelebilme	3	1,5
Sağlıklı iyi durumda olma	12	6,0
Hepsi	97	48,5
Diğer	3	1,5
Toplam	200	100,0

- Sağlığının olmaması, hastalığın olması.
- Böbrek kalp hastası olanlar.
- Sağlığı yerinde olmayan ağrısı olan.
- Fiziksel ve ruhsal olarak rahatsız olan.
- Sürekli hastalığı olanlar.
- Açı çeken ağrısı olan.
- İyi olmamak.
- Sağlıksız kimse.
- Çöküntü içinde olan bedensel rahatsızlığı olan.
- Kafası sakat olan dengesizler.
- Fiziksel ve zihinsel olarak sağlıklı olmayan insanlar tedavisi zor hastalığı olanlar.
- Grip falan olan kişilere hasta demem. Bronşit, şeker, kalp gibi hastalığı olanlar.
- Bence başkalarına zarar veren de hastadır toplumsal olarak hastadır.
- Günlük işlerin üstesinden gelememe ve zinde olamama.
- Fiziksel olarak normal olmayan kişi.
- Kendi işini halledemeyen.
- Bakıma muhtaç.
- Kendine aciz kimseye denir.
- Bakıma ihtiyacı olan kendisini kötü hissedeni.
- İşini yapamayan.. Yaşlılar.
- Kendi ihtiyaçlarını karşılayamayan.
- Güçlü veya Zayıf Olma.
- Ateşi olan, kendisini iyi hissetmeyen, psikolojik olarak kötü olan kişidir.

- Güçsüz, halsiz düşen, işlerini yapamayan kişi
- Normalin dışında olan, rengin soluk olması gibi problemlerin olması kişinin hasta olduğunu gösterir.
- Halsiz, sapsarı olur, fiziken belli olur.
- Vücut direncinin düşmesiyle zayıf kalmak.
- Ateşi olan, bitkin, yemeyen içmeyen kişi.
- Renginin sararması yorgunluk bitkinlik gösteren kişi.
- Yorgun bitkin iştahsız olan farklı olan insan demektir.
- Çok zayıf olan insanlar.
- Aygın, baygın dolaşanlar.
- Yataktak veya hastanede yatan kişi.
- Tam yatağa düşene denir, hastaneyeye gidersin.
- Yatan kişi, akli dengesi bozuk, bakıma muhtaç kişi.
- Hastanede yatana denir.
- Yatalak olana denir.
- Çok felçli ve yatalak olanlar, ocak başından ırak olsun.
- Sürekli yatan kişi.
- Hastanede yatan, hastalık sahibi olan.
- Fiziksel olarak hareket edemeyen yatağa bağımlı olanlar ve ruhsal hasta olanlar.

Kavramsal kısımda dephinildiği gibi, kadınlar sahip oldukları sosyo-kültürel özelliklere bağlı olarak hasta rolünü farklı şekilde algılamaktadırlar. Bazıları hasta rolünü, fiziksel güçle ilişkilendirmekte; yani işlevsel olarak günlük aktivitelerin üstesinden gelemeyenler, hasta olarak değerlendirilmektedir. Bazılarıysa halsiz, bitkin, solgun olan, işleriyle baş edemeyen, yatalak, felçli, çok zayıf, güçsüz bakıma muhtaç kimseleri hasta olarak kabul etmektedir. Ayrıca bazı kadınlar, belirli bir hastalıkları olmasa da kendi işlerini göremedikleri ve başkalarının yardımına ihtiyaç duydukları için yaşlıları da hasta olarak görmektedir.

Fiziksel rahatsızlığı olanların dışında, zihinsel ve ruhsal sorunları olanlara da, hasta rolü biçilmektedir. Ancak, bazı kadınlar için bir kişinin toplumda hasta kabul edilmesi için yataktak yatması istirahat etmesi gerekmektedir. Benzer bulgu, Türkdoğan (1991:32) tarafından da saptanmıştır. "Ailede hasta yatağa serilmedikçe hasta olarak kabul edilmez. Bunun gibi, birkaç gün yattıktan sonra kalkan hasta, yattığından dolayı çevresinin kendisini ayıplayacağı kanaati içindedir. Çünkü hakiki hasta aylarca yatandır."

Sonuç olarak, toplumda bireyler belli kriterlere göre hasta olarak kabul edilmektedir. Bu da sosyal sistemin bir alt sistemi olan sağlık ve hastalık sistemi içerisinde bireylerin toplumun devamı için gerekli olan rol ve sorumluluklarını yerine getirmelerinde sosyal bir kontrol sağlamaktadır.

3.3. Kadınların Eğitim Durumları

İnsanlar içinde yaşadıkları toplumun norm ve değerlerini öğrenerek o toplumun bir ferdi haline gelirler. Sürekli değişen ve dönünen dünyamızda yeni teknolojilere ayak uydurabilmeyi sağlayan temel araçlardan biri eğitimdir. Bireyin yaşadığı toplumda yeteneğini, tutumlarını ve olumlu değererdeki diğer davranış biçimlerini geliştirdiği süreçler toplamı (Tezcan, 1991:4) olarak eğitim, sağlık üzerinde etkili olmaktadır.

Sağlık ve eğitimin birbirine çok yakın iki konu olduğu ve eğitimli annelerin, çocukların sağlığını daha iyi koruyabileceğini, onların bakım ve yetiştirilmesini daha iyi gerçekleştirebilecekleri hemen herkesçe kabul edilmektedir. Ülkemizde kadınların eğitim seviyesinin oldukça düşük düzeyde olması, sağlık sorunlarını çeşitlendiren ve boyutlarını büyütlen nedenlerden biri olarak yorumlanmaktadır.

Tablo 4: İkamet Ettikleri Yerlere Göre Kadınların Eğitim Durumu

Eğitim Durumu	Yaşanılan Yer									
	Köy		Gecekondu		Orta konum mh.		Üst konum mh.		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Okur Yazar Değil	3	1,5	10	5,0	2	1,0	-	-	15	7,5
Okur Yazar (DipYok)	1	0,5	2	1,0	-	-	-	-	3	1,5
İlkokul	32	16,0	30	15,0	22	11,0	2	1,0	86	43,0
Ortaokul	1	0,5	2	1,0	8	4,0	6	3,0	19	9,5
Lise	3	1,5	3	1,5	11	5,5	17	8,5	34	17,0
Üniversite	-	-	1	0,5	16	8,0	24	12,0	41	20,5
Y Lisans-Doktora	-	-	-	-	-	-	2	1,0	2	1,0
Toplam	40	20,0	50	25,5	59	29,5	51	25,5	200	100,0

Sahanan elde edilen verilere göre Antalya'da kadınların eğitim durumları kırdan kente gidildikçe artmaktadır. Ancak çoğu göç yoluyla gelen ve ekonomik durumları kentin diğer kesimlerine göre daha kötü olan gecekondu kadınların eğitim seviyesi köy kadınlarından daha düşük bulunmuştur. Ayrıca, gecekondu kadınların %20'sinin okur-yazar olmadığı anlaşılmıştır. Köyde ve gecekonduda kadınlar ancak liseyi bitirebilirken, lisansüstü eğitimi sadece üst konum mahallelerde oturanlar faydalananmaktadır.

Alınan eğitim kavramsal kısımda açıkladığı gibi iş ve ekonomik koşulları belirlemekte, bireyin çalışma hayatına atılmasında olduğu gibi yaptığı işin niteliği ve işe karşılık ödenen ücret üzerinde de etkili olmaktadır. İlkokul ve altı eğitime sahip kadınların çoğu çalışmazken üniversite ve lisans üstü eğitime sahip kadınlar iş piyasasında daha şanslıdır. Artan eğitimle birlikte kadınlar daha çok uzmanlık gerektiren ve dolayısıyla karşılığında daha dolgun ücret ödenen işlerde çalışmaktadır (Bkz. Tablo 5).

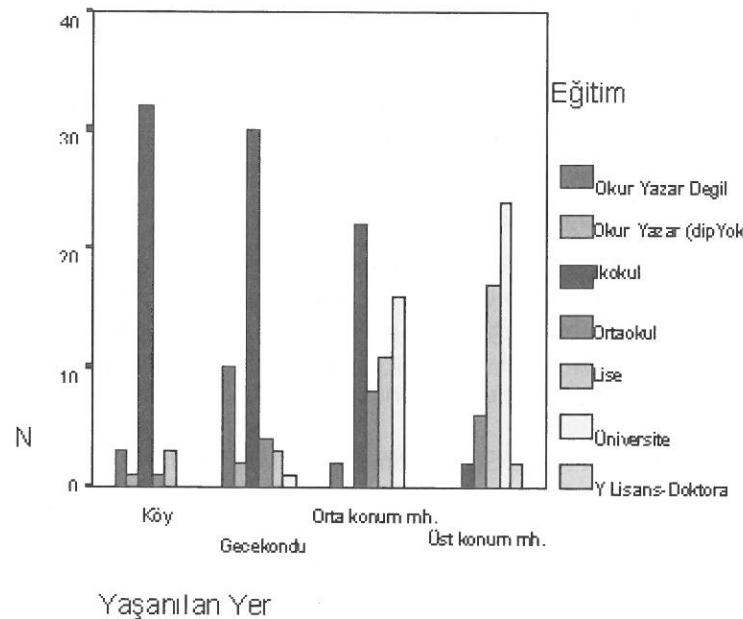

Fig. 1- Kadınların Yaşadıkları Yerlere Göre Eğitim Durumları

Tablo 5: Kadınların Eğitim Durumlarına Göre Çalışıkları İşler

	Eğitim Durumu															
	Okur Yazar Degil		Okur Yazar (dipYok)		İlkokul		Ortaokul		Lise		Üniversite		Y. Lisans Doktora		Toplam	
İş	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
İlimi ve teknik elemanlar, serbest meslek sahipleri	-	-	-	-	-	-	-	-	2	1,0	11	5,5	1	0,5	14	7,0
Müteşebbüşler, direktörler, ve üst kademe yöneticileri	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,5	1	0,5	2	1,0
İdari personel ve benzeri çalışanlar	-	-	-	-	2	1,0	-	-	3	1,5	19	9,5	1	0,5	25	12,5
Ticaret ve satış personeli	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,5	2	1,0	-	-	3	1,5
Hizmet işlerinde çalışanlar	-	-	-	-	-	-	3	1,5	2	1,0	7	3,5	-	-	12	6,0
Tarımçı, ormançı, balıkçı, ve avcılar	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	0,5
İşsizler	1	0,5	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ev hanımı	13	6,5	3	1,5	84	42	16	8	25	12,5	1	0,5	-	-	142	71
Toplam	15	7,5	3	1,5	86	43	19	9,5	34	17,0	41	20,5	2	0,5	200	100

Eğitim yapılan işin niteliği ve alınan ücretle yakından ilgili olduğu gibi sağlıkla ilgili yaşam tarzı üzerinde de etkili olmaktadır. Eğitimiği kişilerin eğitimsizlere göre daha sağlıklı bir yaşam stiline sahip olacağı düşünülmektedir. Eğitim ve sağlıkla ilgili yaşam tarzının ele alındığı kavramsal kısımda açıklandığı gibi eğitim seviyesi artan kadınlar daha çok spor yapmaktadır (Bkz. Tablo:6).

Araştırmamızda kadınların %36'sı sigara kullandığını, %20'si ara sıra alkol aldığı ifade etmektedir. Alkol ve sigara kullandığını belirtenlerin çoğunluğunu lise ve üzeri eğitime sahip kadınlar oluşturmaktadır. Her gün alkol alan cevaplayıcı saptanmamış ve alkol aldığıni belirten kadınlar bağımlı olmadıklarını nadiren çok az miktarda aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda sağlıklı yaşam tarzına hem eğitimli hem de eğitimsiz kesimin sahip olduğu kabul edilebilir. Kadınların sigara alışkanlığı incelendiğinde, çalışan kadınların %62,7'si sigara kullanırken %37,3'ü kullanmamaktadır. Çalışmayanların ise sadece %24,8'i sigara kullandığını büyük çoğunluğu (%75,2) kullanmadığını bildirmiştir. Alkol ve sigara kullanımının çalışanlarda daha yaygın olduğu görülmektedir. Sonuçta alkol ve sigara kullanımı kavramsal kısımda belirtilenlerin tersine eğitimli kesimde eğitimsizlerden daha yaygındır. Eğitim seviyeleri yükselen kadınlar daha fazla iş piyasasına atılmakta, çalışan kadınlar da ev hanımlarına göre daha çok sigara tüketmektedirler.

Tablo 6: Kadınların Eğitim Durumlarına Göre Spor Yapma

Eğitim Durumu	Spor Yapma					
	Yapmıyor		Yapıyor		Toplam	
	N	%	N	%	N	%
Okur Yazar Değil	13	86,7	2	13,3	15	100,0
Okur Yazar (DipYok)	3	100,0	-	-	3	100,0
İlkokul	72	83,7	14	16,3	86	100,0
Ortaokul	10	52,6	9	47,4	19	100,0
Lise	21	61,8	13	38,2	34	100,0
Üniversite	13	31,7	28	68,3	41	100,0
Y Lisans-Doktora	1	50,0	1	50,0	2	100,0
Toplam	133	66,5	67	33,5	200	100,0

3.4. Kadınların Ekonomik Durumları

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde kadınların, ister ev işleri nedeniyle dolaylı, isterse de üretim kesimlerinde ücretli emek olarak doğrudan olsun, ülke kalkınmasında potansiyel bir güç olan, bir işe çalışıp çalışmaması sağlığı ile yakından ilgilidir. Bireylerin sağlıklarını ekonomik sistem içindeki konumlarından etkilenmeye, iyi gelir getiren işlerde çalışanlar bütçelerinden sağlıklarını için daha fazla pay

ayırabilmektedir. Çalışma, kadın ve erkeğin daha sağlıklı olmasını sağlarken, işsizlik hastalıklara neden olabilmektedir. Çalışan kadınların fiziksel sağlık durumu oldukça iyi iken ev hanımlarının sağlık durumu daha kötü, fakat işsizlerin sağlığını en kötü olduğu görülmektedir. Yarım zamanlı çalışan kadınlar tam zamanlı çalışan kadınlarla göre daha az sağlıklı, işsizlere göre daha sağlıklılardır (Ross ve Wu, 1995:719-724).

Eğitim seviyeleri yükselen kadınlar geçmişe oranla artık iş piyasasında daha fazla yer alabilmektedir. Kadınların sadece %29,5'i gelir getiren bir işe sahiptir. Büyük çoğunluğu (%70,5) herhangi bir işte çalışmamaktadır. Çalışan kadınların %67,8'ini üniversite, %16,9'unu lise mezunları oluşturmaktadır.

Tablo 7: Kadınların Eğitim Seviyelerine Göre Çalışma Durumları

Eğitim Durumu	Çalışma					
	Çalışmıyor		Çalışıyor		Toplam	
	N	%*	N	%*	N	%
Okur Yazar Değil	3	86,7	2	13,3	15	100,0
Okur Yazar (Diploma Yok)	3	100,0	-	-	3	100,0
İlkokul	84	97,7	2	2,3	86	100,0
Ortaokul	16	84,2	3	15,8	19	100,0
Lise	25	75,3	9	26,5	34	100,0
Üniversite	1	2,4	40	97,6	41	100,0
Y Lisans-Doktora	-	-	2	100,0	2	100,0
Toplam	142	71	58	29,0	200	100,0

* %'ler söz konusu eğitim düzeyine sahip olanlar içinde çalışan veya çalışmayanların %'lık oranını göstermektedir.

Araştırmamız kapsamındaki kadınların ailelerinin ortalama aylık gelirleri Tablo 8'deki gibidir. Köylerde yapılan tarımsal aktivitenin ailelere çok fazla bir gelir sağlamaması ve coğunuyla işsizlik nedeniyle köylerden kentlere gelen eğitimsiz ve vasıfız iş gücünün görece ucuz yerleşim yerleri olarak tercih ettiği gecekondu bölgelerinde, tabloda da görüldüğü üzere ailelerin aylık gelirleri oldukça düşüktür. Bu kesimin düşük gelir düzeyleri ile sağlıklarını korumaları ve hastalıklarla başa çıkmaları oldukça güç görülmektedir. Ortalama aylık geliri 100 doların altında olan ailelerin yaklaşık yarısı gecekonduda oturmaktadır. Köydeki kadınların ailelerinin ortalama aylık gelirleri 100-400 dolar arasında yükselme gösterirken üst konum mahallelerde 800-1500 dolar arasında yoğunlaşmaktadır ancak gecekonduda oturanlarda 500 doların üzerinde gelire sahip aile bulunmamaktadır.

Tablo 8: Kadınların Aylık Gelir Durumlarına Göre Hastalandıklarında Başvurdukları Kişi ve Kurumlar

Gelir	Hastalandığında Başvurulan Kişi veya Kurum													
	Diğer		Evde çözüm arama		Sağlık Ocağı		SSK ve Devlet Hast.		Özel Hastane		Özel Dr ve yakını Dr		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
0-100 \$	1	0,5	2	1,0	3	1,5	1	0,5	-	-	3	1,5	-	-
101-200 \$	1	0,5	1	0,5	9	4,5	23	11,5	1	0,5	3	1,5	-	-
201-300 \$	-	-	1	0,5	4	2,0	19	9,5	-	-	1	0,5	-	-
301-400 \$	2	1,0	-	-	2	1,0	15	7,5	2	1,0	2	1,0	-	-
401-500 \$	-	-	1	0,5	1	0,5	17	8,5	-	-	1	0,5	-	-
501-600 \$	-	-	-	-	1	0,5	19	9,5	2	1,0	2	1,0	-	-
601-700 \$	-	-	-	-	-	-	6	3,0	-	-	3	1,5	-	-
701-800 \$	1	0,5	-	-	1	0,5	4	2,0	-	-	6	3,0	1	0,5
801-1500 \$	-	-	-	-	1	0,5	8	4,0	3	1,5	10	5,0	1	0,5
1501-+ \$	-	-	-	-	-	-	2	1,0	1	0,5	10	5,0	2	1,0
Toplam	5	2,5	5	2,5	22	11,0	11,4	57,0	9	4,5	41	20,5	4	2,0
											200		100	

Belek'in (1999:56) Antalya'nın Ahatlı gecekondu bölgesi ve Bahçeli mahallesinde gerçekleştirtiği çalışmada da gelirle ilgili benzer eşitsizlikler ortaya konmuştur. Aylık ortalama kişi başı geliri 100 doların altında olanların oranı Ahatlı'da %83,6 iken Bahçeli'de yalnızca %14,1 olarak saptanmıştır.

Ülkemizde sağlık hizmetleri kamu ve özel sektörde bağlı çeşitli kişi ve kurumlar tarafından farklı kalitelerde verilmekte, vatandaşlar koşullarına uygun olan veya bağlı bulundukları kurumların (SSK Hastaneleri, Devlet Hastanesi, Üniversite Hastaneleri vb.) sağlık hizmetlerinden faydalananmaktadır.

Tablo 9: Kamu ve Özel Sektör Sağlık Hizmetlerinden Faydalama

	B*	Std. Error	Beta**	t	Sig.
(Constant)	3,054	,222		13,785	,000
Eğitim	-4,244E-02	,065	-,054	-,649	,517
Gelir	,182	,038	,427	4,842	,000
İkamet edilen yer (Kırsal/kentsel alan)	,136	,071	,160	1,926	,056
R ² : ,260		Adjusted R ² : ,249			

*Unstandardized Coefficient ** Standardized Coefficients

Kişilerin hastalandıkları zaman başvurdukları kişi ve kurumlarla gelir, ikamet edilen yer ve eğitim arasında istatistik olarak anlamlı bir ilişki olup olmadığı incelenmiş, yapılan çoklu regresyon analizinde gelir ve ikamet edilen yer ile hastalandığında başvurulan kişi ve kurum arasında istatistik olarak anlamlı pozitif bir ilişki görülürken, eğitim ile anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Şöyled ki gelir durumu yükseldikçe insanlar sağlık hizmeti veren kamu hastanelerinden ziyade özel hastane ve muayenehaneleri tercih etmektedir. Aynı şekilde kırsal alanlardan kentsel alanlara ve kent içinde üst sosyo-ekonomik duruma sahip mahallelere gidildikçe özel sektör daha çok rağbet görmektedir. Ancak eğitim seviyesi ve başvurulan sağlık kuruluşu arasında istatistik olarak anlamlı bir ilişki saptanmamıştır. Eğitim, sağlık kurumunun seçiminde etkili olmamaktadır. Sonuçta, sağlık hizmetlerinde özel ve kamu sağlık kurumlarından faydalananma, kentli, üst gelir grubundaki bireylere özgü iken, doktora gitmemeyip evde çareler üretme veya düşük ücretli sağlık hizmetlerinden yararlanma köylü veya gecekondu, alt gelir grubundaki bireylere has görünmektedir. Kadınlar ister eğitimli isterse eğitimsiz olsun kaliteli sağlık hizmeti almak için gelirleri elverdiği ölçüde özel doktor ve hastaneleri tercih etmektedirler. Tablo 9 incelenecuk olursa gelir seviyesi daha yüksek olan kadınlar diğerlerine oranla daha çok özel sektörden faydalananmaktadır. Çalışma beraberinde sosyal güvenceyi getirmektedir. Çalışan kadınlar hastalandıklarında bağlı bulundukları sağlık kurumundan ücretsiz olarak sağlık hizmetlerinde faydalananabilemektedir. Araştırmamızda kadınların %80'si sosyal güvenlik şemsiyesi altındadır. Kadınların %22.5'i Emekli Sandığı, %31.5'i SSK, %20'si Bağ-Kur, %3.5'i özel sağlık sigortası, %2.5'i yeşil kart kapsamındadır. Çalışmanın kavramsal kısmında iş ve sosyal güvence arasında bir ilişki kurularak işin beraberinde getirdiği sosyal güvencenin kadınların sağlığını olumlu etkileyeceği vurgulanmıştır. Çünkü, günümüzde sağlık hizmetlerinin maliyetinin giderek artması gelir düzeyi düşük olan, sosyal güvenceye sahip olmayan bireylerin bu hizmetleri elde etmelerini oldukça güçlendirmektedir. Çalışmada, kadınların sadece %29.5'inin iş yaşamında olduğu ve %80'ının sosyal güvenceye sahip olduğu düşünüldüğünde, sosyal güvencenin kaynağının kadınların resmi bir işte çalışmasından değil, eşlerinin resmi işlerde çalışmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

İş ve sağılıkla ilgili bir diğer konu yapılan işin ve iş koşullarının sağlık üzerindeki etkileridir. İş sağlığı, bütün çalışanların bedensel, ruhsal, ve sosyal yönünden tam bir iyilik halinin desteklenmesi, en yüksek düzeyde tutulması, iş koşulları ve kullanılan zararlı maddeler nedeniyle çalışanın sağlığına gelebilecek zararların önlenmesi, işçinin bedensel ve ruhsal özelliklerine en uygun yollara ve işlere yerleştirilmesidir. İş sağlığında bu görüş, çalışanın tüm yaşamı, çalışma yerleri, çalışma koşulları demektir (Erefe vd., 1997:310).

İş, kavramsal kısmda belirtildiği gibi her zaman sağlığı olumlu yönde etkilememektedir. Bazı işler çeşitli sağlık riskleri de taşımaktadır. Örneğin öğretmenlerde uzun süre ayakta kalma ve çok fazla konuşmaya bağlı olarak varis ve faranjit gibi hastalıklar, bankacılık sektöründe çalışanlarda yoğun stres nedeniyle kalp rahatsızlıklarına daha sık görülebilmektedir. Meslek hastalıkları diye adlandırılan

bu hastalıkardan çalışan kadınların sağlıklarının olumsuz etkilenmediği sorulmuştur. Çalışmakta olan kadınların %58'i işlerinin sağlık riski taşıdığını, %42'si işlerinin herhangi bir sağlık riski taşımadığını düşündüklerini belirtmiştir. Ayrıca, çalışmayan kadınlara ev hanımı olmanın kendilerini etkileyip etkilemediği sorulduğunda %62'si durumlarından memnun olduğunu, %38'i ise çalışmaya istediklerini ev hanımı olmanın kendilerini rahatsız ettiğini ifade etmiştir. "Eve tıkılıp kalıyoruz, sıkıcı bir yaşam sürüyoruz, çalışmak böyle olmaz, biraz hava alırız, açılırız...vb." şeklinde ifadeler kullanmışlardır.

3.5. Kırsallık/Kentsellik ve Sağlık

Ülkemizde kırsal bölgelerde oturanların önemli sağlık sorunlarından biri kavramsal kısmında da ifade edildiği gibi insanların kolaylıkla ulaşabilecekleri mesafede sağlık hizmeti veren kuruluşlarının olmamasıdır.

Saha çalışması için belirlenen köyde sağlık ocağının bulunmaması kadınlar için büyük bir eksiklik olarak görülmektedir. Köyde görüşülen kadınların %67.5'i yakınlarında sağlık merkezi olmadığından yakınılmıştır. Buna karşın kent merkezinde oturanlar, gecekondu yaşıyanlar da dahil olmak üzere böyle bir soruna sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 10: İkamet Edilen Yere Göre Ulaşılabilir Mesafede Sağlık Merkezi

Yaşanılan Yer	Sağlık Merkezi				
	N	%*	Yok	Var	Toplam
Köy	27	67,5	13	32,5	40 100,0
Gecekondu	1	2,0	49	98,0	50 100,0
Orta konum mh.	2	3,4	57	96,6	59 100,0
Üst konum mh.	4	7,8	47	92,2	51 100,0
Toplam	34	17,0	166	83,0	200 100,0

*%'ler ikamet edilen yer içinde ulaşılabilir mesafede sağlık merkezi olup olmadığını ifade edenlerin '%sini göstermektedir.

Sağlık konusunda kırsal ve kentsel alanlarla ilgili farklılıklardan biri de sosyal güvenlik konusunda ortaya çıkmaktadır. Çalışmada köyde oturanların %25'inin sosyal güvenceden, dolayısıyla da sağlık sigortasından yoksun olduğu anlaşılmıştır. Ancak kent sınırları içinde olmasına karşın aynı oran gecekondu %38 olarak bulunmuştur. Bu Antalya'nın son yirmi yılda yoğun göç almasıyla yakından ilgilidir. İş umuduyla Antalya'ya gelen, kalifiye olmayan, yeni kentli gecekondu kullanıcıları, kentin sınırlı işgücü kapasitesi nedeniyle informel sektörde çalışmaktır veya işsiz kalmaktadır. Bu nedenle de

herhangi bir sosyal güvenceden faydalananamamaktadır. Fakat kentin orta konum mahallelerinde oturanlar arasında bu oran %13,6'ya, üst kesimde ise %5,9'a kadar düşmektedir. Sonuçta kavramsal kısmda ifade edildiği gibi kırsallık/kentsellik ve sosyal güvence arasında bir bağ bulunmaktadır.

Sağlık hizmetlerinin istenen kalitede gerçekleşmemesi kentlerin sağlıkla ilgili sorunlarından biridir. Kapasitesinin üzerinde göç alan, hızlı ve çarpık kentleşmenin yaşandığı Antalya'da sağlık kurumları talebi karşılayamaz hale gelmiştir.

Tablo 11: Kadınların İkamet Ettikler Yerlere Göre Sosyal Güvenlik Durumları

	Yaşanılan Yer						Toplam	
	Köy	Gecekondu	Orta konum mh.	Üst konum mh.				
Sosyal Güvence	N	%*	N	%*	N	%*	N	%
Yok	10	25	19	38	8	13,6	3	5,9
Emekli sandığı	3	7,5	6	12	19	32,2	17	33,3
SSK	21	52,5	18	36	16	27,1	8	15,7
Bağ-Kur	4	10,0	5	10,0	14	23,7	17	33,3
Özel sağlık sigortası	1	2,5	-	-	1	1,7	5	9,8
Yeşil kart	1	2,5	2	4	1	1,7	1	2
Toplam	40	100,0	50	100,0	59	100,0	51	100,0
							200	100,0

* %'ler ikamet edilen yer içindeki sosyal güvenlik durumunun oranını göstermektedir.

Cevaplayıcıların %42,5'i sağlık hizmetlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Görüşmeler esnasında hizmetleri yetersiz bulan ve memnun olmayanlar hastanelerde poliklinik kuyruklarının çok uzun olmasından ve sağlık personelinin yeterince ilgili ve nazik davranışlarından şikayet etmektedir. Kavramsal kısmda, sağlık hizmetlerinin kentlerin önemli bir sağlık sorunu olduğu görüşü sahadan elde edilen veriler tarafından doğrulanmaktadır.

Tablo 12: Kadınların Sağlık Kurumlarından Memnuniyetleri

	Sağlık Kurumlarından Memnuniyet				Toplam	
	Memnun Değil	Memnun				
Yaşanılan Yer	N	%	N	%	N	%
Köy	9	4,5	31	15,5	40	20,0
Gecekondu	29	14,5	21	10,5	50	25,0
Orta konum mh.	25	12,5	34	17,0	59	29,5
Üst konum mh.	22	11,0	29	14,5	51	25,5
Toplam	85	42,5	115	57,5	200	100,0

Çarpık kentleşme beraberinde çarpık yapılaşmayı da getirmektedir. Kentlerin tarihi ve kültürel özelliklerini yansıtmayan estetikten yoksun kibrî kutusunu andıran çok katlı binalar neredeyse büyük kentlerin simgesi haline gelmiştir. Bu olgu Antalya için de geçerlidir. Az katlı bahçeli evlerin yerini beton dev binalar almıştır. Antalya kent merkezinde evlerin yaklaşık %70'i bahçeli evdir. Gecekonduda arsa sorunu olmadığı için evlerin %86'sı bahçelidir. Kentin merkezinde oturan üst konum mahallelerde bahçeli evlerin oranı %47,1'e düşmektedir. Halbuki köyde sadece bir cevaplayıcı bahçesi olmayan evde oturduğunu belirtmiştir. Orta kesim ise genellikle toplu konutlarda ve sitelerde ikamet etmekte ve siteler de çok katlı olmakla beraber çoğunlukla bahçe içinde planlanmaktadır.

Köydekiler çoğunlukla (%87,5) tek veya çok katlı bağımsız evlerde otururken, orta konum mahallelerde oturanların çoğu (%93,2) apartman dairesinde oturmaktadır. Aynı şekilde üst konum mahallelerde oturanların da büyük kısmı (%96,1) apartman dairesinde yaşamaktadır. Gecekonduların ise %80'i gecekondu tipi gelişmiş güzel ve plansız yapılmış gecekondularda hayatlarını sürdürmektedir.

Sonuç

Kadınların sadece %38'i Antalya doğumludur. Antalya'yı sırasıyla Burdur (%10,5), Ankara (%6), İstanbul (%4) takip etmektedir. Kent, Burdur, Muğla, Adana, Mersin gibi Akdeniz Bölgesinin diğer kentlerinden göç aldığı gibi Ankara, İstanbul gibi metropollerden de göç almakta yani Antalya'ya sadece gelişmemiş kent ve bölgelerden değil gerekçe gelişmiş bölge ve kentlerden de göç olmaktadır. Bu, kentin iklim ve coğrafyasından ve son yıllarda hız kazanan ekonomik büyümesinden kaynaklanmaktadır.

Az gelişmiş toplumlarda doğurganlıklarla önde plana çıkan kadınların, sağlık ve hastalığı nasıl algıladıkları ve tanımladıkları da sosyoloji açısından oldukça anlamlıdır. Bu kavramlara yüklenen anlam toplumdan topluma farklılık göstermektedir. Kadınların %15,5'i sağlık kavramından bedensel sağlığı, %9'u ruhsal sağlığı, %17'si hastalığın olmamasını ve hemen hemen yarısı (%48,5) bedensel, ruhsal, mental ve sosyal anlamda iyi olmayı anladıklarını ifade etmiştir.

Toplumsal sisteme işlevsel açıdan katkısı olmayan kişilere hasta rolünün verildiği çalışmada, sağılsız ve hastalık, günlük işlerinin üstesinden gelemeye, zayıf, yataktakta veya hastanede yatan kişiler de hasta olarak algılanmaktadır.

Sağlığın en önemli sosyal belirleyicilerinden biri eğitimidir. Bülgulara göre köyden kente gidildikçe kadınların eğitim düzeyleri yükselmektedir. Ancak gecekonduda oturanların durumu köydekilerden daha alt seviyededir. Ekonomik koşulların zorlaması sonucu göç yoluyla kentin gecekondu bölgelerine gelip yerleşen kadınların kentin sosyal ve ekonomik olanaklarından yeterince yararlanamadıkları anlaşılmaktadır. Çalışmamızda eğitimli kişiler eğitimzsizlere göre daha sağlıklı bir yaşam stiline sahiptir. İyi eğitimliler eğitimzsizlerle karşılaşıldığında daha çok egzersiz yapmaya, ölçülü içmeye, koruyucu tıbbi bakımı kabule ve daha az sigara içmeye eğilimlidirler şeklindeki düşüncemiz kısmen ispatlanmıştır. Eğitimliler daha

çok spor yapmakta ve koruyucu hekimlikten faydalananmaktadırlar. Ancak bunun yanı sıra alkol ve sigara gibi sağlığı olumsuz etkileyen zararlı alışkanlıklara da eğitimsizlere göre daha fazla sahiptirler. İşe girmenin gittikçe zorlaştığı günümüzde, eğitim seviyesi erkeklerden daha düşük olan kadınların iş piyasasında onlarla rekabet etmesi oldukça güçtür. Araştırmada çalışmayan deneklerin oranı %71 çıkmıştır. Özellikle köyde yaşayan kadınların çoğu tarımsal faaliyetlerde yer aldıkları ve karşılığında ücret almazları için ailelerine nakdi bir katkıları olmamaktadır. İş beraberinde geliri de getirdiği için kadınların sağlıklarıyla yakından ilgiliidir. Kuramsal kısımda da vurgulandığı üzere iyi gelire sahip bireylerin sağlık ihtiyaçları için ayıracıkları pay da yüksek olacağından, sağlıklarını koruma ve geliştirmeleri mümkün olacaktır.

Çalışmakta olan kadınların %58'i işlerinin sağlık riski taşıdığını, çalışmayan kadınların %38'i ise ev hanımı olmalarının kendilerini olumsuz etkilediğini belirtmektedir.

Hastalıkların tedavisinde başvurulan kişi ve kurumlarda en önemli belirleyici gelir ve ikamet edilen yer olarak saptanmıştır. Sağlık hizmetleri herkese devlet tarafından verilmiş bir hak olmaktan ziyade para ile alınıp satılan bir mal haline geldiği için gelir düzeyi yüksek olanlar doğal olarak özel doktor ve özel hastaneleri tercih ederken, dar gelirli vatandaşlar kamu kurum ve kuruluşlarına gitmek zorunda kalmaktadır. Bu konuda eğitim seviyesi etkili olmamakta, hem eğitimli hem de eğitimsiz kesim geliri ölçüsünde mümkün olduğu kadar daha kaliteli hizmet verdiği düşünülen özel sağlık sektöründen faydalananmaya çalışmaktadır. Araştırmamızda kadınların %80'i sosyal güvenlik şemsiyesi altındadır. Kadınların sadece %29.5'inin iş yaşamında olduğu ve %80'inin sosyal güvenceye sahip olduğu düşünüldüğünde kadınların büyük çoğunluğunun eşlerinin sosyal güvencelerinden yararlandığı anlaşılmaktadır. Köyde veya kentin farklı kesimlerinde oturanlar arasında sosyal güvenlik açısından farklılıklar saptanmıştır. Köyde oturanların %25'inin sosyal güvencesi olmadığı halde kentin orta konum mahallelerinde oturanlar arasında bu oran %13.6'ya, üst kesimde ise %5.9'a düşmektedir. Fakat kent sınırları içinde olmasına karşın aynı oran gecekonduda %38 olarak bulunmuştur.

Sağlık hizmetlerinin dağılımı konusunda kırsal ve kentsel bölgeler arasında farklılıklar bulunmaktadır. Araştırma yapılan köyde sağlık ocağının bulunmaması sağlık hizmetlerine ulaşımı güçlendirmekte ve kadınların %67.5'i ulaşılabilir mesafede sağlık merkezi olmadığını belirtmektedir. Kentte ise sağlık hizmetlerinin istenen kalitede gerçekleşmemesi önemli sağlık sorunlarından biridir. Cevaplayıcıların %42.5'i sağlık hizmetlerinden memnun olmadıklarını belirtmişlerdir. Antalya'daki hızlı kentleşme karşısında diğer kurumlar gibi sağlık kurumu da yetersiz kalarak talebi karşılayamaz hale gelmiştir.

Genel olarak veriler incelediğinde gecekondulu kadınların sağlık ve hastalıklla ilgili değer ve davranışlarının değiştiği göze çarpmaktadır. 1950'li yılların gecekondu nüfusu artık değişmiştir. Kırdan kente gelmiş ve köye göre daha çok kentsel değerlere sahip veya zaman içerisinde kentsel değerleri benimseyeceği

düşünülen gecekondu olgusu farklılaşmıştır. Artık büyük kentlerin bu mahallelerinde kırdan gelen nüfusun yanı sıra kente yaşayan yoksul, gelir ve eğitim düzeyi düşük aileler de yaşamaktadır. Bu araştırmanın ortaya koyduğu en önemli sonuçlardan biri de gecekondulu kadınlarla ilgili alandan elde edilen verilerin bir kısmı köylerdeki kadınların verilerinden daha kötü durumda olmasıdır. Köydeki kadınların gelir ve eğitim düzeyi gecekondulu kadınlardan daha düşük bulunmuştur. Gecekondu kadınlar gelir düzeylerinin düşkünlüğü nedeniyle köydekilere göre daha az özel doktor ve hastane tercih etmekte ve doktor seçerken de köye nazaran daha geleneksel tutum sergilemektedir. Sonuçta gecekondu kadınların yaşam şartları köyden daha ağırdır. Ozet olarak, Antalya'da gerçekleştirilen araştırma sonuçlarımız eğitim, ekonomik koşullar ve yaşanan yerleşim yerinin kadınların sağlık ve hastalık davranışları üzerinde etkili olduklarını göstermektedir.

Kaynakça

- Arın, Tülay & Ergin, Berin (1998). Türkiye'de Sosyal Güvence ve Kadınlar: Yasal Çerçeve ve Uygulama, *Aydınlanmanın Kadınları*, Yayına Hazırlayan Necla Arat, İstanbul: Çağ Pazarlama A. Ş., s.212-270
- Belek, İ & Nalçacı, E; Onuroğulları & H; Ardiç, F. (1998). *Türkiye İçin Sağlık Tezi*, İstanbul: Sorun Yayınları, s. 26
- Belek, İlker (1999). Sosyal Sınıf, Eğitim, Gelir ve Mahalle; Hangisi Sağlığın En Önemli Belirleyenidir? Antalya'da Bir Araştırma, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi*, Cilt.2 Sayı. 1-2, s.49-74
- Cassel, E.J. (1976). *The Healer's Art: A New Approach to the Doctor-Patient Relationship*, New York: Lippincott
- Çilingiroğlu, Nesrin (1998). Türkiye'de Değişimin Kadın Üzerine Olan Bazı Etkileri, *Cumhuriyet'in 75. Yılında Türkiye'de Kadının Durumu*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları, TAKAV Matbaacılık A.Ş.
- Dirican, Rahmi (1990). *Toplum Hekimliği*, Ankara: Hatiboğlu Yayınları.
- Elstad, Jon Ivar (1996). Inequalities in Health Related To Women's Marital, Parental, and Employment Status- A Comparison Between The Early 70s and The late 80s, Norway, *Social Science And Medicine*, Vol.42, No: 1, s.75-89

Erefe, İnci & Kocaman , Gülseren; Bayık, Ayla & Bahar, Zuhal & Aydemir Gülsün (1988). *İzmir Anakentinde Aile ve Toplum Sağlığı Öncelikleri*, İzmir: E.Ü. Basımevi

Eyüboğlu, Ayşe & Özkar, Şemsa & Tanrıöver, Hülya Tufan (Proje Direktörü), (2000). *Kentlerde Kadınların İş Yaşamına Katılım Sorunlarının Sosyo-Ekonominik ve Kültürel Boyutları*, Ankara: T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınları.

Gök, Fatma (1993). "Türkiye'de Eğitim ve Kadınlar", Şirin Tekeli (Der), 1980'ler Türkiye'sinde Kadın Bakış Açısından Kadınlar, İstanbul, İletişim Yayınları, s. 181-198.

Health and Social Organization, Edit by: David Blane, Eric Brunner & Richard Wilkinson, London & New York: Routledge, s. 152-169

Kettel, Bonnie (1996). Women, Health and The Environment, *Social Science And Medicine*, Vol. 43 No. 10, s. 1367-1379

Kızılçelik, Sezgin (1995). *Türkiye'nin Sağlık Sistemi*, İzmir: Saray Kitabevleri

Macran, Susan & Clarke, Lynda & Joshi Heather, (1996), Women's Health: Dimensions and Differentials, *Social Science And Medicine*, Vol. 42, No. 9, s. 1203-1216.

Marmot, Michael & Feeney, Amanda (1996). Work and Health Implications for Individuals and Society, *Health and Social Organization*, Edited by: David Blane, Eric Brunner and Richard Wilkinson, London and New York: Routledge, s. 235-254

Oskay, Ülgen (1993). Medikal Sosyolojide Bazı Kavramsal Açıklamalar, *Sosyoloji Dergisi*, İzmir, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınu, Sayı: 4, s. 89-140

Paolisso, Michael & Leslie, Joanne (1994). Meeting The Changing Health Needs of Women in Developing Countries, *Social Science And Medicine*, Vol. 40, No. 1, s. 55-65

Ross, Catharina E. & Wu, Chia-Ling (1995). The Links Between Education And Health, *American Sociological Review*, Vol. 60, October, s. 719-745

Scambler, Graham (1991). Health and Illness Behaviour, *Sociology As Applied To Medicine*, Edited by Graham Scambler, Kent: Bailliere Tindall

Tatlıdil, Ercan (1993). *Toplum Eğitim ve Öğretmen*, İzmir: E.Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları No:71.

Tezcan, Mahmut (1991). *Eğitim Sosyolojisi*, Ankara: Yargıcıoğlu Matbaası.

Türkdoğan, Orhan (1991). *Kültür ve Sağlık Hastalık Sistemi*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi, M.E.B. Yayınları 2213, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi 522, Araştırma-İnceleme Dizisi: 17.

Türkiye'de Anne ve Çocukların Durum Analizi, (1996), Ankara: T.C. Hükümeti-UNICEF İşbirliği Programı, Pelin Ofset Ltd. Şti.

Wadsworth, Michael (1996). Family and Education as Determinants of Health,

WHO, (1998). Gender & Health: Technical Paper

WHO, (1993). *The Urban Health Crisis -Strategies for health for all in the face of rapid urbanization*, Geneva.

Abstract**The Impact of Education, Income and the Living Area on the Health and Sickness Behaviour of Women**

In a rapidly changing world "health" and "illness" are terms which become increasingly difficult to define and which consist of a lot of factors. The meanings, which are attributed to these terms, are also changing in the world of globalization.

In this article the nature of the causal relations between the behaviour of women - concerning health, illness, education, income and residential area- are being questioned. After a discussion of the terms "health" and "illness", the relation between these terms and education, economic conditions, as well as the living context are investigated. The aim of the research was to collect qualitative as well as quantitative data through interviews and questionnaires which contained standardized and open-ended questions. In order to be able to collect data, representative samples for Antalya region was collected from urban and rural parts, which had different socio-cultural background. In the study, the information gained from the interviews with hundred and sixty respondents ranging 15-49 ages in their fertile period and married at least was evaluated.

Key Words: Woman, education, health, behaviour, income, living area.

Honour, Shame and the Sexuality of Women in Modern Turkish Literature: 1960-1980

Ramazan Güldem*

Çanakkale Onsekiz Mart University

Abstract

This article is concerned with the position of women in Turkish society since 1960, and the portrayal of these women in selected novels, short stories and plays by Turkish authors from 1960 until 1980. It examines whether the subordination of women in society is ascribed in literary works to their supposed innate inferiority as women, or is shown to be a consequence of women's circumscribed position and limited possibilities. It investigates literary interpretations of the concept of honour and shame and the nature of female sexuality, as well as analysing the portrayals of women in their different roles: from familial and domestic to independent and revolutionary. This study illustrates the extent to which literature appears to reinforce old ideas and expectations about women, and how much it tends towards a deeper analysis of character and behaviour.

Key words: Turkish novel, Turkish short story, Turkish plays, women, woman's identity.

Yard. Doç. Dr. Ramazan Güldem, Department of Turkish Language and Literature, Faculty of Science and Literature, Çanakkale Onsekiz Mart University, Terzioğlu Kampüsü, 17020 Çanakkale -Turkey. e-mail: rguldem@hotmail.com

Introduction

A strong tradition surrounds these notions (the concept of honour and shame and the nature of female sexuality) in Turkey. According to this tradition women are expected to remain virgins until married, and to remain chaste after marriage, but the duty of defending the sexual purity of women is delegated to men. A woman's responsibility in the matter is thus diminished, and her consequent vulnerability means that any situation which may expose her to danger is to be avoided. This is the logic which demands either the exclusion of women from public places, or protective male support when in public, or both. Once a woman's sexual purity has been violated there is no way she can redeem her honour, even if she is an innocent victim of sexual assault. The concern for women's chastity is a social concern, involving convention, rather than a private concern involving moral conscience. Violation of a woman's honour therefore demands public vengeance against the violator, and against the woman if she is in any way seen to have actively or voluntarily participated. The shame attached even to an innocent victim will often force the woman to remove herself from her family in order not to be a constant reminder of the disgrace she has innocently brought upon them. The fact that more women than men, and in particular young girls and young women, commit suicide may well be connected with questions of 'dishonour'.¹ The traditionally early age at which girls are given in marriage, as well as the customs of seclusion, segregation and veiling, and the upholding of 'feminine' virtues such as modesty, submission and docility in the socialisation of girls are all safeguards for maintaining the purity of girls before marriage and for the chastity of all women.

A correlate of the system which requires male control of female sexuality is the concept of unrestrained female sexuality as a dangerous, destructive force. Sexually 'free' women are, however, also subject to male control, in that they are dependent on male clients or patrons, and they are not acknowledged as full members of society either by men or by women. As an extension of the negative values attached to female sexuality, within the family all outward signs of intimacy or affection between husband and wife are traditionally prohibited, especially in front of older members of the family, particularly males, to whom respect must always be shown.

A survey of attitudes among girls at university in Istanbul and their mothers, carried out in the 1970s, shows a sharp decline in the importance attached to pre-marital chastity from one generation to the next.² However, this tendency among the urban, educated female population has not yet filtered through to the villages, where the findings of several researchers suggest that fear of promiscuity through contact with unrelated males is a factor severely inhibiting the recruitment of women into paid employment.³ On the other hand, in view of the relatively high number of women among Turkish workers in Germany⁴ compared with the number of women paid employees in Turkey in 1965⁵ it seems that financial considerations can

overcome moral drawbacks where the rewards are seen to be great enough. However, the suspicion with which men regard male-female relationships outside marriage indicates the persistence of their belief that women's sexuality is dangerous and must be carefully controlled.⁶ It has been suggested that male attitudes stressing female weakness, dependence and vulnerability stem from men's fear of their own inner impulse,⁷ but whether or not this is the case it is evident that the notion of the disruptive power of female sexuality is still given credence.

The somewhat contrary notion that it is the duty of a wife to satisfy her husband's sexual desires is also widely accepted. In a research carried out in 1969-1970 Paul Magnarella investigated attitudes in response to a newspaper report concerning a 42 year-old mother of six who had found a younger wife for her husband because she herself could no longer engage in sexual union with him. The responses fell into two popular categories: those who thought she had done the right thing, or that she should have left him – so that he could marry again legally; and those who thought that a man whose wife had given him several children and many years of sexual companionship had no right to divorce and to be disputed by a second wife.⁸

While traditional attitudes are bound to die hard, the spread of industrialisation with concomitant urbanisation, and continuing economic problems in the country, as well as changing ideological and political currents of thought are all combining to push more and more women into contact with men in all spheres of life. It is inevitable, in these circumstances, that strict rules concerning female chastity and extra-marital male-female relationships are becoming more and more difficult to enforce, especially in urban areas. Furthermore, as society becomes more and more fragmented, and the conjugal unit becomes isolated from the patriarchal extended family it may be easier for the guilty party of an illicit relationship, and more convenient for the partner who has been 'wronged' to 'cover up' incidents of aberrant behaviour. Certainly in the light of the above discussion one could expect to find a wide divergence in the implications of female sexuality and in the degree of adherence to the code of honour between rural and urban communities by this stage in the process of the industrialisation of Turkey and her integration into world capitalism.

Women in Literary Works

Orhan Asena's play *Yalan* (1962) deals with the deceit which characterises an urban family in which the male as 'head' of the family is too weak even to admit about the knowledge of his wife's unfaithfulness. Vicdan, their daughter who commits suicide, bitterly condemns both her parents. She accuses her mother of succumbing to her sexual desires:

Pushing you into the arms of that man was the masculine strength which you couldn't find in my father's aging arms. (p. 30)
and
You couldn't do any longer without that breath of masculine power which made you feel your feminine sexuality from head to toe. (p.36)

She condemns her mother for not being honest enough to admit to her weakness and blames her father for conniving with her mother to keep the affair secret. In fact, the play shows how the father actually followed his wife to her rendezvous and caught her with her lover but could not bring himself to blame her, since he himself had been unable to fulfil his role as a husband for many years past. The disappointment of Vicdan in her father's spineless behaviour is an important factor in her committing suicide. The author's view appears to be that although it is to be expected that a woman will seek satisfaction of her sexual desires outside marriage if she cannot do so within it, extra-marital relations for women are nevertheless not to be condoned as the happiness of the whole family is put at risk, even if the husband himself turns a blind eye. It is therefore the husband's failure to fulfil his marital duty of fulfilling his wife's sexual needs which lies at the root of the problem.

Fakir Baykurt's novel has a rural setting for a very interesting example of an adulterous relationship, which is initiated by the mother of the man involved as a means to a secret personal revenge against the woman's husband. This case of adultery in *Yılanların Öcü* (1959) quite clearly reflects more upon the honour of the husband of the woman involved, Fatma, than on herself. Once again there is the notion that women are ruled by their sexual desires, and since control of women's sexuality lies within the responsibility of their husbands, the women cannot be held responsible themselves. The old woman Irazca quite openly uses the threat of her son Bayram committing adultery with Haceli's wife Fatma to coerce Haceli into abandoning his plans to encroach on what she sees as her household's rights. She explains to Haceli why it is she who is confronting him on this issue and not her son Bayram:

I shall die, but he will live. If he dies you will go to prison, but your wife will be left unattached. I can't take your wife. But if you kill me and go to prison, my son Bayram will take your wife. Do you see now why my son doesn't come out and confront you? (p. 51)

Irazca knows of Fatma's infatuation with Bayram, and as the girl is pretty she has no difficulty in persuading her son to take her:

...That woman has been burning with desire for you for a long time, my boy. She's caught in a blaze and burning for you. You must quench her fire Bayram. Anyway, her husband has been digging the foundations again! Do you understand what I mean, my son, you'll earn God's blessing!...
"I'll have God's blessing" repeated Bayram, inwardly... (p. 112)

The strength of Bayram and Fatma's mutual physical desire is depicted as the natural outcome of the union of a strong healthy male with a similarly healthy young female. Unable to find satisfaction in her husband's bed Fatma welcomes Bayram's embrace:

How her (Fatma's) arms had longed for the embrace of a man as strong and supple as a young apple tree. Why wasn't Haceli like that? (p. 114)

And for Bayram, it was as if he had never slept with a woman before; the reader is reminded of an earlier conversation between Bayram and his wife, when Haçca has just told Bayram she is expecting their fourth child:

If it weren't for this problem of having babies, Bayram, I would be so loving, so loving. I mean if we were in our own room, with a light and plenty of water, hot water, and with new sheets. Then we would embrace each other and lie down. And lie and lie. And no-one to wake us up. And nothing to get up for.... Without water (to wash afterwards) I can't enjoy making love with you... (pp. 28-29)

When she miscarries and is left seriously ill and unable to fulfil her conjugal duties, Haçca realises her husband's need to satisfy his sexual desires, and suggests he should take another wife; Bayram is outwardly affronted, but inwardly attracted by the idea:

(Haçca:) ... "Fatma is neither my friend nor my enemy. If you like bring her and set her up in the house here. It would even be good for me. Look at the state I'm in. There's not a healthy part of me left. And I shan't easily be able to get myself well and give you the pleasure you need. Anyway, I've been thinking 'I'll tell your mother to find you another wife'. There's no other way."

Bayram: ... "I'm not a dealer in women. There's no need for me to marry again. But..." (he thinks).

Haçca: "There's no need for you to marry again, but I'm of no use to you any more." (pp. 214-215)

Fatma is quite prepared to accept the role of Haçca's servant, and Bayram's slave, in order to be able to continue her liaison with Bayram. The village headman even becomes involved in the affair when he threatens Haceli that if Haçca dies (it was Haceli who caused her miscarry) he will go to prison and the headman will personally deliver Fatma over to Bayram. The author thus creates a situation in which Fatma's labour and sexual services are treated as commodities by both men and women (the headman, Bayram's mother and his wife) and the woman in question herself. She uses her labour and sexual services to improve her bargaining power in an attempt to satisfy her emotional desires. Bayram finally settles for a convenient arrangement whereby he can continue to enjoy Fatma's sexual services illicitly without jeopardising the harmony in his home. In contrast to Fatma, Bayram is not prepared to let his sexual desires sway his reason, nor interfere with the deep, loving relationship he enjoys with his wife. Fatma does not care what

happens to her as long as she can continue her sexual relationship with Bayram, while Hacca, concerned for her husband's happiness more than her own, is prepared to countenance his taking another wife simply because she feels herself sexually inadequate.

Güngör Dilmen's treatment of a very similar situation takes a very different form and resolution in the play *Kurban* (1967). Zehra has been a loving wife to her husband, and has borne him two children. She is still young but she is ill and is unable to satisfy the sexual needs of her husband because of her illness. Realising the purely sexual nature of Mahmut's desire for the young girl Gülsüm, Zehra follows the advice of the old women of the village to use her sexuality as well as her mind in trying to persuade her husband to give up Gülsüm. She dresses herself up in her bright, gay wedding clothes to welcome Mahmut when he returns from seeing off Mirza, Gülsüm's brother. Mahmut has at this point decided not to give in to Mirza's greedy desires for the sake of possessing his sister, and he is pleased to see that Zehra seems to be feeling better. They start to reminisce about their wedding night, and then Zehra tries to get Mahmut to embrace, but this merely triggers off his desire for Gülsüm once again. Zehra is outraged that he expects her to accept the idea of him and Gülsüm in bed together while she will be lying awake listening to the sounds of their love making. However, although she is not prepared to accept any encroachment on her rights as a wife, she does not consider a monopoly of the gratification of her husband's sexual desires as one of these rights, and is prepared to countenance Mahmut for satisfying his sexual desires elsewhere if necessary.

Zehra pleads with Mahmut to satisfy his desire without bringing Gülsüm into the home as his wife:

I'll close my eyes if you go and satisfy your desire with another woman for a while. I shan't reproach you. Then you will come back to me as my husband. But don't bring that girl Gülsüm here. (p. 50)

Zehra, too, treats female sexual services as a commodity, at least with regard to the young girl who has aroused such passion in her husband. She taunts the girl's brother Mirza by talking about his sister as one whose sole value is as a sex-object:

My Mahmut has gone to so much expense, let him have his pleasure with your sister Gülsüm. Let him quench the blaze that is burning in his loins, then go. Of course, I won't let the girl into my house. Just there, in the sheep-fold there is some soft straw. On top of the straw – there is no shame in that. I'll turn a blind eye to that much, Mahmut, then you can send the hussy packing, back to where she came from. (pp. 113-114)

In fact, earlier in the play, when Mirza and Mahmut are still trying to come to an agreement over the brideprice for Gülsüm, Mirza quite blatantly draws on images of his sister's sexuality to increase his bargaining power. In reply to Mahmut's refusal to hand over fields which really belong to Zehra and should pass to their children,

Mirza tempts him with references to his sister's virginal allure:

The girl's eyes will be opened to the world with your touch.

.... Above her knees her body hasn't seen the light of day.... Only to her lawful husband will she expose her secret gardens. (pp. 28-29)

Mirza even tells a story to arouse Mahmut's sexual desire, describing a beautiful fifteen year old virgin with her lover, and then he reminds Mahmut that his sister is also fifteen. His tactics work, for even after Mahmut reaches a point when he gives up the idea of marrying the girl at such cost, both materially and with regard to domestic harmony, he still cannot free himself of his physical desire for her. He knows he has not the strength to deny himself and he cries aloud, blaming his infatuation on the power of Gülsüm's sexuality:

My God, don't make me a slave to that vile Mirza. Don't let me go to him. Don't make me eat my words.... I can't get her out of my mind. (pp. 47-48)

and again

That heartless girl has taken hold of me like a ball of fire. I drive her out of my heart and she flows into my loins. (p. 49)

Zehra, too, feels the inevitability of Mahmut's desire, and condemns the irregular customs of Mirza and Gülsüm's village which allowed the young girl to enter the company of a strange man:

Zehra: What attracted your attention to her? She's still a child.

Mahmut: She offered me cigarettes and a cool drink, and while I sipped it she waited by the door with her tray.

Zehra: Is it the custom of those people to send young girls to wait on married men? (p. 47)

Gülsüm and Zehra are both innocent victims of society's values regarding female sexuality. On the one hand it is seen as a saleable commodity, and on the other hand it is a commodity to which access is the exclusive right of the husband, while its provision is the duty of the wife.

There is some reciprocity in these rights and duties in marriage, in that if a husband cannot satisfy his wife's desires it is considered normal for his wife to try to seek satisfaction elsewhere, but only men have the option of imposing restraints on women to confine their sexual activity to the marriage. In Bekir Yıldız's stories there are violent examples of the retribution taken on women for not confining their sexual activity to their marriage, however unsatisfactory the marriage may be. For example, the story *Kesik E!*(1968) ends with Fadime being killed for taking as a lover the man whom she would have married had she been given the choice. Her

cuckolded husband first kills his rival, but before he can carry out the execution of his unfaithful wife her brother intervenes in order to regain for himself and his family the honour which Fadime's adultery has damaged. He kills his sister then cuts off the hand which she had used to open the door to her lover. This should not be taken as an indication that Fadime is supposed to have made any conscious decision as to whether or not to open the door to her lover; neither a woman's conscience, nor her own physical strength is to be expected to withstand the powerful force of sexuality. The action of removing her hand symbolises the belief that physically imposed restraint is the only effective means of maintaining control of female sexuality. By killing Fadime the visible evidence of the dishonour brought upon her family is not only removed, but honour is gained:

And so Fadime's death brought greater honour and glory to her family than her birth had done. (p. 20)

In the story *Davud ile Sedef* (1969) there is a similar theme, but in this case the compliance of the wife is attributed to the fact that her husband is a rather weak and unmanly figure. On a long journey Davud and Sedef are forced to spend the night in the open, and they join the company of a shepherd they happen to come across. Unknown to Davud the shepherd was an admirer of Sedef before they were married, and taken unawares he is knocked out by the shepherd who then proceeds to seduce Sedef. Although Sedef at first resists the shepherd's embrace, the nature of female sexuality is once again depicted as being incapable of resisting arousal by an attractive male; Sedef soon succumbs:

The shepherd suddenly pressed his lips to hers. And her lips, at first frozen with fear, were soon burning and swollen.... As Sedef's resistance grew weaker (the shepherd) threw her to the ground. Sedef wanted to resist. She dug her fingers into the ground that was covered in darkness. But she couldn't break free and throw off the young body that was on top of her. And there came a moment when Sedef forgot her puny husband a short distance away. (p. 20)

In this case the husband is prepared to believe his wife innocent, accepting that she was simply raped and unable to resist; but when he kills the shepherd her involuntary expression of dismay reveals the truth to him:

Davud realised then that along with the lower part of her body which had been befouled a short time before, his wife's soul had also become soiled. (p. 21)

So he kills her too, and takes her body back to her parents.

A third story of Bekir Yıldız which deals with retribution for female misconduct is *Bir Nazlı Vardı* (1975). In this story the girl is entirely innocent. She has only been married for several months, but her reputation has been ruined by unfounded gossip to the effect that she is a 'loose' woman. Her father sees no alternative but

death for her. The girl, Nazlı, accepts the inevitability of her fate, but she wonders how the gossip about her started. She recalls a conversations with her husband:

"How did this idea that I'm a whore start? I don't care about your sterility, but who has turned against me?"

"My mother and father want grandchildren. This must be their doing. They want to get the brideprice back. Whatever happens to you, you wouldn't give away my secret would you Nazlı?".... How could I tell? How could I ever find another man who would kiss my hand, among the men in these parts, hey sisters...? (p. 38)

Nazlı gives her life for the sake of the honour of her husband, in return for the true affection he has shown her. She considers her life unimportant in comparison with the shame and dishonour which would fall on her husband in the event of his impotency being revealed, but in any case her father is not prepared to listen to any excuses: honour is founded on and lost by reputation, not reasoning. Sultan, in Cahit Atay's play *Sultan Gelin* (1965) displays a similar willingness to attempt to conceal her husband's impotency, and her altruistic behaviour is rewarded with a lifetime of unremitting hard work and celibacy.

Another of Bekir Yıldız's short stories deals with a woman's duty to satisfy her husband's sexual desires. In *Yorulmayan Adam* (1968) the wife of the 'never-tiring man' of the title is worn out by her domestic chores each day, and too tired to welcome, or even accept passively the amorous advances of her husband at night. He goes off to a brothel to satisfy his needs, but is shocked and repulsed to find that the girl whose services he has paid for is a nursing mother. His return to the marital bed happens to coincide with a change of heart in his wife: she has at last decided to turn over a new leaf and save some energy for her husband's pleasure at night. The timeliness of her reform, coupled with his bad experience at the brothel will supposedly ensure future harmony, but the story clearly illustrates the wife's responsibility to match her husband's desires, and that it is also much to be preferred by the man that he should be able to find satisfaction of his needs with his wife, and not be forced to engage the services of a prostitute.

Fakir Baykurt's story *Ham Meyvayı Kopardılar Dalından* (1959) tells of a young girl of twelve years old who is married, against her own wishes and the wishes of her mother. Her mother is a poor widow who is dependent on the good will of others and has no protection against the coercive insistence of her neighbours that her daughter Keziban should marry their son. On the wedding night Keziban escapes from the bridal chamber, but is taken back by force. She escapes again in the morning and runs to her mother's house. Her clothes have been torn, she is covered in blood from scratches and is bruised from being beaten: she would not submit to her husband's demands. The groom's parents are angry about the expense they have gone to, and blame the girl. Her mother complains that they took her for their son too young. They take no notice of her and take the girl back again. The next time she escapes they let her stay with her mother for a few days, hoping that

her terror will abate, but to no avail. Her mother finally tries magical remedies to bring Keziban round to accepting her husband. There is no other choice for her. Her value as a prospective bride for another man has been too reduced because she has been taken once already.

Loss of a girl's virginity is a powerful factor in encouraging a girl to stay with her husband, even if she has initially been taken by force or against her wishes. This is illustrated in Fakir Baykurt's story *Buğday Ekme Zamanı* (1964). Elif was abducted by her husband, and has been married now for five years. As a result of her marriage Elif's father has disowned her, and Elif blames her father for condemning her:

What would have happened if I had said I wanted my father and not my husband? Your brother's son came like an eagle and snatched me away, my virginity went and with it my value. What was I supposed to say in court? It's too late now, you should have taken care of me when it mattered. You should have given me to one of those three poor fellows who asked for me before I was brought down and despoiled. These things shouldn't have happened. But once they have happened, what is the point of putting the blame on me? (p. 118)

In the same collection of stories *Bir Alım Satım Senedi* (1964) shows the low value attached to girl who has lost her virginity outside marriage. The author does not relate how the girl Dudu came to be in her present situation, and no explanation is offered as to the nature of her relationship to the two men who have taken charge of her. These two men bring her with them to the school house, and they offer the girl's services to the schoolteacher. The teacher gets angry at the men's attitude, so one of them tries to placate him:

What is there to be cross about? We are here with you for the night anyway. There's a stove in the classroom. We'll go and sleep there. And if you like you can sleep with Dudu and see how you like her... Once you've tried her out, if she suits you, you can have her, if she doesn't you don't have to have her. She's been used before, has Dudu, but not much... (p. 143)

The teacher is furious, and starts to worry in case the two men just leave the girl with her. However, a third man arrives, and the reason for the men's visit becomes plain: Dudu is to be sold and the teacher's job is to write the receipt. He is horrified, and even wishes he had taken up the man's proposition himself:

If I had only used my head and taken Dudu, instead of her being sold with a written receipt like this! (p. 146)

In the works of the 1960s and 1970s that I have considered so far the concept of honour as applied to women has been interpreted mostly according to physical adherence to the norm. In *Evlilik Sirketi* (1972) Bekir Yıldız portrays a woman who kept her virginity until marriage but not her spiritual purity. The truth emerges on

the night when she and her husband are celebrating their ninth wedding anniversary, and they embark on a 'truth session'. All goes well initially, as they relate their early sexual experience to one another, but when the wife admits to having indulged in a certain amount of lovemaking before her marriage, although keeping her virginity intact, her husband becomes jealous and scornful of her understanding of meaning of honour:

You didn't keep yourself for me because you were honourable but because you were forced to be honourable. Without doubt, if you hadn't been sealed from birth just like all the rest, who knows how many men you would have slept with? Is that a virtue? (p. 42)

Recalling girls he once knew who were just like his wife, he observes:

They all used to hang on to that unbroken seal as an investment for marriage.... Is honour then the hypocrisy of gritting your teeth while forever calculating your future investment? (pp. 42-43)

The reverse side of the coin is the object of humorous treatment by Aziz Nesin in *Tatlı Betüf* (1973). Here the idea of spiritual purity maintained despite physical violation is satirised. Society women, swept off their feet by an adept ladykiller, absolve themselves of blame by claiming to be spiritually unblemished. One such woman writes to her husband:

Even though my body may be guilty, my soul, which is always yours, is innocent and without sin. Even if you cannot forgive my blemished body, forgive my soul, which is still spotless. I have never deceived you with my soul. My soul is with you always. (p. 42)

The husband receiving this letter duly confirms to his wife that it is her soul that is important to him, for after all the body is only transitory, while the soul is everlasting. Throughout *Tatlı Betüf* the depiction of women having an insatiable sexual appetite is repeated and reinforced. A. Gall points out in his study of Nesin's work that even the prostitutes in his stories positively enjoy their work, and that women of all classes seem to share one characteristic in his works, that is, a voracious sexual appetite.⁹ Gall goes so far as to say that women generally in Nesin's stories are preoccupied with sex, and that it is hard to find any strong female characterisations which do not prove to be those of prostitutes or domineering and unfaithful wives.¹⁰ An exception is Mela in *Tut Elimden Rovni* (1970). She is not shown to be sexually active; she has not been unfaithful to her husband, nor does she dominate him. However, her history of miscarriages, her demanding physical career, and her drinking problem, plus the fact that she is past child-bearing age, are all significant factors in precluding her portrayal as any kind of siren or harpy.

For the female characters in Kemal Tahir's book *Karilar Koğuşu* (1974) sexuality is the driving force in their lives. In prison, two of the women speak of the plight of men and women deprived of the company of the opposite sex:

"So many men, what can they do, the poor things, without women? They'll all die."
 "Sister, you look out for yourself. They at least manage somehow. We just burn up with passion." (p. 77)

The women's frustration disturbs their mental balance and they fancy themselves in love with one of the men in other ward. Şefika, the wardress, is the major female character in the novel and she is endowed with an insatiable sexual appetite. She is married, but her husband is a poor figure of a man and so, having tried to seduce one of the prisoners without success, she persuades one of the warders to run away with her. After a short stay in an hotel together they return to the prison and the man gives an account of his experiences with Şefika:

I've never seen such a whore in all the world. We took a room, and settled in. She got undressed, and if you don't mind me telling you, she never got dressed again.... In bed all the time!... Good God!... Just take a look at my face!... She almost killed me! (pp. 347-349)

However, there are serious contradictions in the characterisation of Şefika, especially with regard to her sexuality, for in the early years of her marriage, her husband used to bring home prostitutes: was he then able to satisfy her and still not be satisfied himself once? Or has Şefika become insatiable only in recent years, perhaps as a result of her increased independence gained by going out to work, as her husband suggests? Or is it simply that now that her husband has become a worn out shadow of his former self he is no longer able to control Şefika's behaviour? One cannot help but draw the conclusion that the characterisation of Şefika was developed in order to try to demonstrate the danger of taking into employment women who are sexually active, for not only do they expose themselves to promiscuity, which they have not the moral conscience nor the desire to resist; but also the nature of female sexuality is such that it will rule a woman's life, to the detriment of her family and her career, if controls are removed, as they must be when a woman takes outside employment which brings her into contact with men.

In Attila İlhan's novel *Bıçağın Ucu* (1973) the central female character, Suat, is undergoing an internal struggle, in which her sexuality is threatening to take control of her life. Suat's mother is a lesbian who has adopted a totally male appearance. She has indulged in sexual relations with women since Suat was a young girl, and was once caught in *flagrante delicto* by her daughter, who has never been able to call her 'mother' since. Suat is now faced with the realisation of her own increasing tendency towards lesbianism. If her sexuality gains control of her it will take expression in lesbianism; if she manages to retain rational control of herself then her lesbianism will be suppressed. In the struggle that goes on inside Suat, between

succumbing to her lesbianism or maintaining 'normality' the author leads his readers to infer that to opt for lesbianism will absolve Suat from the need to conform to normal requirements from women for chastity and constancy, and will free her for a more promiscuous, flamboyant lifestyle, much like that of her mother. To maintain normality, however, means that she will have to control her sexual impulses and channel them into 'proper' expression. Her husband is not insistent in his demands on her sexuality at this time of her inner conflict, and so she is not pressured either way: the choice is her own, it is not the outcome of a battle of conscience that makes Suat finally opt for 'normality'. The scale is tipped by a sudden insight into her own character: she becomes aware of her need to conform because of her weakness and frailty in the face of life's vicissitudes, so she accepts the love and protection of her husband in a new understanding of his worthiness. The book ends on this note of hope for the future, without demonstrating how Suat resolves the problem of now denying her homosexual impulses. And yet, since the author has shown that Suat is able to control her sexuality rather than allow it to control her, one can assume that her life will in the future follow a more even course.

Although Suat's struggle to control her sexuality involves the added complication of a tendency towards lesbianism, the analysis of inner conflict and social implications of women's sexual freedom represents a new trend towards dealing with the question of a woman's control of her own sexuality as a personal dilemma to be resolved by the woman herself in accordance with her own knowledge of herself.

The women authors of this period have dealt with this problem extensively; for their female characters who have raised their level of consciousness to a degree where they are confident in their knowledge of themselves and their actions, sexuality becomes simply a force to be harnessed according to their own conscious desires and needs. One such woman is Meli in Nezihe Meriç's novel *Korsan Çikmazı* (1961). When asked if she slept with her boyfriend because she had already decided to marry him, Meli replies:

"No, I slept with him simply because I love him. I am not thinking of getting married."
 "Do you know what this conduct of yours is called, according to the conditions in this country that you are living in?"

"Yes."

"So!"

"So what! Instead of performing a marriage ritual for defloration I found it more honest to do it like this. In other words, the long and the short of it is, in some societies there are names and labels, as you said, for those who lose their virginity by sleeping with someone they love, though according to the laws of nature this is quite correct. Yes, instead of doing it like that they go and do it with the signature of the marriage clerk. Since I didn't like that way I slept with someone I love. As I said, I am not intending to get married." (pp. 181-182)

In Adalet Ağaoğlu's novel *Ölmeye Yatmak* (1973) too, the heroine Aysel is in firm control of her sexuality, and is guided in her behaviour by her own conscious

decisions, not by society's expectations. She is only just arriving at real knowledge of herself in the 'present' of the book, and her brief affair with one of her young students is an important factor in helping her to come to terms with her sexuality, while losing none of her identity as an educated, professional person. As she lies down in the hotel room awaiting her own rebirth through release from all her past ignorance and misconceptions she reminisces about the night she spent with her student:

The reason for my excitement is quite clear: at a time when my being an intellectual - why should I belittle it? - and my being a woman were both gradually being forced into the shade, I suddenly saw myself once again out in front, on my feet and full of life. "Perhaps this was my last chance. I clutched at it wildly." As if I had had an injection of new life into the force that gives new vigour to my progressivism, I was really fresh. For a whole night I didn't regard anything as beyond my deserts. Well, not quite anything. I cheated a little; I realised how he was looking at me. But I pretended I hadn't noticed. Not because of my female conditioning. Because I still hadn't got rid of my conditioning from being a university lecturer. (p. 179)

Aysel's new awareness of her physical body helps her to accept her femininity as an integral part of her identity. She wonders at her past rejection of her own physical existence:

Starting from that morning, for the first time I understood that my body was a concrete thing which could be touched, seen, looked at. (p. 182)

Aysel wonders why her body has been so estranged from her for so many years. Actually, Adalet Ağaoğlu does not intend to suggest in this novel that women's liberation is dependent on sexual freedom, nor vice versa. Aysel's sleeping with her student is not a predetermined act, deliberately directed against her husband, nor is it a temporary aberration. In fact, the question of a woman not gaining sexual satisfaction from her husband, and the consequences of this for the marriage, is given full considerations in *Ölmeye Yatmak* and it is quite clear that Aysel is not pushed into her student's arms merely by the force of her frustrated sexual desires, though naturally this is a factor. The act of sleeping with her student is the culmination of the combined effects on Aysel's mind and body of the revolutionary excitement of the time (the story is set in 1968),¹¹ plus a growing need for physical involvement and action arising from this and her mounting frustration with her husband's coldness and detachment. Her state of mind is such that after years of trying to resolve her identity as a university lecturer and an intellectual with her identity as a woman with physical needs, she initiates union with her young student in a bid to reaffirm belief in herself in both roles. The attempt is successful and Aysel gains the ability to examine herself thoroughly in the light of her new-found confidence as an integrated being. The act of sleeping with her student is therefore crucial not only in its sexual aspect, but in its catalytic effect in Aysel's initiation and termination of

the affair with her student. Here is a woman not only in total control of her own sexuality, behaving with complete assurance in a way that is nonetheless quite unacceptable in social terms, but she also takes control, temporarily, of her student through his sexuality. When he comes to her house for the first time following the night when they slept together, he asks her not to turn him away. She recalls:

He was very embarrassed. I knew what he wanted again. For me it was something already forgotten. What was to be said had been said, what was to be given had been given, what was to be paid had been paid, what was to be seen had been seen. How could I explain this to him? How could I show him that I was not so rich that I could continually pay out, pay for everything, that I had long ago spent on him everything I knew, everything I had gathered, all my wealth? (p. 356)

She makes him take off his clothes and walk around naked in front of her, not in order to humiliate but in an attempt to make him understand that she had nothing more to give him. He remains confused. Has Aysel exploited his sexuality? Is male sexuality to become a commodity in the hands of self-assured but unscrupulous women in the way that female sexuality has been a commodity? These questions are not answered for the reader, and go beyond the scope of this paper, so I shall return to the question of Aysel's experience of her sexuality, and specifically her virginity and its treatment as a commodity. As a young girl Aysel is asked for in marriage, but when the boy's family learns that she has entertained a friendship with another boy they break off the engagement. Aysel gets a beating from her father, and is subjected to scrutiny in the public baths from her mother. She sums up the situation:

Aysel now knew she had nothing left to lose. In the eyes of the grown-ups she had lost everything there was for her to lose. Realising that there was nothing left for her to lose she took heart. (p. 305)

In the end, her parents' firm conviction that she has now lost all chance of marriage works to her advantage. Her father decides that as Aysel will now undoubtedly remain a spinster, she might as well go to school and so be able to earn her own living. Nevertheless, Aysel's brother is charged with keeping her under close observation when she goes to university – she is not going to be allowed a second lapse. From social conditioning which denies her control of her own sexuality and places pre-marital virginity on the level of an exchange value for marriage, Aysel emerges as a mature women in total control of her sexuality and finally able to reconcile her sexuality with her social and individual identity.

The two main female characters in Emine İşınsu's *Tutsak* (1975) are in contrasting situations. Ceren has lost her love for her husband, and rejects his advances, while Selma who is divorced longs to feel a man's embrace, although she is determined to make a life for herself alone. Because she is a young divorcee Selma is the subject of gossip and suspicion; other women see her in a predatory role, fearing

that she will steal their husbands away. Even her best friend Ceren is led to suspect her of entering a sexual relationship with her husband. When Ceren's husband does call on Selma, with the obvious intention of seducing her, Selma has difficulty in resisting his advances. She is rather drunk, and therefore less able to suppress her initial emotional response which is to succumb to her physical desire. So she throws herself into his arms, but then she manages to suppress her emotional and sexual desire and rejects him outright, forcing him to leave her in humiliation for his presumption and arrogance. Selma, then, succeeds in establishing herself in an independent role, and demonstrates her ability to resist the temptation to allow male encroachment on her autonomy. She is no longer vulnerable through her need for sexual satisfaction. Ceren, on the other hand, is just starting out on life without a man as the novel ends. As a married woman she seems to have found sexual union with her husband more a duty than a pleasure. She rejects his advances and then feels guilty and worried that he will be forced to go looking for another woman. Despite her loss of interest in her husband Ceren shows no inclination to seek stimulation or gratification elsewhere. Ultimately both women in this novel can be seen to be seeking independence and self-fulfilment at the expense of any sexual relationship with men, but there is no indication of the success or failure of this strategy for the women.

Ambivalence in attitudes relating to female sexuality in urban society in recent years is briefly illustrated in Sevgi Soysal's *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti* (1973). In a conversation between a young boy and his girlfriend the girl tries to appeal to the boy's notion of honour regarding his sister to cool his advances, but her tactics serve only to annoy him:

"Why should I give myself? Let your sister give herself"...

"You leave my sister out of this."

"Why should I leave her out of it? As if I haven't got a big brother. If you are so clever at looking after your sister's honour, you had better remember that I've got two big strong brothers myself."

"I know."

"Huh! So your sister is mother's little darling and I'm a whore, is that it? What if you saw your sister here like this?"

"Look here my girl, someone is going to get hurt here in a minute. I told you not to speak of my sister." (pp. 28-29)

Later in the book, in the portrayal of the relationship between Ali and Olcay, the couple's sexual union is presented as the logical consummation of their sincere and well-established friendship.

Conclusion

Among the works of the period that deal with characterisations of rural women there is still a strong emphasis on the destructive power of female sexuality, and the need for externally imposed constraints, as well as continuing expression of the fear of disorder inherent in taking sexually active women into employment outside the home and their husbands' or fathers' domain. But there is also a very marked tendency, especially in works which have an urban setting, towards recognising the ability of women to control their own sexuality. It is also significant that this trend has received strong endorsement from women authors of the period. For these female characterisation their sexuality is an integral and essential part of their whole personality and identity, but not the driving force of their lives, as appears to be the case in some of the works by male authors.

In the works of this period there are still examples of female sexuality being treated as a commodity, and virginity being used as an exchange value in marriage, but the exploitative and damaging nature of these misconceptions is exposed and censured. The prohibition against women seeking sexual gratification outside an unsuccessful marriage is also slowly coming under fire, although dramatic examples still abound of the penalties likely to be imposed for such behaviour. Overall there is a clear movement towards depicting greater equality in the rights and duties applied to men and women with regard to sexual behaviour, as well as towards consideration of the psychological and personal aspects of sexuality, rather than just the physical and social, as was the case in earlier years. This latter is a development concomitant with the acknowledgement that control of a woman's sexuality is a personal matter, to be resolved in accordance with her own conscience by the woman herself.

Notes

¹ Pervin Esenkova (1951). "La Femme Turque Contemporaine: Education et Role Sociale", *Revue de l'Institut des Belles Lettres Arabes XIV*, p. 274.

² Deniz Kandiyoti (1978). Intergenerational Change Among Turkish Women, Paper presented to the 9th World Congress of Sociology, Uppsala, Sweden, Table 9. Her survey shows that 84 per cent of the mothers thought that virginity must be preserved until marriage, while only 38 per cent of their daughters agreed.

³ See for example Deniz Kandiyoti (1977). Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women", *Signs /Journal of Women in Culture and Society*/III, No. 1, p. 66; and Nadia Haggag Youssef (1974). *Women and Work in Developing Societies*, University of California, Berkeley, p. 101.

⁴In 1965 the figure was 29,5 per cent; Nermin Abadan-Unat (1974). Turkish External Migration and Social Mobility, in *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, Peter Benedict et al (eds.), Leiden: E. J. Brill, p. 376.

⁵In Turkey only 10 per cent of paid employees were women in 1965; Ester Boserup (1970). *Women's Role in Economic Development*, London: George Allen and Unwin, p. 232.

⁶Nermin Abadan-Unat (1974) records that 44,5 per cent of male Turkish workers interviewed in Germany considered friendship between a man and a woman "incompatible with moral and religious rules", while 61,2 per cent of female Turkish workers in her survey considered such a relationship "a completely normal manifestation of daily life", in *Turkish External Migration and Social Mobility*, p. 377.

⁷Lloyd A. and Margaret C. Fallers (1976) offer as an illustration the statement that "women are ten times as passionate as men – like gunpowder which the presence of a man might ignite", in *Sex Roles in Edremit*, in *Mediterranean Family Structures*, J. G. Peristiany (ed.), London: Cambridge University Press. p. 258.

⁸Paul J. Magnarella (1974). *Tradition and Change in a Turkish Town*, Bridge, Mass.: Schenkman Publishing Co. pp. 126-127.

⁹A. Gall (1974). Aziz Nesin: Contemporary Turkish Humorist, Ann Arbor, Michigan, pp. 223- 224.

¹⁰Gall (1974). Aziz Nesin: Contemporary Turkish Humorist, pp. 219-220.

¹¹See Tansu Bele (2001), *Ölmeye Yatmak: Bir Aykırılığın Romanı*, in *Kadın Yazın Siyasa (Denemeler)*, İstanbul: Pencere Yayınları, pp. 43-57; Ramazan Güldam (June-2001). The Development of the Feminist Discourse and Feminist Writing in Turkey: 1970-1990, *Kadın/Woman 2000 –Journal for Woman Studies*, 2 (1), p. 108.

References

Abadan Unat, Nermin (1974). Turkish External Migration and Social Mobility, in *Turkey: Geographic and Social Perspectives*, Peter Benedict et al (eds.), E. J. Brill, Leiden, pp. 362-402.

Ağaoğlu, Adalet (1976). *Ölmeye Yatmak*, İstanbul: Remzi Kitabevi, (First edition 1973).

Asena, Orhan (1962). *Yalan*, Ankara: Dernek Yayınları.

Atay, Cahit (1965). *Sultan Gelin*, Ankara: , Bilgi Yayınevi.

Baykurt, Fakir (1964). Bir Alım Satı Senedi, in *Cüce Muhammet*, Ankara: Çeviri Yayınevi.

Baykurt, Fakir (1964). Buğday Ekme Zamani, in *Cüce Muhammet*, Ankara: Çeviri Yayınevi.

Baykurt, Fakir (1974). Ham Meyvayı Kopardılar Dalından, in *Efendilik Savaşı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, (First edition 1959).

Baykurt, Fakir (1968). *Yılanların Öcü*, İstanbul: Remzi Kitabevi, (First edition 1959).

Bele, Tansu (2001). *Ölmeye Yatmak: Bir Aykırılığın Romanı*, in *Kadın Yazın Siyasa (Denemeler)*, İstanbul: Pencere Yayınları.

Boserup, Ester (1970). *Woman's Role in Economic Development*, London: George Allen and Unwin.

Dilmen, Güngör (1979). *Kurban*, İstanbul: Cem Yayınevi, (First edition 1967).

Esenkova, Pervin (1951). La Femme Turque Contemporaine: Education et Rôle Sociale, *Revue de l'Institut des Belles Letters Arabes XIV*, pp. 255-277.

Fallers, Lloyd A. and Margaret C. (1976). Sex Roles in Edremit, in *Mediterranean Family Structures*, J. G. Peristiany (ed.), London: Cambridge University Press, pp. 243-260.

Gall, A. (1974). *Aziz Nesin: Contemporary Turkish Humorist*, Michigan: Ann Arbor.

Güldam, Ramazan (June-2001). The Development of the Feminist Discourse and Feminist Writing in Turkey: 1970-1990, *Kadın/Woman 2000 –Journal for Woman Studies*, 2 (1), pp. 93-116.

İşinsu, Emine (1978). *Tutsak*, İstanbul: Töre-Devlet Yayınevi (First edition 1975).

İlhan, Attila (1973). *Bıçağın Ucu*, Ankara: Bilgi Yayınevi

Kandiyoti, Deniz (1978). Intergenerational Change Among Turkish Women, Paper presented to the 9th World Congress of Sociology, Upsala, Sweden, 14-19 August 1978.

Kandiyoti, Deniz (1977). Sex Roles and Social Change: A Comparative Appraisal of Turkey's Women, *Signs (Journal of Women in Culture and Society)* III, No. 1, (Autumn 1977), pp. 57-73.

Kemal Tahir (1976). *Karilar Koğusu*, Ankara: Bilgi Yayınevi, (First edition 1974).

Magnarella, Paul J. (1974). *Tradition and Change in a Turkish Town*, Bridge, Mass: Schenkman Publishing Co.

Meriç, Nezihe (1961). *Korsan Çıkmazı*, Ankara: Dost Yayınları.

Nesin, Aziz (1977). *Tatlı Betüş*, İstanbul: Tekin Yayınevi, (First published in Barış Gazetesi in 1973).

Nesin, Aziz (1970). *Tut Elimden Rovni*, İstanbul: İstanbul Matbaası.

Soysal, Sevgi (1975). *Yenişehir'de Bir Öğle Vakti*, Ankara: Bilgi Yayınevi, (First edition 1973).

Yıldız, Bekir (1975). Bir Nazlı Vardı, in *Dünyadan Bir Atlı Geçti*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Yıldız, Bekir (1977). Davud ile Sedef, in *Kara Vagon*, İstanbul: Cem Yayınevi (First edition 1969).

Yıldız, Bekir (1977). *Evlilik Şirketi*, İstanbul: Cem Yayınevi, (First edition 1972).

Yıldız, Bekir (1977). Kesik El, in *Reşo Ağa*, İstanbul: Cem Yayınevi, (First edition 1968).

Yıldız, Bekir (1977). Yorulmayan Adam, in *Reşo Ağa*, İstanbul: Cem Yayınevi, (First edition 1968).

Özet

Bu çalışmada, Türk kadınının 1960'tan 1980'e kadar Türk toplumundaki ve yazarların kaleminden çıkan edebî eserlerdeki (roman, hikaye ve oyunlardaki) yeri ele alınmıştır. Çalıştığımız, bahsedilen yıllar arasında kadının Türk toplumunda ikinci planda kalıp kalmadığını ve kendisine sunulan imkanları yeterince kullanıp kullanmadığını hem toplumsal hem de edebî boyutuyla incelemeyi hedefler. Çalışma, namus ve cinsellik kavramlarına kadınlar açısından ve edebî bir yorumla yaklaşılarak ve kadınların ailedeki ve ev-içindeki rolleri ile bağımsız yaşamlarındaki rollerine edebî eserlerde ne kadar yer verildiğine ve nasıl yaklaşıldığına değinir. Bunu yaparken de edebî eserlerde ele alınan kadın karakterlerin analizleri yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türk romanı, Türk hikayesi, Türk tiyatrosu, kadın, kadın kimliği.

Kitap Tanıtımı/Book Reviews

Kadın Konulu Tarihi Kaynaklar / Historical Sources on Woman Studies

Mesrutiyet Döneminde Kadınları Eğitmek için Yazılmış Bir Eser: MİR'ATÜ'L-BEYT

Dilek Batışlam*
Çukurova Üniversitesi

Dr. Hüseyin Remzi, *Mir'atü'l-beyt* (Hanımlara Yadigâr), İstanbul: Âlem Matbaası, Ahmet İhsan ve Şürekâsı, 1308 (1891), 284 sayfa. Resimli.

Osmalı'da kadınların eğitimi ve toplumsal hayatıne ilişkin düzenlemelerin büyük bir bölümü Tanzimat döneminde başlamış, sonraki dönemlerde de toplum hayatında görülen siyasi, ekonomik ve toplumsal değişikliklere paralel olarak devam etmiştir. Osmalı döneminden bu güne gelinceye kadar, kadının toplum hayatındaki yerinde, eğitiminde ve toplumun kadına bakışında meydana gelen değişiklikleri izlemek açısından çeşitli amaçlarla kadınlar için yazılmış eserlerin önemi büyktür. Bu nedenle geçmişen günümüze gelinceye kadar değişik dönemlerde kadınlar için yazılan eserleri tanıtmamız ve tanıtmamız gerekmektedir. Söz konusu eserler aracılığıyla kadının geçmişteki konumu ile bu günü konumu arasındaki farkları görmek mümkün olacaktır. Tanıtımını yapacağımız Dr. Hüseyin Remzi'ye ait *Mir'atü'l-beyt* adlı eser de yazıldığı dönemde, kadının eğitimi ve toplumdaki yeri konusunda verdiği kimi bilgiler açısından değerlendirilmesi gereken önemli bir eserdir.

Mir'atü'l-beyt'in iki ayrı baskısı bulunmaktadır. Bunlardan biri özel kütüphanemizde bir örneği bulunan 1308 (1891) tarihli ilk baskı, diğer ise İstanbul'da 1316 (1899) yılında Arakel Matbaası'nda yapılan 2. baskıdır (Özege, 1975: C.3, 1164). Kadınları çeşitli konularda bilgilendirmek ve eğitmek amacıyla yazılan eserin bildığımız kadarıyla henüz yeni harflere çevirisi yapılmamıştır.

Mir'atü'l-beyt'in yazarı Dr. Hüseyin Remzi, İstanbul'da 27 Mart 1839'da doğmuştur. Kastamonulu Emir Mustafa'nın oğlu olan Hüseyin Remzi, Kasımpaşa Ortaokulunu ve Askerî Tıp Okulunu bitirmiştir. Mekteb-i Tibbiye-i Şahâne'den 1865'te mezun olmuş, askerî hastanelerde doktorluk ve askerî okullarda öğretmenlik yapmıştır. 1876'dan sonra çeşitli okullarda doğa tarihi dersleri vermiş, Darüşşafaka'da bir doğa tarihi müzesi kurmuştur. 1884'te Profesör Zorias Paşa ile

*Dilek Batışlam, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çukurova - ADANA

kuduz hastalığının tedavisini öğrenmek için Paris'e gitmiş, Pasteur Enstitüsü'nde incelemeler yapmıştır. 1892'de Hüseyin Remzi'nin girişimleriyle İstanbul'da Telkih-hâne-i Şâhâne adıyla bir aşı merkezi açılmıştır. Bir Osmanlı hekimi olan Hüseyin Remzi, mikrobiyoloji alanında çalışmalar yapmış, kuduz aşısını ülkeye getirmiştir, Mirliva (Tuğgeneral) rütbesindeyken 18 Aralık 1896'da İstanbul'da vefat etmiştir.

Tabip ve yazar olan, Evliya Hoca adıyla da bilinen Hüseyin Remzi'nin yirmiden fazla eseri vardır. Başlıca eserleri arasında, Türkçe'ye Batı dillerinden çevrilen ilk temel zooloji kitabı olan *İlm-i Hayvanat* (1873), tıp tarihiyle ilgili ilk Türkçe kitap olan *Tarih-i Tıp* (1888), *Fennî ve Mikrobî Cerrahî, Emrâz-ı Nisvân* (Kadın Hastalıkları), *Terakkiyâtı Tibbiye* (Tİptaki İllerlemeler) gibi eserler sayılabilir. Ayrıca yazarın dil ve edebiyatla ilgili eserleri arasında *Münseâtü'l-efâl* (1871), *İlâveli Müntehabâti Lügâti Osmaniye* (1878), *Lügâti Remzî* (1889), *Dürer-i Esdâf* (Sadef İncileri), *Müntehabâti Hüseyin Remzi* (Hüseyin Remzi'den Seçmeler), *İhtiyâr-ı Erbâb-ı Kemal* (Olgunluk Sahipleri), *Rehber-i Hakikat* (Gerçek Kılavuzu), adlı eserleri vardır (TDEA 1981: C.4, 302; ML 1971, C6, s. 94; AB 1988: C.11, 319).

Mir'atü'l-beyf in yazıldığı dönem II. Abdülhamit döneminde ve bu dönemde kadınların eğitimi konusunda önemli adımlar atılmış, kadınların eğitilmesinin gerekliliği fark edilmiş ve kızlar için açılan çeşitli kademelevelsdeki okulların sayısı hızla artmıştır (Doğramacı, 1992: 19; Kurnaz, 1997:50; Kurnaz, 1999: 99). Kızlar için eğitim Meşrutiyet döneminde en çok tartışılan konulardan biri olmuştur. Dönemin başında büyük hayallerle işe başlanmış, kız okullarının Avrupa standartlarına yükseltilmesi istenmiş, ancak istenen başarı sağlanamamıştır. Bu dönemin eğitim açısından en önemli olayı kızlara yüksek öğrenim imkânının tanınmış olmasıdır (Kurnaz, 1999: 111).

Dr. Hüseyin Remzi eserine döneminin kadın eğitimi konusundaki görüşlerine de yer veren bir ön söyle başlar. Ön sözde yazar, medeniyet gereği kadın ve erkeğin toplum içindeki yerini, görevlerini doğru bir biçimde bilmek ve sorumluluklarını gerçekleştirmek yükümlülüğüyle tanımlar. Bu noktadan hareketle erkeklerin görevlerini tam ve doğru bir biçimde bildiklerini, kadınların ise bu konuda yeterince bilgili olmadıklarını belirtir. Bunun nedeni de "Kadınların ilimden yeterince yararlanamamalarıdır." der. Yazar, o dönemdeki okur-yazarlık durumuna da değinir. Erkeklerin tamamının okuma yazma bilmesi beklenirken ancak yüzde altısının okuduğunu anlayacak, anladığını yazacak durumda olduğunu söyler. Kadınlar için ise, durum çok daha kötüdür. Kadınların yüzde beşi bile tamamıyla ismini yazamaz ve kadınlık görevlerinin neler olduğunu bilemez durumdadır.

Hüseyin Remzi bu ön sözünde II. Abdülhamit devrinde yaygın eğitimin gerekli olduğunun farkına varılarak kadınların eğitilmesi amacıyla okullar açıldığını belirtir. Bunun gerekliliğinin ortada olduğunu söyleyen yazar, çocukların ilk eğitimlerini veren kişilerin anneler olması dolayısıyla annelerin bilgi sahibi olmalarının şart olduğunu vurgular. Kötü terbiyenin çocuğun, toplumun ve ailenin gelecekteki hayatında ne kadar ciddî sorumlara neden olabileceği üzerinde durur. Eğitimi bir annenin çocuğunu iyi eğiteceğini, çocuğun da gelecekte aldığı terbiye dolayısıyla

kendi çocuğunu eğitmek konusunda başarılı olacağını söyleyen yazar, sağlıklı ve iyi eğitilmiş bir toplum meydana getirmenin kadınım eğitiminden geçtiğine olan inancını dile getirir. Bir annenin çocuğunun eğitimini ve terbiyesini sağlıklı bir biçimde südürecek kadar bilgiye sahip olmasının önemine değinir.

Yazar, eserini yukarıda sözünü ettigimiz kadınım eğitilmesinin toplum hayatındaki yeri ve önemi fikrinden yola çıkarak, kadınlarım eğitim açısından yararlı olmak için yazdığını söyler. Üç bölümde meydana gelen eserine anlatılanların daha iyi anlaşılması için resimler de eklediğini, o günün şartlarında aileyle ilgili işlerin yapılmasına yararlı olacağının bilinen bütün bilgilere yer vermeye çalıştığını da belirtir (Hüseyin Remzi, 1306: 3-7).

Mir'atü'l-beyf mukaddimeyi izleyen üç bölümle bir lahkadan (ek) meydana gelmektedir. Birinci bölümde yazar, daha çok aile ve aile hayatı ile ilgili konulara, ikinci bölümde ev işleriyle, temizlik ve yemekle ilgili konulara, üçüncü bölümde ise, sağlık, hastalık, sağlığın korunması vb. gibi konulara yer vermiştir. Lahika bölümde de genç kızlara ve kadınlara kimi konularda öğretler verilerek yol gösterilmeye çalışılmıştır. Sırasıyla bu bölümlerdeki konu başlıklarını şu şekilde verebiliriz:

Birinci kısmındaki başlıklar: Aile, aile içinde kadın, aile içinde zevc (es), peder ve válide (baba ve anne), büyük baba, büyük válide, karınlarda (kardeşler), aile içinde kız çocuğu, kitaplar, idare-i beyt (ev idaresi), tuvâlet (suslenme, kadının giyimi), bir hânenin harâbi, kanâ'at, bahl ve hisset (cimrilik ve tamahkârlık), mürüvvet ve sehâvet (iyilik severlik ve cömertlik), sefâhat (zevk ve eğlenceye aşırı düşkünlük), hizmetçiler, taharet (temizlik), fantaziye ve hüsn-i idâre (gösteriş ve evin iyi idare edilmesi), emniyet sandığı, bebeklere ninni, bir válidenin yeni doğmuş çocuğuna hâabı, çocukların rızâ' ve tedâbir-i sâ'i resi (çocukların rızası ve diğer tedbirler), tıflı nevzâd hakkında ba'zı tedâbir-i mühimme (yeni doğmuş çocukla ilgili alınması gereken bazı önemli tedbirler), fitâmi müte'akib effâli beslemenin tariki (sütten kesilen bebeğin beslenmesi) başlıklarıdır.

Yukarıda verilen ve birinci bölümde yer alan başlıklardan da anlaşılacağı gibi yazar, bu bölümde daha çok aile hayatı, aile fertlerinin, kadının, kız çocuğunun aile içindeki yeri, evin idare edilmesi konularına değinmektedir. Ayrıca, kadının giyim tarzının, davranışlarının, bazı karakter özelliklerinin aile yaşamı üzerindeki etkileri üzerinde durmaktadır. Ailenin ve ev hayatının sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için kadının sahip olması gereken vasıfların önemine dikkat çekmektedir. Bu bölümde yazar, bebeklerin bakımı, beslenmesi vb. bazı konularda da bilgi vermektedir.

İkinci kısmındaki başlıklar: El işleri, el işleri için lâzım olan edevât (elişleri için gerekli olan araçlar), hânece ittihâzi lâzım gelen tedâbir (ev halkın alması gereken tedbirler), kız mektepleri, çamaşır yıkamak tariki (çamaşır yıkama), ütü, marka, lekeleri mahv itmek usulü (leke çıkarma), hânenin teshîn ve tenvîri, (evin ısıtılması ve aydınlatılması), ta'âm (yemek), alafranga ta'âm itmek usulü (alafranga yemek, sofra hazırlama), hazm-i ta'âm (yemeğin hazırlığı), matbah ve ta'âm ihzâri (mutfak

ve yemek hazırlama), matbah ve kiler takımlarının temizlenmesi (mutfak ve kilerin temizlenmesi), hayyânî ve nebâî et’ime (hayvansal ve bitkisel yiyecekler), et’imeyi muhafazanın tariki (yiyecekleri saklama yolu), zâhire (kilerde saklanan yiyecekler), yemiş, yemişlik, reçel istihsâli (reçel yapımı), ziyâret ve i’âde-i ziyâret (ziyaret ve ziyareti iade), kart dö vizit (kartvizit), salon, hanenin odaları hakkında bir iki söz, yatak, ba’zı nasâiyih-i müfide (bazı faydalı öğütler), muhâverât-ı fenniye (ilmî konuşmalar).

Ikinci bölümde başlıklarda da görüldüğü gibi el işleri ve ev işlerinin yapılması, çamaşır yıkama, leke çıkarma, evin temizliği, düzenlenmesi, yiyeceklerin hazırlanması ve saklanması, mutfak ve kilerin temizliği, ziyaretler ve ziyaretler sırasında dikkat edilmesi gereken kurallar, bazı görgü kuralları konusunda bilgi verilmektedir. Bu bölümde özellikle ev işlerinin ve yiyeceklerin hazırlanmasına yönelik bilgiler ön plana çıkmaktadır.

Üçüncü kısımdaki başlıklar: Hıfz-ı sıhhat (sağlığın korunması), dikkatsizlik ile gelen emrâz, (dikkatsizlik sonucu ortaya çıkan hastalıklar), ta’affünün def’ine mahsûs tedâbir-i mukteziyye (kötü kokuların giderilmesi için alınması gereken tedbirler), sıhhate muzır olan tavır ve hareketler (sağlığa zararlı olan davranışlar), emrâz-ı sâriye ve müstevliye (bulaşıcı hastalıklar ve salgınlar), hastaları ziyâret etmek, hastaya bakmak usulü, hasta odası hakkında birkaç söz, nekâhat (hastalıktan sonraki güçsüzlük dönemi), hastanın elbiselerini değiştirmek, hasta için bulunması lâzım gelen âlât ve edevât-ı sıhhîye (hasta için gerekli sağılıkla ilgili araç gereçler), eczâhâneye mürââaat etmeyerek ba’zı ilaçların hânece tedâriki (eczaneye gitmeden hazırlanabilecek, alınabilecek ilaçlar), etibbânın evâmiri (doktorların emirleri), bir hâne derûnunda bulunması îcâb eden küçük eczâhâne (bir evde bulunması gereken küçük ilaç dolabı), tabâbette kullanılan istîlâhât (tipâta kullanılan bazı terimler), ba’zı ‘ilaçların sûret-i istî’mâli (bazı ilaçların kullanılma şekli), en ziyâde kullanılan edviye ve tedâbir-i tibbiye (en çok kullanılan ilaçlar ve tibbi tedbirler), nebâtât-ı tibbiyeden nâfi’ olanlar (tibbî bitkilerden yararlı olanlar), nebâtât-ı tibbiyeden muzır olanlar (tibbî bitkilerden zararlı olanlar), tabib gelinceye kadar hastalara idilecek tedâbir (doktor gelinceye kadar hasta için alınacak tedbirler), kuş palazı ve havâle ‘illetleri (kuş palazı ve havale hastalıkları), yaralılara ilk imdâd (yaralılara ilk yardım), ufak tefek ‘avâriz-i şetta (ufak tefek çeşitli arızalar), şehir ile köy hakkında birkaç söz, bağçevanlık (bahçevanlık), letâfet-i ‘omr-ı dihkâni (çiftçilikle geçen ömrün hoşluğu).

Bu bölümde sağlık, sağlığın korunması ve hastalıklar hakkında çeşitli bilgiler verilmektedir. Yazar, doktor olması sebebiyle sağlık ve hastalıkla ilgili konulara geniş yer ayırmış, bulaşıcı hastalıklar, salgınlar, hasta ziyareti ve hasta bakımı, hasta odasının düzenlenmesi, ecza dolabında bulunması gerekenler, bazı tıp terimleri, şifali bitkiler, ilk yardım, kuş palazı ve havale gibi hastalıklarla kadınlara gerekli olabileceğini düşündüğü kimi tibbî konularda bilgiler vermiştir. Eserde yer alan bu bilgiler tıp tarihi açısından dikkate alınması ve değerlendirilmesi gereken bilgilerdir. Yazarın mesleği de eserin bu yönyle de dikkate alınmasının yararlı olabileceğini düşündürmektedir.

Ayrıca bölüm sonunda da sağlık konuları dışında bağ bahçe işleriyle uğraşma, şehir ve köy hayatı, evde yapılması gereken küçük tamir işleri gibi konular üzerinde de durulmuştur.

Lahika (Ek): Eklerden oluşan dördüncü bölümde duhter-i pâke nasihat (temiz genç kıză öğüt) başlıklı bir şiirin ardından Fransız kadın edebiyatlarından bir matmazel ile dört madamın kadınlıkla ilgili yol gösterici sözleri hikemiyât başlığı altında ayrı ayrı sırasıyla verilmiş, şebâb bölümünde gençlikle ilgili düşünceler dile getirilmiştir. Sadaka başlığı altındaki bölümde de Victor Hugo’nun görüşleri sıralanmıştır. Beşik ile yuva, çiçekleri seviniz, tuvalet (suslenme) hakkında bir vâlidenden kızına hitabı başlıklı bölümlerin ardından eser tamamlanmıştır.

Dr. Hüseyin Remzi, eserini çeşitli konularda kadınlara bilgi vermek amacıyla yazmış, eserinin önsözünde de kadınların eğitilmesinin niçin önemli ve gerekli olduğunu dönemin anlayışı doğrultusunda açıklamaya çalışmıştır. Eserin bölümleri arasında yer alan “Aile içinde kadın”, “Aile içinde kız çocuğu”, “Kız mektepleri” gibi bölümler kadınların ve kız çocukların durumları hakkında kimi bilgilerin yer aldığı bölümlerdir. Ancak bu bölümler diğerlerinin arasında kaybolmuş gibidir. Bunların dışındaki bölümlerde o dönemin ve yazarın anlayışı doğrultusunda kadının eğitimi için gerekli olduğu düşünülen aile, aile-toplum ilişkileri, ev yönetimi, çocuk bakımı, temizlik, sağlık, beslenme, şifali bitkiler vb. gibi pek çok konuda çeşitli bilgiler verilmektedir.

Mir’atü'l-beyf te özellikle doğrudan kadınları ilgilendiren bölümlerde eserin yazıldığı dönemde Osmanlı devletinde kadınların eğitiminin ne durumda olduğu görülmektedir. Ön sözde verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, o dönemde kadının eğitime olan ihtiyacının dikkate alınmasında özellikle kadının eş ve anne olma sorumluluğu ön planda tutulmaktadır. Kadının toplumdaki yeri de eş ve anne olmakla önem kazanmaktadır. Yazar, aynı düşüncesi, *Mir’atü'l-beyf* in birinci kısmında yer alan “Aile İçinde Kadın” başlıklı bölümde de kadının, evin ve ailenin korunması, çocukların yetiştirilmesi ve eşine karşı görev ve sorumluklarını yerine getirme konusunda gösterdiği başarı ölçüsünde değer bulacağını anlatarak aile içindeki önemini vurgular. Kadının aile hayatındaki rolünün önemine değinen yazar, bu rolün iyi bir şekilde yerine getirilmesinin de kadının aile terbiyesi almış, eğitilmiş bir kimse olmasına bağlı olduğunu belirtir (Hüseyin Remzi, 1306: 10-13).

Mir’atü'l-beyf in “Aile İçinde Kız Çocuk” başlıklı bölümünde de yazar, kız çocukların erkek çocuklarınla bir tutulmamaları gerektiğini, kızlarda bulunan karakter özellikleriyle erkeklerde bulunan karakter özelliklerinin birbirinden farklı olduğunu belirtir. Bu bölümde yazar, bir ailenin kız çocuğunu okutup okutmaması konusundaki görüşlerini açıklar. Kız çocukların da mutlaka eğitim görmesinden yana olduğunu dile getiren yazar, eğitim görmemiş insandan hiçbir yarar beklememek gerektiğini söyler. Ailenin korunması için kadının bilgili olmasının şart olduğunu ancak, kız çocukların öğretikleri bilgileri doğru bir biçimde, yerli yerinde kullanmayı bilmelerinin de önemli olduğunu dikkat çeker. Kızlar geleceğin anneleri olacaklarını

unuțmamalıdır. Yazar, "Bilgi gösteriş için değil daha iyi, daha mutlu bir yaşam sürdürmek için kullanılmalıdır." der (Hüseyin Remzi, 1306: 27-33).

Mir'atü'l-beyt'te "Kız Mektepleri" başlıklı bölümde de kızlara eğitim görecekleri okullarda neler öğretilemesi gerektiği üzerinde durulur. Yazar, Fransa'da bulunan kız okullarını örnek verir. İnas Mekteplerinde öğretilen derslerin ve el işlerinin yeterli olmayacağı söylenen yazar, kız okullarında ev idaresi konusunda da bilgi verilmesinin yararlı olacağını belirtir (Hüseyin Remzi, 1306: 96-98). Yazarın burada yeterli bulmadığını söylediğİ İnas rüştiyelerinin ders programları üzerinde o dönemde aydınlar arasında da çeşitli tartışmalar olmuştur. Yazarın söylediğİ gibi bu okullarda verilen bilgilerin erkek okullarından farklı olması ve okul programının iyi bir anne, eş ve ev kadını yetiştireme amacına uygun bir biçimde düzenlenmesi gerektiği vurgulanır (Kurnaz, 1999: 101; Kurnaz, 1997: 50).

Hüseyin Remzi'nin de örnek verip tavsiye ettiğİ gibi o dönemde Fransız etkisi eğitim kurumlarında başlangıçta çok yaygın bir biçimde gözlenmiş hatta eğitim kurumlarının mimarisinde Fransız tarzı benimsenmiştir. Kız öğrenciler için kabul edilen üniformalar da Fransız okullarından olduğu gibi alınmıştır. Biçki-dikiş kurslarında yararlanılan patronlar, müzik derslerindeki notalar bazen Osmanlıca'ya bile çevrilmeden eğitimde kullanılmıştır. 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren Fransa'nın askerî alandaki kimi yenilikler nedeniyle nüfuz bölgelerindeki etkinliğini kaybetmesiyle birlikte Osmanlı Devleti'nde görülen Fransız kültürü etkisi giderek azalmıştır. Fransız kültürüne karşı gösterilen olumsuz tepki dolayısıyla eğitim programları daha sonraki dönemde yeniden gözden geçirilmiştir (Doğramacı, 1992: 21).

Mir'atü'l-beyt'in Lahika bölümünde, aruzun Mef 'ülü/ Mefâilün/ Feûlün vezniyle, mesnevi nazım şekliyle yazılmış, 32 beyitten meydana gelen Hüseyin Remzi'ye ait manzum bir nasihat şİiri de bulunmaktadır. Bu şİir, dönemin hedeflediği kadın tipinin özelliklerini ve dönemin düşüncelerini yansıtan bir örnek olası bakımından dikkate değerdir. Şİirin bir başka özelliği de kadınlara yönelik manzum nasihat-namelerin ilk örneklerinden biri olmasıdır. Söz konusu kimi özellikleri nedeniyle şİirin tamamını aşağıda veriyoruz:

Duhter-i Pâke Nasihat

1- <i>Ey duhter-i pâk-i behcet-ârâ
Meftûn-i hisâ'lin halâ'ik</i>	3- <i>'Âlî olarak yarattı Hâlik
Ey sun'-i latîf-i Hak Te'âlâ</i>
2- <i>Ey 'âleme bâ'is-i sa'âdet
Gencîne-i 'iffet ü selâm</i>	4- <i>Cinsindir 'avâlimin kîvâmi
Bu devr-i zamânın intizâmi</i>
5- <i>Sen olmasan ey latîf duhter
Âlem de şûre-zâra benzer</i>	6- <i>Sen olmasan ey melâhat-ârâ
Olmazdı bekâ'-yi âdem asla</i>

7- <i>Mahlük-i 'azîzsin muhakkak
Herkes nazarında bu musaddak</i>	8- <i>Sensin o kerîme-i mukaddes
Mahbûb-i kulûb u tab'-i herkes</i>
9- <i>Mâdâmki sâhib-i 'alâsin
Ser-defter-i sun'-i kibriyâsin</i>	10- <i>Bil kadrini 'âlem içre var ol
Hemcinsine pek vefâ-şî'âr ol</i>
11- <i>Evvelce gurûr u 'acebi terk it
Râh-i kerem ü 'inâyete git</i>	12- <i>Her şeyde kızım kusûr bulma
'Âlî-nazar ol da huysuz olma</i>
13- <i>Terk it hasedi fenâdir ol hâl
Eyler dem-i müsterihin ihlâl</i>	14- <i>Sensin ev içinde mahz-i râhat
Evlâd u 'iyâline mürvvet</i>
15- <i>Sen olmalısın hemâن hayır-hâh
Böyle diliyor Cenâb-ı Allah</i>	16- <i>Lâzım sana ey kızım metânet
Hiçbir seye etme kin ü hiddet</i>
17- <i>Evde meselâ olunca hasta
Hasta gibi sen de ol şikeste</i>	18- <i>'Atf-ı nazar it o bî-mecâle
Yüksünme sakın bu tûlü hâle</i>
19- <i>Al gönlünü o zavallının sen
Memnûn ola hüsn-i hulkundan</i>	20- <i>Hisset sana olmasın mülâki
Ol feyz-i sehâvetinle bâkî</i>
21- <i>Terk eyle şî'âr-ı imtinâni
Doldurma gazap ile cenâni</i>	22- <i>Kıl mâderine hemân itâ'at
'Âlemde budur 'ulûv-haslet</i>
23- <i>Ders al oku ehl ü fazl-ı 'ilm ol
Hem sâhibe-i şî'âr-ı hilm ol</i>	24- <i>Încitme cihânda kimseyi sen
Ey tab'-i latîf ü hulkı ahsen</i>
25- <i>Efkâr-ı selîmi iktisâb it
Itbâ'-i kerîmi intihâb it</i>	26- <i>Sev 'âileni evinde dâ'im
Ev halkı ola seninle kâ'im</i>
27- <i>Dillerde güzel adın dolansın
Herkes seni bir ferîste sansın</i>	28- <i>İyi huyluyu dâ'imâ severler
Hakkında da ihtiârâm ederler</i>
29- <i>Bir meclise girse bir melek-hû
Herkesler ider ana tekâpû</i>	30- <i>Bed hasleti kim sever cihânda
Bir fîkr-i selîm var mı anda</i>
31- <i>Her yerde görür 'îtâb u tekâdîr
Herkes ider ol le'îmi tahkîr</i>	32- <i>Bu sözleri zîb-i gûş-i cân it
Tut pend-i hekîmi pûr cenân it</i>

(Hüseyin Remzi, 1306: 262-265)

Hüseyin Remzi, genç kızlara öğüt vermek amacıyla yazdığı bu şiirde önce kızların yaratılışlarından getirdikleri özellikleri sıralar ve kızların dünyadaki yeri ve rolüyle ilgili düşüncelerini verir. Dünyanın kızlar olmadan çorak bir yer olacağını ve insanlığın devamının kızların varlığına bağlı olduğunu belirtir. Şiirin sonraki beyitlerinde özellikle güzel ahlaklı olmanın gereklisi ve yararı üzerinde durur. Nasihatler, güzel ahlâka yönelik davranışlar üzerinde yoğunlaşır. Genç kızlar, daima hayır ve iyilikten yana olmalı, öfke, kin, gurur, hıddet, haset gibi kötü huylardan kurtulmaya ve uzak durmaya çalışmalıdır. Genç kızlardan beklenen güzel davranışlar ise; cömertlik, hastalara iyi davranışma, anneye itaat etme, aileye saygı gösterme, yumuşaklık, başkalarını incitmeme, iyi huylu ve saygıdeğer bir kişi olma v.b. gibi davranışlardır. Bu tür davranışlar toplumca onaylanan, kişilerin sevgi ve saygı kazanmasını sağlayan davranışlardır. Kötü davranışları bulunan kimseler hiç kimse tarafından sevilmezler. Daha çok davranış ve huylar konusundaki düşüncelerin dile getirildiği nasihat-nâmenin sadece bir beyitte 23. beyitte genç kızlara okumuş, bilgi sahibi kimseler olmaları da tavsiye edilir.

Şiirin tamamındaki tavsiyeler ve fikirler değerlendirildiğinde nasihatlerin daha çok güzel ahlâkla ilgili davranışlar üzerinde yoğunlaştiği görülmektedir. Hüseyin Remzi, dönemin anlayışı gereği kadından beklenen iyi insan, iyi eş ve iyi anne olma ile ilgili özellikler üzerinde durmaktadır. Çünkü o dönemde eğitilmiş kadın tipiyle hedeflenen kadın her şeyden önce eş ve anne olma sorumluluğunu bilincine varmasıdır. Hüseyin Remzi'nin bu nasihat içerikli şiirinde ve kitabında olduğu gibi dönemin diğer sanatçılarının eserlerinde de kadın ve kadın eğitimi konusunda benzer yaklaşımlar bulunmaktadır. Dönemin düşünür, yazar ve şairleri de kadın eğitilmesi gerektiğini sık sık vurgulamışlardır. Aydınlar ve yazarlar evlilik kurumunun düzenlenmesi, tek eşlilik, eğitimde kadınlara da fırsat verilmesi, kadınların toplum hayatındaki yerini alması konusunda gerekli kimi girişimlerde bulunmuşlardır. Bu girişimler sonucunda basın yayın organlarında kadınların bazı sorunlarına değinen yazılar yayımlanmıştır. 1868'de yayılanmaya başlayan Terakki gazetesi, Avrupa'yla karşılaşmalar yaparak Osmanlı kadınların geri kalmasını eleştiren yazılar yer vermiştir. 1888'den itibaren Muhadderat adıyla kadınlar için ayrı bir gazete çıkarılmıştır. Okuma bilen üst ve orta tabakadan kadınlar için Vakit, Şükûfezar, İnsaniyet, Âyne, Parça Bohçası, Aile v.b. gazeteler yayımlanmış, ancak bunların bir kısmı fazla uzun ömürlü olamamıştır (Güzel, 1985: C. III, 858-859).

Bilindiği gibi Batılılaşma öncesinde Divan edebiyatı döneminde de manzum nasihat yazma geleneği bulunmaktadır. Bu dönemde yazılan nasihat-nâmeler konuları ve nazım şekilleri açısından çeşitlilik gösterir (Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. Kaplan 1995: 1-3, 23). Kimi nasihat-nâmelerde kadınları da yakından ilgilendiren evlilik, çocuk eğitimi, komşu hakkı, giym-kuşam, gelenek ve göreneklerle ilgili konulara ya da sosyal hayatı dâir öğretile yer verilir. Ancak gelenekteki nasihat-nâmeler Hüseyin Remzi'nin yazdığı bu örnekte olduğu gibi özellikle kızlara ya da kadınlara yönelik yazılmamışlardır. Toplumun geneline hitaben yazılmış görünmekle birlikte kimi nasihat-nâmeler daha çok erkek çocukların için

yazılmış ve erkek çocuklarına meslek seçimine ilişkin bazı tavsiyelerde bulunulmuştur. Bu tür eserler arasında Nâbî'nin Hayriye'si ile Sünbulzâde Vehbî'nin Lütfiye'si sayılabilir. Enderunlu Vâsîf'in kadınların kullandığı tabirlerle annenin ağzından kızına nasihat amacıyla yazdığı tahmisi ve kızın cevabı mahiyetindeki ikinci bir tahmisini (Şentürk, 1999: 638-643) Divan edebiyatı döneminde kadınlar için yazılmış nasihat içerikli şiirlere örnek verebiliriz. Bu şiirler kullanılan dil ve üslup açısından bilinen özelliklerden farklı özellikler taşımaktadır. Şair, şiirlerinde halk söyleyişlerine ve argo kelimele sık sık yer verir. Ayrıca söz konusu şiirlerde mizah ve hiciv de ön plana çıkmaktadır. Annenin öğütleri ve beklenileriyle kızın anneye verdiği cevap tamamen birbirinin ziddidir. Sıralanan özelliklerine rağmen şair, tahmislerinde kendi döneminin genç kızı ve kadına bakışını, genç kızdan beklenenleri, dönemin anlayışını belli ölçüde yansımıştır. Annenin ağzından yazılan tahmisin ilk bendinde bulunan:

Kız diñe nush u pendimi kavlînde sâdîk ol
Gözle rızâ-yı kaynatayı kul halâyîk ol
Kim der saña ki bir çamura var bulaşık ol
Ne kesret ile zâhidé ne pek de açık ol
Olma sokak süpürgesi kadın kadıncık ol (Şentürk, 1999: 638)

dizelerinden de anlaşılacağı gibi şiirin yazıldığı dönemde kadın ve eş olma sorumluluğu, bu sorumlulukla ilgili davranışları ön plana çıkmaktadır. Genç kız annesinin sözünü dinlemeli, kocasının ailesine saygılı ve fedakâr olmalı, kötüükten uzak durmalı, ne çok tutucu ne de çok açık olmalıdır. Kızdan ya da kadından beklenen geleneksel eş ve kadın rolünün gereklerini tam ve doğru bir biçimde yerine getirmelidir. Kadın sokak süpürgesi değil evinin kadını olmalıdır.

Kadının kadınlık görevlerinin ve ahlâkının ön planda tutulduğu yaklaşım tarzı Batılılaşma döneminde de belli ölçüde sürdürle birlikte bir ikilem de yaşanmaktadır. Kadının yerinin değişmesi gereği, eğitilmesinin önemi bilinmektedir. Fakat bu eğitimde öncelik nelere ve ne ölçüde verilmelidir sorusunun cevabı uzun süre açıklık kazanamamıştır. Konuya ilgili çeşitli kaynaklarda kız okullarında verilmesi gereken bilgilerin neler olduğu konusunda kimi tartışmalar olduğu belirtilmektedir. Kadına verilmesi gereken bilgilerin başlangıçta daha çok kadının kadınla ilgili görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesine yarayacak bilgiler olduğu, zamanla bu bilgilere erkeklerle verilen diğer genel kültür ve yaşamla ilgili bilgilerin de eklendiği görülür. Bu durum çeşitli kız okullarının ders programlarında da açıkça görülmektedir (Doğramacı, 1992: 19-21).

Hüseyin Remzi'nin eserinde de benzer bir ikilem görülmektedir. Yazar, kadınların eğitiminin ne denli önemli olduğunu bilmektedir. Ancak, kadının eğitiminden beklediği, kitapta verilen bilgilerden de anlaşılacağı gibi, iyi eş ve anne olmaya yönelikir. Bu bekleniler kadına geleneksel bakışla yakından ilgilidir. Çünkü geleneksel kadın tipinden istenen budur. Öte yandan yazar, kızların eğitildiği İnas rüştiyelerinin derslerini yetersiz görüp Fransız okullarının örnek alınmasını ister.

Bir yönüyle geleneksel olandan yana olurken diğer yönüyle Batılılaşmanın etkisiyle Fransız eğitim kurumlarının, eğitim anlayışının etkisinde kalır. Bu etki ve ikilem dolayısıyla olsa gerek, eserinde Fransız madam ve matmazellerin kimi görüşlerini yansitan özlü sözlere ve Fransız edebiyatından alınmış örneklerde yer verir.

Mir'atü'l-beyt'ın yazıldığı dönemde henüz kız çocukların eğitilmesi ve eğitimim bütün insanlar için cinsiyet ayrimı ya da toplumsal roller dikkate alınmaksızın gerçekleştirilmesinin ne denli önemli olduğu tam olarak fark edilmemiş görünümketedir. Kadının meslek sahibi olmasını sağlamaya, genel kültür ve bilinc düzeyini yükseltme, kadını her konuda eğitme gibi düşünceler henüz yerleşmemiştir. Bu anlayışın tamamıyla değişmesi daha sonraki dönemlerde toplumsal yaşamda meydana gelen çeşitli değişimelerle gerçekleşmiştir.

Sonuç olarak, Hüseyin Remzi'nin eserinin çeşitli bölmelerinde verdiği bilgiler ve nasihat şiri doğrudan iyi eş ve anne olması beklenen kadının bilmesinde yarar olduğu düşünülen bilgilerdir. Bütün bu bilgiler her ne kadar dönemin anlayışı doğrultusunda ortaya konulan kadın tipinin oluşmasına katkı sağlayacak bilgiler olsa da kadının eğitimi ve toplumsal hayatı yer edinmesi konusunda ileriye doğru atılmış adımların sonucu olmaları nedeniyle önemlidir.

Kaynakça

Ana Britannica (AB) (1988). "Hüseyin Remzi Bey" maddesi, C.11, İstanbul: Ana Yayıncılık, s. 319

Doğramacı, Emel (1992). *Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü*, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Güzel, Şehmus (1985). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Toplumsal Değişim ve Kadın, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.3-4, İstanbul: İletişim Yayınları, s. 858-876

Hüseyin Remzi (1306). *Mir'atü'l-beyt [Hanımlara Yadigar]*, İstanbul: Âlem Matbaası.

Kaplan, Mahmut, (1995). *Hayriyye-i Nâbî [İnceleme-Metin]*, AKDTYK., Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınevi

Kurnaz, Şefika (1997). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Kurnaz, Şefika (1999). Osmanlıdan Cumhuriyete Kadınların Eğitimi, *Millî Eğitim, Eğitim, Sanat, Kültür Dergisi*, Ankara, Temmuz, Ağustos, Eylül, S.143, s. 99-111

Meydan Larousse Büyük Lugat ve Ansiklopedi (ML), 1971, "Hüseyin Remzi" maddesi, C.6, İstanbul: Meydan Yayınevi, s. 94

Özege, M. Seyfettin (1975). *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu*, C.3, İstanbul: Fatih Kitabevi Matbaası.

Şentürk, Ahmet Atillâ (1999). *Osmanlı Şiiri Antolojisi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayıncıları.

Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi (TDEA) (1981). "Hüseyin Remzi Paşa" maddesi, C.4, İstanbul: Dergâh Yayınları, s. 302

Resimler

Fig 1: Ütü ütülüyorlar

Fig. 3: Çamaşır sıkıyorlar.

Fig 2: Ütü Sobası

Fig . 4: Çamaşır Seriyorlar.

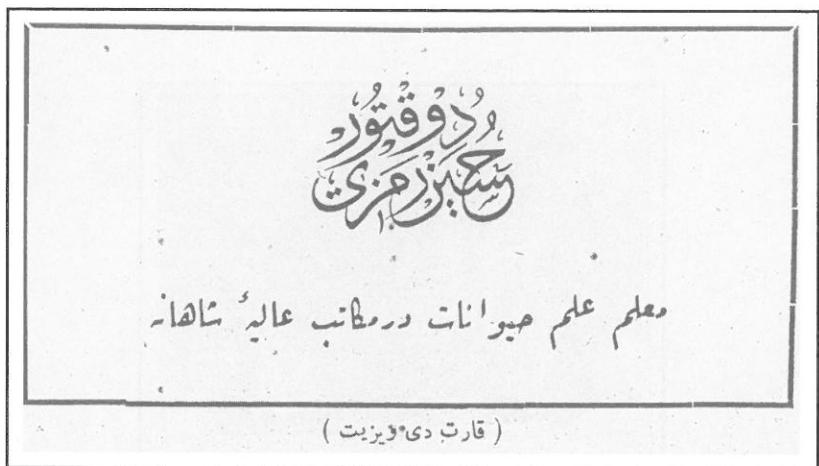

Fig. 5: Kart Di Vizit.

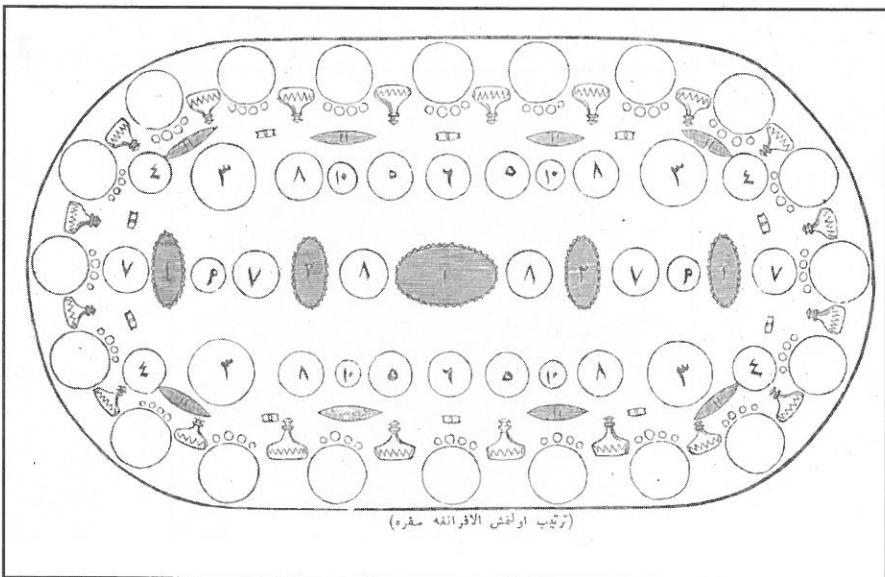

Fig. 6: Tertib olunmuş alafranga sofra.

Yeni Kitaplar/Recent Books

Köker, Eser - Yamaner, Güzin - Şahin, Özlem - Göğüş - Tan, Mine - Atakul, Sati - Ülker-Al, Gülsen - İldan-Çiftçi, Menekşe Aydın, Çiğdem K. - Saner-Kaan, Ebru - Önem, Güzide - Bayer, Nuran, Anneanne Sırlarını Eskitmiş Aynalar, Çiviyazılı Fidenti Kitaplığı 2002, 198 sayfa, ISBN 975. 8663. 03. 8

Feminist yazın, tarihi çoğunlukla erkeklerin deneyimlerini anlatan ve erkekler tarafından yazılan öyküler olarak tanımlar. Başka bir deyişle savaşların ve zaferlerin öyküsü. Kadın deneyimleri bu anlatıların ya tamamen dışarısında bırakılır veya bir "dekor" olarak kullanılır.

Babalarımız, onları biliyoruz asker veya denizcilerdi.....Fakat annelerimiz, büyük annelerimiz ve büyük büyük annelerimiz onlardan geriye ne kaldı? Gelenekten başka hiçbir şey. Onlar hakkında isimleri ve bazen evlenme tarihleri ve çocuk sayıları dışında hiçbir şey bilmiyoruz." (K. C. Kramarae; P. A. Treichler (1985), A Feminist Dictionary, Pandora Yayınları, s. 193).

Bugüne dek sosyal ve beşerî bilimlerin ve daha özellikle tarihin konusu olmamış, görmezden gelinmiş veya görünmez kılınmış grupların, yanı güçsüzlerin, yoksulların, işçilerin, örgülü olmayanların, etnik grupların, siyahların, heteroseksüel olmayanların ve tabii ki kadınların, araştırmaların ve yayınların konusu olmasının uzun bir geçmişi yok.

Geçmişle ilgili doğru bilginin yalnızca geçmişin değil aynı zamanda bugünün de anlaşılmasımda yararı var. Kyvig ve Marty (1996: 4) her insanın hayatında bir tarih olduğu gerçekinin başkanlar kadar bakkallar için de geçerli olduğunu belirtir. Her insanın dünyasının heyecan verici ve araştırmaya değer bir yanı olduğu gibi, yanı başımızdaki kişilerin tarihinin de evrensel tarih dilinde payları ve hakları var. Bu yaşam öykülerini kayıtlara geçiren amatör ve profesyonel tarihçiler arasındaki farkın, birincilerin hayatlarını başka biçimlerde kazanırken ikincilerin hayatlarını tarihi olarak kazanmalarından başka bir şey olmadığını kabul etmeliyiz.

Tarih savaşların ve hükümdarların tarihi olmadığı gibi tarih yazmak da sadece tarihçilerin ayrıcalığı değildir. Tüm tarihçiler ortak çabalari ile tekil olarak evrensel olan arasında ilişki kurarlar (Kyvig ve Marty 1996: vii). Amatör tarihçilerin geçmişe yönelik ilgisi profesyonel tarihçilerin yarattığı evrensel dilin yeniden tanımlanmasında büyük önem taşır.

Yeni toplumsal tarih anlayışı, geleneksel tarihin yeniden gözden geçirilmesinin ve erkek egemen söylemin bu anlatılardan ayılanması yolunu açtı. Tarihi "kadınlar tarafından anlatılan kadını marjinde değil merkezde ele alan insanlık öyküleri" olarak anlamamıza yönelik cesur bir adım oldu. Geçmişin kadınlar gözüyle

yazılması yani feminist tarih, bize bazen bilgi vermenin bazen de incelikli bir şekilde taraf tutmanın keyfini yaşatır.

Üniversitelerde örgütlenen kadın çalışmaları/araştırmaları alanı disiplinlerarası bir anlayışla 1990'ların başından itibaren akademik hayatı dersleri, atölyeleri, araştırmaları, araştırmacıları ve tezleri ile yeni bir sayfa açıyor. Görünmezi görünür kılıyor, var olana kadınlar açısından bakıyor ve yakın zamana dek susun kalan dünyanın yarısının gözünden dünyanın nasıl göründüğünü bize aktarmaya çalışıyor. *Anneanne Sırlarını Eski Mis Aynalar adlı* kitabı işte böyle bir çabanın ürünü. Ankara Üniversitesi Kadın Çalışmaları Yüksek Lisans Programı'nda öğrenci ve öğretim üyelerinin düzenlediği *Kadın Çalışmalarından Kesitler* adındaki seminerdeki otobiyografi tartışmalarının sonucunda bu kitap ortaya çıkar. Yazarlardan Satı Atakul'un "Sizi buraya getiren nedir?" sorusunu, semineri yürüten Mine Tan doçentlik sınavına hazırlanan bir kadının hikayesini okuyarak cevaplar. Bunun üzerine kendi hikayesini yazmaya oturan Eser Köker'in "kalemeye dolanan annesinin hikayesi" ise seminere katılanlar arasında anneannelerini yazma fikrinin kısa sürede kabul görmesini sağlar.

Anneannelerimiz bize bazen dolayız bazen de annelerimiz aracılığıyla yani başımızdaki dünyayı anlama, takdir etme gücünü ve heyecanını verdiler. Başka kadınların tecrübeleri ile tanışmak bizde yeni imgeler ve düşünme temeli yaratır. Yanı başımızdaki kadınların tarihi, bizim esenliğimiz ve evrensel tarihin kadınlar tarafından doldurulması beklenen yerin doldurulması bakımından önemlidir. Kadın çalışmaları alanının anneannelerimizin hayatının sınırlarını aşan ve 'taş üstüne taş koyarak' oluşturduğu kadın bilgisinin büyümESİ için ciddi bir adımdır bu çaba. Hiç kuşkusuz geleneğin yazıya döküldüğü bu öyküler kişisel öykülerdir ve anneanneler anlatıcı sıfatıyla yine kendi ailesinden kadınların öykülerile tarihteki paylarını ve "torunlarına miras bıraktıkları direnme gücü ile" (s.195) yerlerini kalıcılaştırırlar.

Feminist araştırma için gerçeklik, dışarıda hazır ve düzenli bir şekilde duran ve kaydedilmeyi bekleyen bir gerçeklik değildir. Aksine deneyimle üretilen ve kurgulanmış, araştırma ve öğrenmenin bir arada olduğu veya bilginin deneyimden çıkarıldığı bir anlayışa dayanır. Feminist araştırma deneyimi, kendi gerçekliğini kurarken feminismin politik amaçlarına yönelik bir akademik ve bilimsel anlayışı da akademik hayatı taşıma iddiasındadır. Kitap "sıradan" kadınların yaşam öykülerile anneannelerimizi 'tarihin bir öznesi' yapar. Kendi geçmişimizin kadınları ile bizi tarihin bir parçası haline getirerek ortak bir kadınlık durumu ve kadınlık bilinci yaratır. "Feminist hareketin birliği deneyimleri akademimin içine taşıyan anlayış" (s.21) "başkalarının yaşıtları ve deneyimleri aracılığıyla kendi yaşıtları ve deneyimlerimize bakma" (s.21), yanımızdaki kadınların geçmişlerini kollektif geçmişin bir parçası yapma olanağı sağlayarak bizi bu sürecin bir parçası kılar.

Anneannelerimizin tarih çemberi, daha dışındaki büyük kadın tarihi çemberinin çekirdeğini oluşturur.¹ Yanı başımızdaki tarih, bizi doğrudan ilgilendiren ihtiyaçların karşılanması bakımından araştırmaya değerken kadın tarihi ayrıca tarih içindeki büyük bir boşluğun doldurulması için de önemlidir. Anneannelerimizin öyküleri

geçmişin tasvirinden ibaret değildir; onlar aynı zamanda hem onlar hem bizim için 'geçmişin anlamının yorumlanması'dır da...

Yeni tarih anlayışında gerçeklik, yazarların veya onlara anlatanların kurgularıdır. Kitaptaki hikâyelerde anneannelerin ne yaptığından çok neler hissettiği veya hissetmiş olabileceğine ve nasıl yaşadığını anlatılıyor. Bir çoğu şu anda hayatı olmadığından öykülerini onlardan değil onları tanıyan yakınlardan ve akrabalarından alıyoruz. Bu çalışma bize, hiç hatırlayamayacağımızı düşündüğümüz kendi anılarımızın bile bir bilginin kaynağı ve bir birikimin parçası hâline dönüştürüyor. Bu çalışmada bir iktidar alanı olan dilin geleneksel ve egemen dil dışında kurgulandığına da tanık oluyoruz. Bu kitapta feminist araştırma ilkelerinden birini daha "araştırmmanın bir parçası olan kadın"ı da görüyoruz: Torun olarak feminist kadın, tarih anlatıcısı ve yazıcısı olarak feminist kadın.

Kadınların gündelik deneyimlerinin tarihsel önemini altını çizen bu kitap, okuyucuda kendi tarihini keşfetme veya en azından kendi anneannesini yazma isteği uyandırıyor. Kitabı oluşturan atölye çalışmásında her oturuma her katılımcının katılması kararı da bu 'büyülü ortamın' herkes tarafından paylaşılması isteğinin bir parçası olmalı. Bu çalışma birinci aşamasında anneannelerden bize uzanan çizgide onların hayatlarını kovalamak ve yazmak varken, ikinci ve feminist çalışma açısından önemli olan aşamasında -kitapta buna yer vermemiş olsalar da- yazarların kendi yazma deneyimlerini paylaşmaları vardır. Bu çalışmayı üst düzey bir bilinc yükseltme çalışması olarak da değerlendirilebilecek yetkinliği ulaştırmıştır.

"Hani derler ya anlatılan senin hikayendir. Benimki de o hesap..." (s.107)

"Bu yürek açımı törenlerinde biz, bugün yaşamayan ve ölüüklerinde tarihin, onlar için susun kaldığı bir dünyanın sıradan kadınlarına bilinmeyen bir dua okuduk." (s.168)

"Bilmediğimiz mekanların ve bilmediğimiz insanların öyküleri bizi bir yandan kendi anlatıklarıyla kuşatırken, bir yandan da kendi öykülerimizi olgunlaştırdı." (s.195)

"Hem bizim olan hem uzak sayılan kadınlar." (s.192)

"Kişinin kendi hayatını açıkça ve doğrudan etkileyen bir geçmiş hakkında bilgi edinilmesinin duygusal katkısını başka hiçbir tarihsel araştırma biçimi sağlayamaz." [Kyvig ve Marty 1996:8].

Bu bilinçle kaleme alınan kitabın mahcup ve kararsız bekleyen birçok isteği harekete geçirmesi ve bize yeni kitaplar olarak dönmesi dileğiyle...

*Hanife Aliefendioğlu
İletişim Fakültesi
Doğu Akdeniz Üniversitesi*

Notlar

¹ Finberg'e göre aile, yerel topluluk, ulusal ve uluslararası toplumu, ortak merkezli çemberler dizisi olarak resmetmek mümkündür. Her biri, kendinin dışındaki çemberde yapılacak sürekli bir referansla incelenmeyi gerektirir; ancak, dış çemberler tarafından kuşatılmaları veya sınırlanmaları, içindekilerin yuvarlaklıından bir şey eksiltmez. D. E. Kyvig; M. A. Marty (2000). *Yanıbaşımızdaki Tarih*, Çeviren: Nalan Özsoy, İstanbul: Tarih Vakfı Yayınları, s. 4.

Doğramacı, Emel, *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 1993, 66 sayfa, ISBN 975-16-0553-9

Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadın'nda Türk toplum yapısının siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan geçirdiği değişimler ve bu değişimleri sağlayan unsurlar, verilen bir takım istatistiksel değerlerin de yardımıyla açıklanmaya çalışılmaktadır.

Günümüz toplumunda hak ettiği konuma yeni yeni ulaşmaya başlayan Türk kadınının tarihsel gelişiminin çizildiği bu eserde Emel Doğramacı, amacının kadının toplumsal faaliyetlere olan katkılarını vurgulamak olduğunu belirtir. Özellikle Atatürk ilke ve inkılâplarının ardından toplumda farklı bir yere sahip olan Türk kadınının, gelişim çizgisinin daha iyi anlaşılabilmesi için İslamiyet öncesi ve sonrası dönemdeki (Osmanlı) kadının toplum hayatındaki yeri ve değeri üzerinde durulur. Eserin sonunda kadın haklarının uluslararası platformda bulunduğu yer hakkında da bilgiler verilir.

Eser, kadının toplum hayatındaki yeri ve önemini anlatan "Giriş" bölümünden sonra yer alan iki bölümden oluşur. Kitabın sonunda genel bir değerlendirmenin yapıldığı "Sonuç" kısmı ile bu konuda daha etrafı bilgi edinmek isteyenler için faydalanailecekleri bir "Kaynakça" yer almaktadır.

"Sosyal Değişmeye Genel Bir Bakış" adlı birinci bölümde sosyal değişim, Türkiye'deki sosyal değişim süreci ve Atatürk'ün düşünceleri ile sosyal değişimi etkileyen faktörlerden kentleşme, sanayileşme, demografik değişiklikler ve kitle iletişim araçları üzerinde durulur. İkinci bölümde ise Türk kadınının panoramasının ardından hukuksal yönde Türk kadını, uluslararası platformda kadın, kadının eğitim ve ekonomik durumu gibi çeşitli konular bir takım sayısal değerleri de içeren tablolarla birlikte verilir.

"Giriş" bölümünde ilk olarak kadının toplumdaki en önemli görevlerinden biri olan annelik vasıfından bahsedilir. Toplumsal yapının çekirdek kurumu olan ailedede kadının eğitici, şahsiyet kazandırıcı ve olgunlaştırıcı bir role sahip olduğu vurgulandıktan sonra onun aile kurumunda yerine getirmekle yükümlü olduğu görevleri eksiksiz yaptığı takdirde toplumdaki sosyal sistemin ilerleyişine katkıda bulunacağı belirtilir. Daha sonra sosyal sistem, sosyal sistemde aile, aile kurumunun tanımı ve Atatürk inkılâplarında Türk kadınının yeri verilir.

Türk aile yapısındaki kadın-erkek eşitliği, matematiksel bir eşitlik şeklinde gelişmemiş, babanın aile reisiği statüsüne karşı yıkıcı bir tutum takınılmamıştır. Türk toplum hayatında kadın-erkek eşitliğinin geleneklerimizden gelen erkeğe saygı ve bağlılık ilkesi ile paralel bir gelişim göstermiş olduğunu belirten Emel Doğramacı, giriş kısmının sonunda kırsal kesimde yaşayan kadınlarla kentlerde yaşayan kadınlar arasındaki farkları nedenleriyle birlikte anlatmıştır. Kırsal kesimde yaşayan kadınlar haklarının bilincinde olamadıklarından veya haklarına sahip çıkmadıklarından dolayı eş seçme, çocuk sayısını belirleme, çok eşlilik ve eğitim gibi konularda tercih hakkına sahip olamamışlardır. Bunun yanında kentlerde yaşayan kadınların da birçok

sorunla karşılaştığı bilinmektedir. Kentlerde yaşayan ve çalışan kadınların çocukların bakımı, hak ettiği yönetici konumlarına gelememesi, ücret dengesizlikleri gibi sıkıntıları olduğu belirtilirken aslında Türk kadın haklarının henüz toplum hayatında istenilen konuma ulaşamadığını görmekteyiz.

Birinci bölümde "Sosyal Değişmeye Genel Bir Bakış" alt başlığı altında toplumun karmaşık yapısından, sosyal değişim tanımından, değişimlerin toplumdan topluma farklar gösterdiğinden, kültür tanımı ve kültür çeşitlerinden bahsedilir.

Birinci bölümün diğer bir ana başlığı ise "Türkiye'de Sosyal Değişme Süreci ve Atatürk Düşüncesi"dir. Bu başlığın alt bölümlerinden biri olan "Kentleşme Sanayileşme" de Türkiye'de 1950'li yıllarda başlayan ve toplumsal değişme sürecini etkileyen nedenlerden biri olan kentleşme ve sanayileşmenin Osmanlı'dan günümüze kadar süren tarihi gelişimi verilir. Ardından 1950'den itibaren Türkiye'de meydana gelen sosyal, ekonomik, siyasi ve kültürel değişimlerin temel nedenleri sayilarak bu nedenlerin kentleşme ve sanayileşme üzerindeki etkilerine değinilir.

Son otuz yıldır sosyal bilimlerin de ilgisini çeken inceleme alanlarından biri olan sosyal ve ekonomik değişim ile nüfus arasındaki ilişkilerin ele alındığı "Demografik Değişimler" alt başlığında 1927-1990 yılları arasındaki nüfus sayıları ve bu sonuçlarda kadınların yeri ile ilgili sayısal verilerin dökümü yapılır.

Birinci bölümün "Kitle İletişim Araçlarındaki Değişim" adlı son başlığında, çevre ile iletişim sağlanması, toplumsal mirasın kuşaktan kuşağa aktarılması, toplumsal kuralların geliştirilmesi, ticaretin hızlandırılması, kamuoyu oluşturulması gibi sahip olduğu işlevlerle, toplumsal değişimin hızını ve boyutunu etkileyen kitle iletişim araçlarının gelişimi ve bu değişimin kadınlarla yönelik etkileri üzerinde durulur. Avrupa ülkelerinde kitle iletişim araçları kadın eğitimi ve gelişimi için önemli bir faktör olarak görülürken, Türkiye'de bunun ziddi bir durum söz konusudur. Ülkemizde kitle iletişim araçları kadın geliştirmek yerine daha çok kişilik çatışmalarına sürüklemekte, çeşitli reklamlarla farklı hayat tarzlarına özendirerek onları mutsuz etmektedir.

Kitabın ikinci bölümünde "Türk Kadını Panoraması" adlı ilk ana başlıkta Türk kadınının siyasî, kültürel ve sosyal değişim seyrini gösterebilmek için, öncelikle onun tarih içindeki konumu ve gelişim aşamalarının bilinmesi gerektiğini belirten Emel Doğramacı, Türk kadınının tarihi gelişimini üç devreye ayırarak ele alır. 1- İslam dininin kabul edildiği 8. yüzyılın ortalarına kadar olan ilk dönem. Bu dönemde kadın toplumda saygın bir yere sahiptir. Ailede sorumluluklar ve haklar kadın-erkek arasında eşit bir şekilde paylaşılmıştır. 2- İslamiyetin kabulü ile Arap ve Fars kültürünün etkilerini gösterdiği dönem. İslamiyetin kabul edildiği ilk dönemlerde Türk toplumunda önemli bir yere sahip olan kadına verilen değer, Arap ve Fars kültürlerinin etkisiyle zamanla azalır. Kitapta bu değer kaybının nedeni olarak da İslam dininin iki geleneği gösterilir. Bu iki gelenekten birincisi kadının inzivaya çekilmesi iken, ikincisi ise erkeğin birden fazla kadına evlenmesidir. 3- 1914'lerden başlayarak günümüze kadar gelen dönem. Türk kadınının hak etiği statüye ancak

Atatürk'ün düşünce ve uygulamalarından sonra sahip olmaya başladığı belirtildikten sonra Atatürk'ün kadına özgü evrensel nitelikli düşünceleri verilir.

"(...) şuna inanmak lazımdır ki dünya yüzünde gördüğünüz hersey kadının eseridir. (...) toplumun başarısızlığının asıl sebebi kadınlara karşı olan bilgisizlikten ileri gelir, bir toplumun bir organı faaliyyette iken diğer bir organı işlemez ise o toplum felç olur." (s.18)

"Hukuksal Yönden Türk Kadını" adlı kısmında kadının yasalardaki ve uluslararası platformdaki yeri, eğitimi ve ekonomik durumu ele alınır. Türk Medeni Kanunu ile modern ve çağdaş bir düzeye yükselen kadının, Türk hukukunun genel özelliği itibarıyla toplumsal ve sosyal kimlik açısından bir birey olarak görülmekten kaçınıldığı vurgulanır. Ardından Atatürk ilke ve inikâplarıyla Türk kadınının kanun karşısındaki değişen ve gelişen konumu hakkında bilgiler verilir. 3 Mart 1924 tarihli Tevhid-i Tedrisat Kanunu, 20 Nisan 1924 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 17 Şubat 1926 tarihli Türk Medeni Kanunu ile Türk kadınına verilen sosyal ve siyasi haklar sayılır. Ardından da Cumhuriyet'ten günümüze kadar gelen siyasi hayatı Türk kadınının gösterdiği gelişmeleri içeren sayısal değerlerin bulunduğu "Türkiye'de Seçim Yıllarına Göre Kadın Parlamenten Sayısı (1935-1981)" gibi tablolar verilirken Türk Medeni Kanunu'ndaki 'evlilik', 'boşanma', 'velayet' gibi kadınların da birinci dereceden etkili olduğu maddeler de yer verilir.

Kitabın başından itibaren Türk kadınının her alanda yaşadığı değişim ve gelişmeler verilirken, bu bölümde yer alan "Uluslararası Platformda Kadın" adlı yazında uluslararası bir takım sözleşmelerdeki "Ekonomik, Toplumsal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi", "Avrupa Toplumsal Antlaşması", "Kadınlara Karşı Her Türlü Ayırmıcılığın Kaldırılması Sözleşmesi" gibi kadınlarla ilgili maddeler yer almaktadır. Bu maddeler verilirken Türkiye'de de bu yasalara ne kadar uyulup uygulandığı ayrıca tartışılar.

İkinci bölüm sonunda Türk kadınının eğitim ve ekonomik durumu ele alınır. Cumhuriyet'ten sonra yapılan eğitim reformlarında kadının yerinden bahsedildikten sonra bu reformlardan kız çocukların ne ölçüde yararlanabildikleri konusu incelenir. Geçmişten günümüze Türk kadınının gelişen eğitim düzeyinin gösterilebilmesi için bu konu ile ilgili değerleri yansitan "Sayım Yıllarına Göre Nüfusun Okuryazarlık ve Cinsiyete Göre Oranı(1935-1985)", "Sayım Yılları Açısından Okur Yazar Nüfusun Bitirilen Son Öğrenim Kurumu ve Cinsiyete Göre Oranı (1970-1985)" gibi tablolar bulunur.

Türk kadınının ekonomik durumu ile ilgili olarak da "Sayım Yıllarına Göre Ekonomik Açıdan Faal Olan ve Olmayan Nüfusun Cinsiyete Göre Toplam İçindeki Oranı", "1986-87 Öğretim Yılında Türkiye'deki Okullarda Görevli Öğretmen Dağılımı", "Üniversitede Görevli Öğretim Elemanlarının Cinsiyetlerine ve Akademik Görevlerine Göre Dağılımları (%)", "Kadın Nüfusunun Sayım Yılları Sırasıyla Mesleğe Göre % Dağılımı", "Mesleği Olmayan Kadın Nüfusun Toplam Kadın

Nüfusuna Göre Dağılımı (%)" gibi yine sayısal değerleri içeren tablolar verilerek gelişim çizgisi gösterilmeye çalışılır.

Kitapta yer alan "Sonuç" bölümünde ise Türk kadın haklarının günümüzde hâlâ istenilen düzeyde kullanılamamasının ve kadınların toplumda Atatürk reformlarının hedeflediği noktaya ulaşamamasının sebepleri verilir. Türk kadının sahip olduğu hakların değerlerinin farkında olmaması, kırsal kesimde kadınların üzerinde kurulan baskılar, erkeklerin kadınlara karşı olan tutumları, medeni kanundaki maddelerin daha çok erkeklerin lehine olması, kadınların siyasi haklarını kullanamamaları ve ekonomik bağımsızlıklarını sağlayamamaları gibi sebeplerin sayıldığı bu kısımda Emel Doğramacı, Dr. Atabek'in kitabının adının da "Kıskırılmış Erkeklik Bastırılmış Kadınlık" kadın ve erkeğin Türk toplum yapısındaki algılansız düzeyini ortaya koyduğunu belirterek sözlerini noktalar.

Türk toplum hayatı sosyo-kültürel yapısındaki gelişimini tam olarak gerçekleştiremediği için Türk kadını toplumsal yaşamda hâlâ hedeflediği konuma yükselememiştir. Bunun en önemli nedeni de Türk toplum yapısında kadının daima ikinci plânda tutulması, daha doğrusu ikinci sınıf bir insan olarak görülmüşdür. Bu eserde Türk kadınının şu an sahip olduğu hakların kazanılma süreci, geçmişten günümüze kadının siyasi, sosyal, kültürel ve ekonomik alanlarda geçirdiği değişim aşamaları gösterilmeye çalışılmıştır. *Atatürk'ten Günümüze Sosyal Değişimde Türk Kadını*, Türk kadınlarının Atatürk'ün ileri görüşleri, düşünce ve uygulamaları sayesinde sahip oldukları hakları ve bu hakların ne kadarını kullanabildiklerini gösteren, artık Türk toplum hayatında kadının hak ettiği konuma gelmesini amaçlayan aydınlatıcı belge niteliğinde bir çalışmaddir.

Yasemin Soyak
Türk Dili ve Edebiyatı
Fen ve Edebiyat Fakültesi
Erciyes Üniversitesi

Yamaner, Güzin, 20. Yüzyıl Tiyatrosunda Kadın Bakış Açısunın Yansımaları, Ankara, T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001, X+166 sayfa, ISBN 975-17-2701-4

Kadının tiyatro serüvenini ve feminist tiyatronun gelişimini aydınlatmaya çalışan bu kitabın temeli yazarın 2000 yılında Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kadın Çalışmaları alanında yaptığı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Güzin Yamaner, tiyatro birikimiyle kadın çalışmaları sahasında aldığı eğitimi bu eserde birlikte değerlendirme imkânı bulmuş.

Kitap üç ana bölümden oluşmuştur. Bu bölümlerin dışında eserde giriş, sonuc ve öneriler başlıkları bulunmaktadır. Giriş bölümünde sosyal hayatın çoğu alanında olduğu gibi görsel sanatlarda özellikle de tiyatroda geri plâna itilen, gerek oyuncu gerek yazar ya da idareci olma çabaları engellenen kadının mücadele süreci ele alınır. Çalışmasının amacının da kadın bakış açısının tiyatroya olan yansımalarının, tiyatroda varolma, izlek, dil ve sahneleme aşamalarındaki gelişimini tespit etmek olduğunu açıklayan yazar, 1968 yılını 20. yüzyılda başlayan kadın etkinleşme hareketinin dönüm noktasını olarak belirler.

Kadının tiyatroda etkinleşme isteklerinin hız kazandığı tarih olan 1968'den sonra özellikle de 1970'lerden itibaren kadın oyularının yine hemcinsleri tarafından sahneye konulması, yani kadınların birlikte ortaya koymakları kollektif üretimler başlar. Eserde feminist tiyatronun bu ilk örneklerinin üzerinde durulmasının yanı sıra bu tiyatronun ana çizgileri de verilir. Geleneksel tiyatroyla uyuşmayan feminist teori ve pratiğin yerleştirilmesine yönelik çabalaların ülkeden ülkeye farklılık gösterdiği, örneğin İngiltere'de teori tabanlı mücadele yolu benimsenirken, Amerika'da bu hareketlerin eylem tabanlı olduğu belirtilir.

Bu bölüm hem dünyada hem de Türkiye'de kadının bugünkü konumuna ulaşmasındaki süreci de ortaya koymaktadır. Fakat kadının tiyatrodaki gelişim çizgisini takip etmek güçtür. Çünkü bu konuda araştırma yapmak oldukça gereksiz görülmüştür.

Birinci bölüm ise "Kadın Bakış Açıyla Tiyatro Tarihinde Görünür Kılananlar" başlığını taşımaktadır. Tiyatroyu meslek edinen kadınlar farklı yüzyıllarda ve farklı coğrafyalarda gösterilmiştir. Bilinen ilk kadın tiyatro yazarı Hrotsvit, 10. yüzyılda Almanya'da yaşamıştır. Bir rahibe olan Hrotsvit, çizdiği kadın karakterlerle erkek meslektaşlarının ortaya koymakları ürünlerin içeriklerini tersine çevirmiştir, bunun sonucu olarak da yazara göre 'sessizleştirilmişdir'.

Yazar, 10. yüzyıl Almanya'sından sonra bakışlarını Restorasyon dönemine çevirir ve bu dönemde de kaybolmuş büyük kadın yazarların ve bunların metinlerinin bulunduğu, gün yüzüne çıkabilenlerden en önemlisinin ise Aphra Behn olduğunu belirtir.

Tabii ki kadının tiyatrodada kendine bir alan açma çabaları sadece batı dünyasıyla sınırlı kalmamıştır. Uzak Doğu tiyatrosunda da aynı evrim süregelmıştır.

Fakat sürdürulen bütün çabalarla rağmen erkek egemen bir yapıya sahip tiyatrodada

kökten bir değişim sağlanamamıştır. Çünkü bu kökleri eski Yunan'a kadar inen bir sorundur ve uzun zaman alan yoğun çabayı gerektirmektedir. Kadın rollerine tiyatronun önemli olduğu eski Yunan'dan 17. yüzyıla kadar erkekler çıkmış, böylece kadın tiyatrodan uzak tutulmuştur. Şartları zorlayarak sahneye çıkan kadınlar toplum tarafından da reddedilmiştir. Yazar bu konuda Isebella Andreini örneğini verir. Kendine ait tiyatroya yoneten ve burada sahneye çıkan Isebella Andreini'yi öldüğünde hiçbir Hristiyan mezarlığı gömmeyi kabul etmemiştir.

Kadınlar ancak 19. yüzyıldan itibaren tiyatro eğitimi alabilmişlerdir. Fakat bu birçok ödürün sonucunda gerçekleştirilmişdir. Yazar, kadının kısıtlı iş olanaklarında düşük ücretlerle çalışırıldığını, kötü muamele ve tacize maruz kaldığını söyler.

Ahlâk kuralları öne sürülek kadın rollerini üstlenen erkeklerin kadınları kaba bir cinsellik ve çiplaklık içinde sunumu kadının halk gözünde değerini düşürür.

G. Yamaner, operanın tiyatro gibi kısıtlayıcı olmadığına dikkat çeker ve bunun kadın seslerinin erkekler tarafından çıkarılamaması sonucu doğan gereksinimden kaynaklandığını vurgular.

Türk kadınının tiyatroya girişini de ele alan yazar, geleneksel Türk tiyatrosunda da diğer ülkelerde olduğu gibi kadın rollerine erkeklerin çıktığını belirtir. Sahnelerde yer alan ilk kadınlar ise azınlıklardandır. Cumhuriyetten sonra hızlı bir gelişim gösteren kadın tiyatrocuların oynadıkları, yazdıkları sahneledikleri oyunlar ise feminist çizgide değildir.

Bu bölümde son olarak feminist tiyatronun karşılaşığı engellerden söz edilir. Bir yüzyıllık geçmişi olan bu tiyatro türünün en büyük sorunu kabul görme ve kendini besleyecek kaynaklar bulmadır.

Kadınların sahneye çıkmayı başardıktan sonra belirledikleri bir hedef olan tiyatro yazarlığı ve yönetmenliğini elde etme aşaması birincisi kadar zorlu olmuştur. Yazara göre kadın oyunlarının zaten düşük olan sahnelenme oranı yükselme gösterdiğinde aşağı edilmekte, maddi yönden risk taşıdığı düşünülen bu eserler geri çevrilmektedir. Bunun sonucu olarak kadın yazarlar piyasaya uygun eserler yazmaya yönelmektedir.

"Tiyatro Metinlerini Feminist Eleştiri Işığında Tekrar Okuma" adlı bölümde ilk olarak tiyatro çalışmalarının teorik kanatları altında bir eleştiri türü olarak gelişen ve tarihsel kaynaklar ile drama metinlerini yeniden yorumlamaya çalışan feminist drama eleştirmenliği ele alınır. Tarihî tiyatro metinlerini kadın perspektifinden değerlendirmeyi amaç edinen bu eleştiri, kadınlığa yönelik anlamları ortaya çıkarmanın yanında kadınların ürettiği eserlerdeki kadının konumuna da dikkatini yoğunlaştırmıştır.

Tiyatro sahasında kadının kendini gerçekleştirmeye yolculuğunda değişen çizgisinin de anlatıldığı bu bölümde, kadının kendini erkekle eşit düzeye getirme çabalarının yerini kendi farklılığını keşfetme ve sergileme çabasına bıraktığı, bu durumun da feminist tiyatrodada büyük yankı yaptığı belirtilir.

Kadın oyun yazarı olmanın getirdiği bilinc düzeyinin de vurgulandığı alt başlıklarda bu yazarların kadın yaşamını ve problemlerini eserlerine aktardıkları,

çevrelerinde kendilerine ya da hemcinslerine yönelik haksızlıklar, çifte standartları görmezlikten gelemeyenleri söyleyen.

Feminist tiyatronun ortaya çıkardığı yeni izleklerin -lezbiyen ve renkli kadın tiyatrolarının- çalışmalarından da bahsedilir.

Feminist yazarların üretikleri metinlerin dil ve yapı bozumu açısından değerlendirilmesi gerektiğini belirten yazar, bunun yanında psikanalize ilişkin kuramların da birçok eseri çözülemede, toplumun ve kadının farklılığını kavramada yardımcı olduğunu ekler.

Eski Yunan tiyatrosuna ait incelemelerin sunulduğu bölümde kadın rollerine erkeklerin çıkışmasının kadın üzerinde oluşturduğu etkiler konu edilmiştir. Bu dönemde tiyatrosunda görülen kadın karakterler ve kadını ilgilendiren unsurlar üzerinde de durulmuştur.

Farklı bir başlıkta Shakespear'in metinlerindeki kadın imgesini de feminist bakışla değerlendiren yazar okuyucuya yeni bir terim de sunmuştur: Dişil yazın.

Feminizmin geliştirdiği topluluk tiyatrosu kavramı da kitabin üçüncü bölümünde açıklanır. Feminist tiyatro, yapısını korumayı ve geliştirmeyi amaçladığı için tiyatro tarihinin eski bir geleneği olan topluluk tiyatrosuna yönelmiştir. Topluluk feminist söylemi taşıyacak kadınlara ihtiyaç duyar. Yazar genel olarak ülkeler ve ayrıntılı olarak da anlaşmalar etrafında öne çıkan çok önemli feminist tiyatro topluluklarının oluşumunu ve gösterimlerini örneklemeye çalışır. Amerika ve İngiltere'nin Women's Experimental Theatre (Deneysel Kadın Tiyatrosu), Women's Theatre Group (Kadın Tiyatrosu Grubu), Siren gibi belli başlı kadın topluluklarının tanıtıldığı bölümlerde bu oluşumların yarattığı fark, erkek seyirciye yaklaşımları ve sorun kabul ettikleri noktalar üzerinde durulmuştur.

Siyah feminist toplulukların hem siyah hem de kadın olmanın bilincinde hareket ettiğini belirterek bu kurumların üstlendikleri roller anlatılır.

Sonuç bölümünde feminist tiyatronun tiyatro birikimine sağladığı katkılar ve getirdiği yenilikler şu şekilde sıralanır:

Feminist tiyatrodada kollektif tiyatronun zengin örnekleri sunulmaktadır.

Topluluk tiyatrosu geleneğine zengin örnekler eklenmiştir.

Feminizmin dayanaklarıyla örtüşen baş etme yöntemleri kullanılmaktadır.

Feminist yazarlar yeni ortaklık yöntemleriyle oyun yazmaktadır.

Oyun yazarlarıyla daha organik iletişim kurulmaktadır.

Feministler tiyatroya yeni metinler kazandırmaktadırlar.

Feminist tiyatro, kadın dünyasının izleklerini tiyatroya taşımıştır ve bu izlemler yeni teknikleri doğurmıştır.

Feminist tiyatrodada metne bağımlı olmayan tiyatro gerçekleştirilmektedir.

Feminist tiyatro çoklu-dilliğin ve farklılığın tiyatrosunu yapmaktadır.

Yeni seyirci kitlelerine ulaşmaktadır.

Gösterim sanatı gibi cesur arayışlardan kaçınılmamaktadır.

Feminist tiyatro ve gösterim sanatı / tiyatrosu ile yakın temas içindedir.

Feminist tiyatrodada alternatif gösterim biçimleri kullanılmaktadır.

Öneriler kısmında Güzin Yamaner, ağırlıklı olarak dünya tiyatrosuna temellenen çalışmasının kadının tiyatrodaki gölgesinden yürümemeyi denediğini belirtir. Tiyatroda yer almak için diğer ülkelerdeki hemcinsleri kadar sorun yaşamayan Türk kadınlarına verilen hakların ve bunların ne kadar değerlendirilebildiğinin ise daha geniş kapsamlı bir çalışmanın konusu olabileceğini ekler, yazar.

Çalışmasının bir sonrakiler için atlama taşı olmayı hedeflediğini de vurgulayan yazar Türk tiyatrocuların, feministin doğasındaki *praksis* geleneği ile bir an önce tanışması temennisini bildirerek eserini bitirir.

Kitabın sonunda yer alan ekler kısmı ise feminist tiyatro metinlerinden alınan iki pasaja ayrılmıştır.

Kitabın kaynakçası feminist tiyatroyu daha yakından tanımak ve kadının tiyatro serüvenini takip etmek isteyenlere yerli ve yabancı birçok kaynağı sunuyor.

Güzin Yamaner'in titiz çalışmasıyla meydana gelen bu eser, kadının sanatta ilerleyişini merak edenler için önemli, tiyatronun içinde yer alan kadınlar içinse motivasyonlarını artırıcı bir kitap.

Ayşe Demir
Türk Dili ve Edebiyatı
Fen ve Edebiyat Fakültesi
Erciyes Üniversitesi

Güngör, Necati, Son Kadınlar, İstanbul, Literatür Arkapencere Yayınları, 2002, 93 sayfa, ISBN 975-8431-69-2

Son Kadınlar Osmanlıdan Cumhuriyet'e geçiş döneminde önemli kişilerin, tarihî şahsiyetlerin yanı başında bulunmuş kadınlarla yapılan söyleşilerden oluşmaktadır. Bu kadınlar bir kuşağı temsil eden, en ince ayrıntılarıyla ortaya koyan son tanıklardır. Kendilerini daima geri plânda tutan, daha önce hiçbir yerde konuşmayan bu kadınlar ilk kez bu eserde konuşmuşlar ve bugüne kadar bilinmeyen birçok ayrıntı gözler önüne sermişlerdir.

Son Kadınlar Ömer Seyfettin'in kızı Güner Elgen, Orhan Veli'nin sevgilisi Nahit Hanım, Nâzım Hikmet'in Babıali'ye çağrıdığı kadın Cahit Uçuk, Haldun Taner'in ilk eşi Leyla Pamir, Sadullah Paşanın gelini Münevver Ayaşlı, sağlık meleği bir prenses Pakize Tarzi, Reşad Nuri'nin öğrencisi ve eşi Hadiye Güntekin ile yapılan yedi söyleyi içermektedir. Kitabın sonuna söyleşilerine yer verilen bu tarihi kadınların hem anıtları dönemlere hem de günümüze ait resimlerinin bulunduğu bir de albüm yerleştirilmiştir.

Necati Güngör yillardır suskuluklarını ilk defa bozan bu kadınlardan övgü ile söz ederken onların anlattığı hatırların değerinin farkında olmalı ki, her ayrıntıyı en ince noktasına kadar vermiş ve anlatılanlara yorumlarıyla hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Sanatçının asıl kaygılarından biri olarak görülen kalıcılığın, sanatçının çevreyi algılayışının ve yaratma sürecinin ayrıntılarında gizli olduğunu düşünen Necati Güngör, *Son Kadınlar*'da bilim, kültür ve sanat dallarında bugüne kadar gözden kaçırılan pek çok ayrıntıyi öne çıkarmakla hem nesiller arası iletişimini sağlamayı hem de kişi ve oglulara farklı pencerelerden bakmayı hedeflemiştir.

Ömer Seyfettin'in kızı Güner Elgen ile yapılan kitabın birinci söyleşisinde Necati Güngör, Ömer Seyfettin'in Balkan Savaşı'ndan sonra esaretten kurtulup İstanbul'a dönmesiyle başlar. Yazarın Calibe Hanımla olan evliliği, kızı Güner'in dünyaya geliş ve boşanmasını da içine alan döneme kadar geçen zamanı kısaca özetler. Fakat özet halinde verilen bu hayat hikâyesi kitaplarda yer alan klâsik biyografilerden farklıdır. Güner Elgen'in de hatırlarından faydalananlarak kaleme alınan bu yazı, bir kızın anne ve babasının da yer aldığı anıların sıcak ve samimî bir dille aktarılmasıdır.

Güner Elgen hatırlarını anlatırken daha önce hiç bilmemişiz ya da duymadığımız ilginç bir ayrıntıyı açıklar. O öz babasının aslında kitaplarını beğenerek okuduğu ünlü yazar Ömer Seyfettin olduğunu on iki yaşında öğrenmiştir.

"Sonra, evden giden bir hizmetçi söyledi bana, Faik Bey'in üvey babam olduğunu. Tabii annemin üstüne saldırdım(...)

O yıllarda babamın hikayeleri okutulurdu kiraat kitaplarında. Okurdum onları, ama hiç renk vermezdim(...) Nüfus cüzdanimdaysa, 'Ömer Seyfettin'in kızı; Mehmet Faik evladı.' diye yazıyordu." (s. 9)

Hayatını, Mısır'da yaşayan Osmanlı ailesine mensup bir gençle birleştiğen Güner Elgen, eşinin ailesiyle birlikte on yıl kadar Mısır'da kalır. Yaşadığı dönemin en hızlı araba kullanan kadınları arasında yer alan Güner Elgen, söyleşisinin sonunda kendisi gibi birçok yazar ve yakınlarının ortak sıkıntısı olan telif yasasından da bahsederek sözlerini sona erdirir.

"Şimdi, babamın kitaplarını arkadaşlarım torunlarına, torun çocuklarına istiyorlar benden. Parayla satın alıp veriyorum. Sanıyorlar ki, babamın kitapları tümüyle bana kaldı. Oysa yayınevleri babalarının malîymış gibi gönüllerince basıp satıyorlar. Karşılığında ne telif ne de kitap..."(s. 14)

Kitapta yer alan ikinci yazı Orhan Veli Kanık'ın 'garip sevdalısı' Nahit Hanımla yapılan söyleşidir. Söyleşinin başında Nahit Hanım ile yıllardır bir kültür ve edebiyat merkezi haline gelen evinden bahsedilir. O, ayakta bir şeylere tutunmadığı takdirde tek başına duramayan, buna rağmen saygılarından dolayı her gelen misafirini kapıda karşılayan bir hanımfendidir. Nahit Hanımın evi, sevgilisi Orhan Veli'nin geniş çevresi sayesinde birçok yazar ve şairin uğrak yeri olmuştur. Nurullah Âtaç, Abidin Dino, Sabahaddin Eyuboğlu en sık görüşükleri dostları arasındadır. Nahit Hanım yakın dostları olan Yaşar Kemal ile ilk karşılaşlığında, onun ilerde çok meşhur bir yazar olacağını önceden tahmin etmiş olmalı ki, kütüphanesini taşıırken kendisine yardım ettiği için "İnşallah ilerde çok iyi bir yazar olursunuz" temennisinde bulunmuştur. Bu temenniden bir süre sonra karşılaşlıklarında aralarında geçen diyalogu şöyle aktarır:

"Aradan bir zaman geçer. Yaşar Kemal peş peşe yayınladığı kitaplarıyla üne kavuşur(...) Ve bir gün Taksim'de karşılaşırlar. Yaşar Kemal hemen atılır: 'Nahit Hanım taşınacak esya var mı?' 'Ne yapacaksın?' diye sorar Nahit Hanım şaşırarak. Yaşar Kemal: 'Bu sefer de Nobel'i kazanıym!' diye yanıtlar." (s.21)

Nahit Hanım Orhan Veli'nin ölüm sebebinin bugüne kadar hep yanlış bilindiğini, bunun nedenin de doktorların koyduğu yanlış teşhis olduğunu söyler. Orhan Veli'nin çukura düşüğü gece doktorların belirttiği gibi sarhoş olmadığını savunan Nahit Hanım, onun konulan yanlış teşhisin tedavisi sırasında öldüğünü öne sürer.

*Son Kadınlar'*ın üçüncü söyleşisi Nâzım Hikmet'in Babiali'ye çağırıldığı kadın Cahit Uçuk'a aittir. Cahit Uçuk Meclis-i Mebusan azası İbrahim Vehbi Bey'in kızıdır. 1935 yılında başladığı hayatı boyunca kaleme aldığı kitaplar birçok baskı yapmış ve yurt dışında çeşitli ödüller kazanmıştır. Cahit Uçuk'un anne ve babası sanat özellikle de edebiyat tutkunu insanlardır. Bu tutku hayatlarında kendini öyle hissetmiştir ki, kızları Cahide Uçuk'un adını Hüseyin Cahid'e olan hayranlıklarından dolayı Cahit Uçuk olarak değiştirmiştir.

Cahit Hanım küçük yaşlarda şiir yazarak hayatı atılır. Yazdığı şiirleri Abdülhak Hamid Tarhan'a götürür ve yine onun isteği ile şiir yazmayı bırakır. Daha doğrusu Abdülhak Hamid ondan nesre kaymasını ister.

Cahit Hanım Abdülhak Hamid'in de önerisini dikkate alarak hikâye yazmaya koyulur. Fakat onun hikâyeciliğinin gelişmesinde en etkili kişi Nâzım Hikmet olmuştur. Yine onun isteğiyle *Yarım Elma* dergisinde yayınlanmak üzere bir hikâye yazar. Nâzım Hikmet'in kendisinin bir başlık koyduğu (Bir Masal ki Herkes Okumalı) hikâyenin girişinde Cahit Uçuk için Nâzım Hikmet tarafından yazılmış şu övgüler yer almaktadır:

" Bazı insanlar vardır ki, bir meclise girdikleri zaman herkes tarafından sevirlirler. İlk yazısını okuduğunuz bu genç yazarı da Babiali'de herkes sevecek (...) Kafası Şark kültürüyle dolu, kalemine fevkâlâde hâkim bu genç yazarın inkişafını bu sayfalardan takip edeceksiniz."(s. 29)

Cahit Uçuk'un anılarında yer alan isimler sadece edebiyatçılara sınırlı değildir. Cahit Uçuk Antalya'da Atatürk'le görüşmüştür, onunla bir akşam yemeği yedikten sonra sohbet edebilme imkanı bulmuştur. Atatürk'ün Antalya'dan ayrılmamasından sonra çıkartılan yerli yersiz dedikodular nedeniyle onun Antalya halkına darlığı günülerden de bahsederek sözlerini tamamlar.

Kitapta yer alan Haldun Taner'in ilk eşi Leyla Pamir ile yapılan dördüncü söyleşide söz tamamıyla Leyla Pamir'e bırakılmış, Necati Gündör hiçbir müdahalede bulunmamıştır. Bu yazında Leyla Pamir Haldun Taner ile olan evliliğini anlatmadan önce Osmanlıların son dönem konak hayatını birçok yönleriyle kafamızda yeniden canlandırır.

" (...) O köşkte yaşamın bir adabı vardı. Arkalarına gittikçe vahşileşen ve üç dört katlı setlerden oluşan bahçesinde bir de dans pisti yer alıyordu (...) Orada partiler verilirdi; büyükbabam da gençlere katılır dans ederdi güzel hanımlarla (...) Komşu çocuklarıyla tiyatro yapardık, büyükbabam herkesi, bizi izlemeye çağırdı. Konser piyanosu bulunan bir salon vardı konakta, görkemli odaları vardı. Büyükbabamın özel odası bunlardan biriydi. Yemek salonundaki mermer havuzlu musluklarda mutlaka çocuklara el yiyatıldı." (s. 41-42)

Leyla Pamir'in büyükbabasının köşkünde geçirdiği çocukluk günlerinden itibaren sahip olduğu edebiyat çevresi Haldun Taner ile yaptığı evlilik sonrası daha da genişler. Kemal Tahir, Aziz Nesin, Sabahaddin Kudret, Özdemir Asaf en sık görüşükleri yazarların başında gelirler. Leyla Pamir birçoğu yakın dostları olan bu yazarların sadece isimlerini sıralamakla kalmaz, bir dost yakınlığıyla onların kişilik özelliklerinden de bahseder.

"Kemal Tahir, çok kültülü, çok canlı bir insandı. Onların sohbetlerinden yararlanırdım. Aziz Nesin ile ahbablık kurmak daha kolaydı. İçten ve sıcaktı. Sabahaddin Kudret ise çok kafalı ve ince bir adamdı. Derinlemesine bir adamdı. Özdemir Asaf Haldun'a karşı çok saygılı davranırdı, çekingendi. Haldun'la ortak hocamız olan Mazhar Şevket İlşiroğlu da dostlarımız arasındaydı. Sait Faik'le Kulis'te karşılaşmıştık ama, evimize hiç gelmedi. Haldun Saik Faik'i beğenirdi ama, hafif bir kıskançlıkla... Bense Sait Faik'in hikâyelerine bayıldım." (s. 45-46)

Son Kadınlar'ın beşinci yazısı Sadullah Paşanın gelini Münevver Ayaşlı ile yapılan söyleşiyeye ayrılmıştır. Necati Güngör'ün 'asır-dide çınar' diye nitelendirdiği Viyana büyüğelçisi Nusret Sadullah Beyin eşi Münevver Ayaşlı, Osmanlıyı, 1. Dünya Savaşını, Milli Mücadeleyi görmüş Cumhuriyet kadınlarıımızdanıdır. Bu yazının tamamı Münevver Ayaşlı'nın hatırlalarından faydalananlarak kaleme alınmıştır. Çünkü Münevver Ayaşlı yapılması kararlaştırılan söyleşi tarihinden önce vefat etmiştir.

Münevver Ayaşlı, hatırları nesiller arasındaki bağlantıyi sağlayan bir köprü olarak gördüğü için hayatı boyunca onların yazılmışından yana olmuş ve elinden geldiği kadar da bu düşüncesini uygulamıştır. Yakın çevresine de daima hatırlalarını kaleme almaları önerisinde bulunmuştur.

Münevver Ayaşlı'nın hatırlalarında daha önce bahsedilen 'son kadınlar'ın hatırlalarında olduğu gibi dönemin pek çok ünlü politikacı, asker, diplomat ve edebiyatçısını bulabiliriz. Bu yazda sadece Abdülhak Hamid Tarhan ve sevgilisi Lüsyen Hanım, Yahya Kemal, Halide Edip, Adnan Menderes ile ilgili hatırlara yer verilmiştir. Münevver Ayaşlı Abdülhak Hamid'in sevgilisi Lüsyen Hanımıma ait oldukça ilginç bulduğu bir iddiaya da anıları arasında yer verir:

"1927'de Abdülhak Hamit'e Nobel Ödülü verilmek istenmiş, ancak Ankara, onun yerine Ruşen Eşref'i aday gösterdiği için Türkiye Nobel'i kaçırmış." (s. 53)

Ayaşlı'nın Yahya Kemal hakkındaki açıklamaları daha da şaşırtacak türdendir.

"Yahya Kemal'in samimi bir riyakârlığı vardı. Yüzlerine karşı çok iltifat ettiği kimseleri aynı nispette sevmezdi ve beğenmezdi. O sevmeyi değil, sevilmeyi severdi. Naz ehli idi. Sevilmesine müsaade ederdi (...)"

Bunun yanında Yahya Kemal'in taşralılık vasfi onun kurtulmadığı kompleksi." (s. 53)

Kitapta yer alan altıncı söyleşi bir sağlık meleği ve aynı zamanda bir prenses olan doktor Pakize Tarzi'ye aittir. Pakize Tarzi çocukluğundan beri doktor olma hayali ile büyümüş ve sonunda İstanbul Tıp Fakültesini bitirerek elli beş yıl hayatının anlamı olarak nitelendirdiği görevini büyük bir bağlılıkla yerine getirmiş olan bir Türk kadınıdır.

Pakize Tarzi öğrencilik yıllarındaki başarılarından dolayı çok beğenilir ve asistanlık teklifleri alır. 1932'de kadın-doğum ünitesinde 'fahri asistanlık' görevine getirilir. Hastahanede karşılaşışı bir prensle tesadüfen komşu olur ve onunla evlenerek prenses ünvanını alır. Pakize Tarzi sorumluluklarının bilincinde, mesleğine son derece bağlı bir doktordur, hastahaneyi (doğumhane) bir ibadet yeri olarak görür.

İstanbul Üniversitesi'nden ilk bayan kadın-doğum uzmanı olan Pakize Tarzi, İstanbul'da ilk özel kadın-doğum kliniğini açmıştır. Bu klinikte 'Heparin' denilen bir

ilacın alerji yaptığı ve kangrene neden olduğu ortaya çıkarılmış, tıp literatürüne geçen bu olay sayesinde Türk ve dünya basınının ilgi odağı olmuştur.

Meslek hayatı boyunca karşılık beklemeden insanları tedavi eden bu sağlık meleğinin şu an ne yaptığı sorusunun cevabını Necati Güngör şöyle açıklar:

"Şimdi evinde, kah kendi sağlık sorunları ile uğraşarak, kah çocukları ve torunları ile bir arada olmanın mutluluğunu yaşayarak gün geçiriyor. Şimdi doksanına doğru ağır ağır çökken basamakları, Pakize Tarzi; parasız hastayı kabul etmeyen doktorların varlığını, cenazeleri rehin alan hastaneleri duydukça mesleği adına, insanlık adına utanç duymaktan kendini alamıyor." (s. 69)

Son Kadınlar'ın son söyleyişi ise Reşad Nuri Güntekin'in eşi Hadiye Güntekin'e ayrılmıştır. Necati Güngör, Reşad Nuri'nin çocukluğundan Hadiye Hanımla evleninceye kadar geçen süre hakkında bilgi verdikten sonra onun Hadiye Hanım'la nasıl tanışıp, evlendiğini anlatır.

Reşad Nuri Erenköy Kız Lisesindeyken Hadiye Hanımın edebiyat öğretmenidir. Ondan yirmi yaş büyütür. Reşad Nuri zamanla öğrencisi Hadiye Hanıma âşık olur ve 1927'de onunla evlenir. Hadiye Güntekin eşi Reşad Nuri'yi anlatırken onun yazarlık yönüne ışık tutacak bilgiler verir.

"Herkesin dinlendiği, uyuduğu saatlerde o yazılarını yazardı. Konu bulmakta bir sıkıntısı yoktu, hayır. Yalnız tiplerinin tek kişi olmadığını, değişik karakterlerden yararlandığını kendisinden dinlemiştim.

(...)

Birlikte gittiğimiz toplantılarında, orada bulunanların adeta röntgenini çekerdi. Öyle ayrıntılar göründü ki, ben farkında bile olmazdım. İnsanların gülünç yanlarını, iyiliklerini, kötülüklerini gözden kaçırmasızdı. Derin bir gözlemciydi." (s. 74-75)

Hadiye Güntekin eşi Reşad Nuri'nin ölümünden sonra kızı ile birlikte hayatını sürdürür. Bir zaman kocasının bıraktığı kitapların telif hakları için mücadele verir ve bu mücadelenin sonunda bütün haklarını kazanır. Bu mücadele esnasında bir yayinevi sahibiyle arasında geçen diyalogu anlatan Hadiye Gültekin, yayinevi sahiplerinin bir kere yayınladıkları kitapları nasıl sahiplendiklerini daha doğrusu nasıl tapuladıklarını gözler önüne serer.

"O zamanlar, bir kez telif ödediler mi, yeterli sayar, bir daha ödemelerdi. Hiç unutmadım, mücadele ettiğim bir yayinci bana, 'Sizden bir ev satın alsaydım, ikinci kez para isteyebilir misiniz?' demişti bana. Zihniyet buydu!" (s. 76)

Kökleri Osmanlıya uzanan bu Cumhuriyet kadınlарının yaşam ve sanat serüvenlerini anlatan *Son Kadınlar*, bugüne kadar sandıklarda gizli kalmış hatırlaların ve ayrıntıların sergilendiği bir belge niteliğindedir. Bu eser okunduğunda sadece yedi kadına ait yaşam öykülerini öğrenmekle kalınmayacak, Osmanlıdan Cumhuriyete geçişini sağlayan bir kuşağı; diplomat, asker, idareci, yazar ve şairleriyle

kısaltası bütün yönleri ile tanımlı ve her biri bir 'asır-dide çınar' olan bu 'son kadınlar'ı hatırlayarak değerleri de bir kez daha anlaşılması olacaktır.

Yasemin Soyak
Türk Dili ve Edebiyatı
Fen ve Edebiyat Fakültesi
Erciyes Üniversitesi

Bekiroğlu, Nazan, Şair Nigâr Hanım, İstanbul, İletişim Yayıncıları, 1998, 400 sayfa, ISBN 975 470 684 0

Nazan Bekiroğlu, 19. yüzyılın sadece ünlü bir ismi olmakla kalmayıp, çevresinde geniş bir aydınlar topluluğunu bir araya getiren Şair Nigâr Hanımın biyografisini ve sanat yaşamını incelemiştir. Bekiroğlu'nun *Nigâr binti Osman* adlı doçentlik tezi İletişim yayınlarından çıkan bu kitaba kaynaklık etmiştir. Kendisi de *Nun Masalları* isimli öykü kitabıyla yazarlığa adım atan N. Bekiroğlu, bu çalışmasında akademisyen kimliğini sanatçı duyarlığıyla birleştirmiştir.

Nigâr Hanımı '19. asır sonu kültür semalarında yerini alan öncü Osmanlı kadınlarının en parlak yıldızlarından biri, roman ve tefekkür sahasında Fatma Aliye Hanımın temsil ettiği madalyonun diğer yarısı, sosyal yaşantı ve şiir sahasındaki tamamlayıcısı' olarak nitelendiren yazar, bunlara rağmen onun hayatın katılığıyla çok acı bir şekilde karşılaştığını vurgular. Yazar 'bir yanıyla romans ya da peri masalına', bir tarafıyla da kırık bir hikâyeye benzeyen bu hayatı yansıtılmak için Nigâr Hanımın günlüklerine başvurmuştur. Bunların dışında aile koleksiyonunu, özel evrakları, tezleri ve dergileri de çalışmasını geliştirmek için kullanan yazar, araştırma sırasında ve eseri vücuda getirirken izlediği yöntemlere önsözünde değinir.

Yazar çalışmalarını, elde ettiği verilerden hareketle hazırladığı Şair Nigâr Hanımın biyografisi ile onun edebî kimliğinin dönemi ve diğer sanatçılara ilişkilerinin öne çıkarılarak anlatıldığı iki bölüm olarak hazırlanmıştır. Biyografi hazırlanırken ilk olarak Aşıyan Müzesinde bulunan ve Niğâr Hanımın yirmi beş yaşından itibaren tutmaya başladığı on dokuz defterden oluşan günlüklerde anlatılanlar esas alınmıştır. Bu günlüklerin sadece muhtevası değil biçimi ve üslûbu da incelenmiştir.

Kitabın ilk bölümü "Yaşam – Zaman - Çevre" adını taşır. İlk alt başlık Nigâr Hanımın aile çevresine ayrılmıştır. Sanatçının hayatında doldurulamaz bir yeri olan babası Macar Osman Paşa'yla olan ilişkileri ve onun trajik ölümü bu kısımda ele alınmaktadır. Bu bölümde şairin annesi de tipik bir Şark kadını olarak tarif edilir.

Nigâr Hanımın özel hayatı edebî hayatının tersine mutsuzluk ve başarısızlıklarla geçmiştir. Çocuk denecek yaşta evlendiği eşi İhsan Bey'e derin bir sevgiyle bağlanmış olmasına karşın ondan ilgisizlik ve sadakatsızlık görür. Ayrılışları ve tekrar birleşmeleri sırasında ruhen çektiği acılar onun hassas yapısını etkilemekle birlikte sanatını da besler. Aile yaşamındaki olumsuzlukları, çocukları ve eserlerine yönelik gidermeye çalışır. Bu yönelik ilk meyvelerini verir ve sanatçı *Efsus'u* yayarlar. Bu eser dönemin edebiyat çevrelerinde büyük yankı yapar. Nigâr Hanımın yerli ve yabancı birçok insanla dostluk kurmasını sağlar. Diğer Müslüman kadınlarla yazmak hususunda mutlak bir cesaret veren *Efsus*, yeni edebiyatın bir kadın kaleminden çıkan ilk şiir kitabı olarak padişaha da sunulur.

Bu dönemlerde Nigâr Hanımın edebî ve sosyal hayatı 'yıldızı hızla parlamaya devam' etmesine karşın özel hayatında bahtsızlıklar peşini bırakmaz.

Şair Nigâr Hanım'da sanatçının hayatının günlükler vasıtasyyla anlatıldığı böülümlerde onun hayatında önemli yere sahip olmuş insanlara da yer verilir. Nigâr

Hanımın büyük bir sevgiyle bağındığı büyük oğlu Münir Bey, zor günlerde kendisini yalnız bırakmayan İran Sefiri Muhittin Han, devrin maarif nazırı Münif Paşa bunlardan birkaçıdır.

Nigâr Hanım hem çok sevdiği hem de kendisine çok sıkıntı çektiirmış olan eşı İhsan Bey'le iki kez evlenir. Ömrünün yirmi bir yılını İhsan Bey ile evli olarak geçiren Nigâr Hanım aradığı mutluluğu yakalayamayacağını kesin bir şekilde anlayınca eşinden son kez ayrırlar ve hayatının geri kalan kısmını 'bir sevdâ-yı mecnunane' ile çok sevdiği çocukları ile edebiyat faaliyetlerine ayırır. Şair çocukları büyüdügü ve yalnız kaldığı dönemlerde sık sık seyahat eder. Seyahat ettiği yerler arasında Viyana, Belgrad gibi yabancı şehirler de bulunmaktadır. Kendisine birçok sıkıntılar yaşatacak olan ve pek hoşlanmadığı Meşrutiyet döneminde de bu seyahatlerine devam edecektir. Meşrutiyet sonrasında başlayan savaşların ortaya çıkardığı zorluklar Nigâr Hanımı fazlaıyla etkiler. Geçim zorluğunun yanında yaşamı boyunca peşini bırakmayan hastalıkları da şairi güç durumda bırakır. Özellikle hayatının son altı yılında doğrudan ve dolaylı olarak savaşın sıkıntılarını yaşamış ve gözlemlemiş olması günlüklerine de yansır. Bekiroğlu bu yıllarda meydana gelen olayların aydınlatılması bakımından sanatçının günlüğünün zengin malzeme taşıdığını vurgular ve şairin bu yıllarından bahsederken onun hayatının son bölümünde vaka namına bir şey olmadığını, savaşlarının enince ayrıntılara kadar yayılmış karanlığı önünde Nigâr Hanımın da payına düşen üzüntü ve mahrumiyetleri yaşadığını söyler. Vatanın içinde bulunduğu durum karşısında derin bir hassasiyet taşıyan Nigâr Hanım, Hilâl-i Ahmer ve Cemiyet-i Hayriye dernekleri için çalışır. Ayrıca bazı derneklerin faaliyetlerine destek verir. Yoğun bir sosyal hayat ve yalnız bir yaşamın ardından şair, 1918 yılında 31 Mart'ı 1 Nisan'a bağlayan gece vefat eder.

Kitabın ilk bölümünde Nigâr Hanımın günlüklerinden yararlanan N. Bekiroğlu, "Zaman ve Karakter Örüntüleri" adını taşıyan ikinci bölümde şair hakkında yazılanlardan hareket eder. Şairin 'Batılı gibi yaşamak ama genel olarak Doğulu gibi düşünmek şeklinde tanımlanabilecek bir ikilemi taşıdığını' belirten yazar, onun yabancıların gözünde tipik bir Doğulu, İstanbul'da ise Avrupalı olarak görüldüğünü ekler. Şairin fiziki özelliklerini ve yaşamını dolduran zevkleri, meraklıları da yine bu bölümde ele almıştır. Yazar 'Çevre' başlığı altında Nigâr Hanımın günlüklerinde isimleri geçen şahısların kimler olduğunu ve bunların şairle olan dostluklarının derecelerine işaret eder.

Dostlarının arasında Pierre Loti ve Ignacz Kunoş'un yanında İsveç Kralı Gustav, Romanya Kraliçesi Elizabeth gibi yabancı hükümdarlar da bulunmaktadır.

Çalışmanın ikinci ana bölümü ise Nigâr Hanımın yazma serüveniyle eserlerinin biçim ve içerik özelliklerinin incelenmesine ayrılmıştır. Şairin dönemin kadın yazarlarının aksine Fransız edebiyatının etkisinde şiirler kaleme alması onu devrinde ilk öne çikaran özellikdir. Yazar, Nigâr Hanımın çağdaşı kadın yazar ve şairler hakkında ilginç tespitlere de yer verir: Bu kadınlar edebiyat çevrelerinde şækînlîk uyandırmayan yanı sıra eserleri de müstear isim kullanan erkeklerin ürünleri olarak nitelenmiştir. Nitekim, Nigâr Hanım da ilk kitabı yayınlandığında bu inancın payını

almıştır. Birbirlerini koruyup kollayan, bir geçiş döneminin öncülüğünü yüklenen ve aynı zamanda şairin yakın dostları olan bu kadın sanatçılardan birkaçını da kısaca tanıtmaktadır yazar.

Şairin üzerinde etkileri olan Fuzuli, Nedim başta olmak üzere Ahmet Mithat Efendi, Recaiçade Mahmut Ekrem gibi yazar ve şairlere de degenen yazar onun edebî tercihlerini de ortaya koyar.

Nigâr Hanımın eserlerini muhteva ve diğer özellikleri bakımından değerlendiren Bekiroğlu, bu eserlerdeki tem ve fikirleri de şu şekilde sıralamaktadır: Aşk, tabiat, ölüm, resim, yaşamdan şikâyet, yalnızlık, hastalık, kadın ve meseleleri, din, annelik ve aile, halk tabakası.

Hayatında karşılaştığı olumsuzların yansımaları diyebileceğimiz konu başlıklarının yanında şair, zamanın millî ve toplumsal felaketlerine de duysuz kalmamıştır. Bununla birlikte kadın ve onun meselelerinin, haklarının, erkeklerle eşitliğinin tartışılması Nigâr Hanımın yazı hayatının ana meselesi olmamasına rağmen sadece kadından bahsettiği yazıların çokluğu da dikkat çekicidir. 'Kadın ve haklarını gözetlen ama yaratılışın sınırlarını zorlamayan bir anlayışa sahip olan' şairin bu yazıları kadının eğitimi ve kadında bulunması gereken özellikler başlıklarının altında toplanabilir.

Nazan Bekiroğlu, Nigâr Hanımın eserlerinin teknik, estetik özellikler, biçim ve dil bakımından değerlendirilmesini üçüncü bölümde bırakmıştır. Yazar, Nigâr Hanımın 'yaşantısıyla eserleri arasındaki çizgiyi netleştiremeyen bütün romantikler gibi günlüğünün sahifeleri arasından eser çıkarmaktan zevk aldığı' belirtir ve aranın sanatçısı olmanın onun eserine neler kazandırdığını sıralar. Şairin şiirlerinde biçim yönünden görülen değişikliklere de dikkat çeken yazar, şairin kullandığı ve iç dünyasıyla yakından ilişkili kelime kadrosu hakkında da ipuçları verir.

Yazar çalışmasının son bölümünü Nigâr Hanımın etkisi, şöhreti ve unutulmasına ayırmıştır. Nigâr Hanım, giym-kuşamı, yaşam tarzi ve bazı sözleriyle seçkin bir çevre üzerinde etkili olmuş, aynı etkiye edebî hayatında da sürdürmüştür. Eserlerinde bir kadın ruhunun samimiyetini sergileyen şair, yaşadıklarını işlededen olduğu gibi yansıttığı için bir süre sonra unutulacaktır.

Nazan Bekiroğlu, yaptığı çalışmanın sonuçlarını maddeler halinde sıralarken Nigâr Hanımı feminist düzlemede dönemin örneği olarak tanımlamıştır.

Kitabın kaynakçası iki bölüm halinde hazırlanmış, bu bölümler de kaynağın türüne göre (kitap, makale, ses kaydı, v.s.) alt başlıklar halinde düzenlenmiştir. Kitabın sonuna yerleştirilen albüm ise yazarın yorumlarıyla tamamlanmıştır.

Nazan Bekiroğlu'nun şîîrsel ıslûbuyla kaleme alınan *Şair Nigâr Hanım*, Nigâr Hanımı unutulmuş kucağından asıl ait olduğu yere getirmek için atılmış önemli bir adım, kadın araştırmaları ve edebiyat tarihi açısından gözden kaçırılmaması gereken bir çalışmadir.

Ayşe Demir
Türk Dili ve Edebiyatı
Fen ve Edebiyat Fakültesi
Erciyes Üniversitesi

**DOĞU AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
KADIN ARAŞTIRMALARI VE EĞİTİMİ MERKEZİ
KADIN/ WOMAN 2000**

Yayın İlkeleri

Genel İlkeler

- 1)** Yazarlar, *KADIN / WOMAN 2000*de yayımlanmasını istedikleri bilimsel çalışmalarını aşağıdaki adrese göndermelidirler:

Yayın Yönetmeni
KADIN / WOMAN 2000
 Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
 Doğu Akdeniz Üniversitesi
 Gazimağusa - Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti

- 2)** *KADIN / WOMAN 2000*, Türkçe ve İngilizce üzere iki dilde yayım yapar.
- 3)** *KADIN / WOMAN 2000*'e gönderilen yazılar, başka bir yerde yayımlanmamış olmalıdır. *KADIN / WOMAN 2000* Yayın Kurulu tarafından yayımlanmak üzere kabul edilen yazılarla, DAÜ – Yayınevi bütün yayın haklarına sahiptir. Ancak yazarlar yayınlanan bilgileri kısmen *KADIN / WOMAN 2000*'ne atıfta bulunmak üzere başka yayınlarında kullanabilirler.
- 4)** Yazılardaki düşünce, görüş, varsayımlar, tez ya da savlar yazarlarına aittir. Doğu Akdeniz Üniversitesi veya Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezini bağlamaz.
- 5)** Tüm yazılar yazar(lar)ın kimliği saklı tutularak konu ile ilgili en az iki akademik danışman tarafından incelenip, yapılan değerlendirme hukem isimleri gizli tutularak yayın kurulu başkanı tarafından yazarların bilgisine sunulur.
- 6)** Yayın Kurulu, yayına gönderilen yazılarla düzeltme yapabilir. Bunlar yayıldan önce yazarın bilgisine sunulur.

Yazım Kuralları

- 1)** Yazılar üç nüsha olmak üzere eklenmesi istenilen yayına uygun olarak hazırlanmış figür ve tablolar ile birlikte gönderilmeli, ayrıca disket üzerinde Windows ve Word formatında verilmelidir.
- 2)** *KADIN / WOMAN 2000*'e gönderilecek yazılar, A4 boyutlarında beyaz kağıda üst, alt, sağ ve sol boşluk 2,5 cm bırakılarak, çift aralıklı ve düz metin olarak tercihen New Roman Times fontu ile 12 punto olarak yazılmalıdır. Yazıların uzunluğu makalelerde 25-30 sayfayı aşmamalı, kitap tanıtımlarında ise 1-7 sayfa arasında olmalıdır.
- 3)** Türkçe yazınlarda Türk Dil Kurumunun İmlâ Kılavuzu esas alınmalı, yabancı sözcükler yerine olabildiğince Türkçe sözcükler kullanılmalıdır. Türkçede pek alışılmamış sözcükler yazıldığında ilk geçtiği yerde yabancı dildeki karşılığı parantez içinde Türkçe ve İngilizce olarak verilmelidir. İngilizce yazınlarda ise *Oxford English Dictionary* veya ekleri örnek alınmalıdır.
- 4)** Yazılar başlık sayfası, ana metin, kaynaklar, ekler, tablolar, şekil başlıklarları, şekilleri, yazar notları ve yazışma adresi ile yazı Türkçe yazılmış ise İngilizce, İngilizce yazılmış ise Türkçe

- olarak genişletilmiş uzun özef (Abstract) bölümlerini içermelidir. Yazarın makalesini hem Türkçe hem de İngilizce olarak göndemesi halinde yazısı iki dilde de yayımlanabilecektir.
- a)** Başlık sayfası en fazla 10-12 kelimedenden oluşan makale başlığını, (kelimeler arasındaki boşluklar ile beraber en fazla 50 karakter), yazarların adı ve soyadı, ünvanı ve çalıştığı kurumu içermelidir.
 - b)** Türkçe ve İngilizce olmak üzere 'Özet' ve 'Abstract' başlıkları altında her iki dilde de 200 kelimeyi geçmeyecek şekilde hazırlanmalıdır. Türkçe ve İngilizce özeti her biri yeni bir sayfadan başlamalıdır. Bunların altında ayrıca 'Anahtar Kelimeler' ve 'Key Words' başlıkları ile makale ile ilgili önemli anahatlar kelimeler (en fazla 10 kelime) yazılmalıdır.
 - c)** Ana metin yeni bir sayfadan başlamalıdır.
 - d)** Metin içinde atıfta bulunan kaynak ve şahıslar (Yazar soyadı, Yayın yılı, ve atıfta bulunan sayfa numarası) şeklinde verilmelidir. Metinle ilgili ek bilgiler üst numaralarla verilmeli, metin sonundaki Notlar kısmında aynı numara ile eklenmelidir.
 - e)** Şekillere başlık ve numara verilmeli, başlıklar tablo ve figürlerin üzerinde yer almalı, kaynaklar ve figürlerle ilgili notlar ise alta yazılmalıdır.
 - f)** Tablolar metin içine konmayıp, her biri ayrı bir sayfaya yazılmalı, metin içindeki yeri margin içinde belirtilmelidir.
 - g)** Makalede yer olması istenen resimler veya çizimler yayına hazır şekilde gönderilmelidir. Resimler makalede yer alış sıralarına göre numaralandırılmalı, metin içindeki yerleri Resim 1, Resim 2 şeklinde parantez içinde gösterilmeli, resimlerin arkalarına ise resim numaraları, yazarın soyadı ve kısaca makale ismi yazılmalıdır. Ayrıca bunlara ait açıklamalar ayrı bir sayfada sıra ile belirtilmelidir. Resimler disket veya CD üzerinde TIFF formatında gönderilebilir.
 - h)** Denklemlere sıra numarası verilmelidir. Sıra numarası parantez içinde ve sayfanın sağ tarafında yer almıştır. Denklemlerin türetilmiş kısa olarak gösteriliyorsa, hakemlere verilmek üzere türetme işlemi bütün basamaklarıyla ayrı bir sayfada gösterilmelidir.
 - i)** Metinde yararlanılan tüm kaynaklar ayrı bir sayfadan başlayarak alfabetik sırada Kaynaklar başlığı altında şu sıraya göre verilmelidir: Yazar Soyadı, Adı (Yayın yılı). *Kitap ismi* (italik harflerle) veya makale ismi, *Dergi adı* (italik harflerle) Basım yeri: Basımevi, dergide yer aldığı sayfa numaraları. Kitap isimleri *İtalik* harflerle, makale isimleri normal harflerle, dergi adı *İtalik* olarak yazılmalıdır. Ayrıca yayımlanmamış kaynaklardan yapılan alıntılar da tam olarak anlaşılabilecek şekilde kullanılmalıdır.
 - 5)** Bu duyuruda belirtilen kurallara uymayan yazılar, gerekli düzeltmelerin yapılması için yazarlarına geri gönderilir. Yayın Kurulu tarafından yayımı uygun bulunmayan yazılar bir nüsha olarak varsa orijinal tablo ve figürleriyle birlikte yazar'a iade edilir.

Yazışma Adresi

Kadın / Woman 2000
 Kadın Araştırmaları ve Eğitimi Merkezi
 Doğu Akdeniz Üniversitesi
 Gazimağusa - KKTC

Tel: (392) 630 2238
 Fax: (392) 392 365 0918
 e-mail: woman2000@emu.edu.tr
<http://emu.edu.tr/www/KAEM/index.htm>

**EASTERN MEDITERRANEAN UNIVERSITY
 CENTER FOR WOMAN STUDIES
 KADIN / WOMAN 2000**

Notes For Contributors

General Principles

- 1)** Manuscripts should be sent to the following address.

The Editor
KADIN / WOMAN 2000
 Center for Woman Studies
 Eastern Mediterranean University
 Gazimağusa - North Cyprus
 Mersin 10 - Turkey.

- 2)** *KADIN / WOMAN 2000* publishes in Turkish and English.

- 3)** Manuscripts submitted to *KADIN / WOMAN 2000* are expected to contain original work and should not have been published in an abridged or other form elsewhere. Acceptance of a paper will imply assignment of copyright by its author to *KADIN / WOMAN 2000* and EMU Press; but the author will be free to use the material in subsequent publications written or edited by the author provided that acknowledgment is made of *KADIN / WOMAN 2000* as the place of the original publication.
- 4)** All ideas, views, hypothesis or theories published in *KADIN / WOMAN 2000* are the sole responsibility of the authors and they do not reflect the ideas, views or policies of Eastern Mediterranean University or Center for the Woman Studies.
- 5)** All manuscripts are assessed by at least two academic referees without any sign of the author(s)' identity and the evaluation of referees without their names are sent to the author by the chief editor.
- 6)** The publisher and editors reserve the right to copyedit and proofread all the articles accepted for the publication. Copy of edited manuscripts will be sent to authors prior to publication.

Instructions to Authors

- 1)** Contributors must submit three copies of their manuscripts including the original figures and tables to the editor. In addition to the hard copy, the author should submit the work on a computer disk or CD in Windows format.
- 2)** Manuscripts must be typed on A4 white paper, double-spaced, with New Roman Times 12 font, and leaving a 2.5 cm. margin on each side as well as the top and bottom part of the paper. The length of the articles should not exceed 25-30 pages and the book reviews may be around 1-7 pages.
- 3)** The spelling guidelines of The Foundation of Turkish Language for the Turkish manuscripts must be taken as standard for the spelling of loan words in Turkish. Loanwords accepted in

English usage should be spelled in accordance with the *Oxford English Dictionary* and its supplements. Other foreign words must be written in Italics and explained in parenthesis or at deep notes if necessary.

- 4) Manuscripts must consist of the title page, the abstract pages, both in Turkish and in English, the main article, appendix, tables, figure captions, figures, deep notes or end notes, the correspondence address of the author, and extended abstract in English for the Turkish articles and Turkish for the English articles. All these must be written on separate pages. Articles sent in both languages Turkish and English will be published together.
 - a) A title page should be prepared carrying the article title consisting of not more than 10 -12 words (maximum 50 characters including the spaces), author's full name (in the form preferred for publication), and author's affiliation including mailing address.
 - b) Abstracts, not exceeding 200 words both in Turkish and English must begin from new pages. Below these the 'Key Words' and 'Anahtar Kelimeler' (not more than 10 words) must be added.
 - c) The article must begin from a fresh page.
 - d) References should be given in the text in this format: (Surname of the Author, Year of publication and page(s) quoted). Other additional information may be numbered consecutively and appear as endnotes under Note at the end of the text. Quoted unpublished material should have full location reference.
 - e) Tables and figures should have captions and numbers. The captions of the tables and figures must be written on the top, and references and explanations related to the figures must be written below the table.
 - f) Each table must be typed on a separate sheet and its approximate position in the text to be indicated by a marginal note.
 - g) Original drawings or pictures must be submitted in a form ready for the printer. Each illustration should bear on the back a number, the author's name and the title of the paper. Captions should be presented separately on a sheet at the end of the manuscript and should be identified by number.
 - h) Equations should be numbered consequently. Equation numbers should appear in parentheses at the right margin. In cases where the derivation of formulae has been abbreviated, it is of great help to the referees if the full derivation can be presented on a separate sheet (not to be published).
 - i) The references quoted or referred in the text must be listed alphabetically in the 'References' in this format: Surname, Name of the author (date of publication). *Full title of the book* (in italic) or full title of the article (in regular font) and *The name of the journal* (in italic), the place of publication: publisher, pages of the article published in the journal. Quoted unpublished material should have full location reference.
- 5) Articles that do not obey these rules will be returned to the author for the necessary changes. Papers not accepted by the editorial board will be sent back to the author together with the original figures and tables.

Communication Address

Kadın / Woman 2000
 Center for Woman Studies
 Eastern Mediterranean University
 Gazimağusa - North Cyprus
 Mersin 10 - Turkey.
 Tel: (+90 392) 630 2238
 Fax: (+90 392) 392 365 0918
 e-mail: woman2000@emu.edu.tr
<http://emu.edu.tr/www/KAEM/index.htm>

Bu Sayıdaki Yazarlar/ Authors in this Issue **Cilt / Volume III Sayı / Issue - 1 - Haziran / June 2002**

Makaleler/Articles

Dr. Nurşen Adak
 Sociologist
 Department of Sociology
 Faculty of Arts and Sciences
 Akdeniz University
 Antalya - Turkey

Ebru Burcu (MA)
 Turkologist
 Department of Turkish Language
 and Literature
 Faculty of Arts and Sciences
 İnönü University
 Malatya - Turkey

Aygül Fazlıoğlu (MA)
 Sociologist
 GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
 Willy Brandt Sokak No: 5
 06680 Çankaya
 Ankara - Turkey

Prof. Dr. Sevinç (Özen) Güçlü
 Sociologist
 Department of Sociology
 Faculty of Arts and Sciences
 Akdeniz University
 Antalya - Turkey

Yard. Doç. Dr. Ramazan Gülendam
 Turkologist
 Çanakkale Onsekiz Mart University
 Faculty of Science and Literature
 Department of Turkish Language and Literature
 Terzioğlu Kampüsü
 17020 Çanakkale - Turkey

Dr. Yıldıray Özbek
 Art Historian
 Art History Department
 Faculty of Arts and Sciences
 Erciyes University
 Kayseri - Turkey

Assoc. Prof. Dr. Netice Yıldız
 Art Historian
 Faculty of Architecture
 Eastern Mediterranean University
 Gazimagusa - North Cyprus

Kitap Tanıtları/Book Reviewers

Assist. Prof. Dr. Hanife Aliefendioğlu
 Faculty of Communication and Media
 Studies
 Eastern Mediterranean University
 Gazimagusa - North Cyprus

Dr. Dilek Batışlam
 Turkologist
 Department of Turkish Language
 and Literature
 Faculty of Arts and Sciences
 Çukurova University
 Adana - Turkey

Ayşe Demir
 Turkologist
 Türk Dili ve Edebiyatı
 Erciyes University
 Kayseri - Turkey

Yasemin Soyak
 Turkologist
 Türk Dili ve Edebiyatı
 Erciyes University
 Kayseri - Turkey

Referees in This Issue / Bu Sayıda Hakemlik Yapanlar

Prof. Dr. Ayşe Akın
Hacettepe University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Sevda Alankuş
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Assoc. Prof. Dr. Fatih Andı
İstanbul University
Turkey

Prof. Dr. Benjamin Arbel
Department of History
Tel Aviv University
Israel

Assoc. Prof. Dr. Hülya Argunşah
Erciyes University
Turkey

Prof. Dr. Mustafa Argunşah
Erciyes University
Turkey

Prof. Dr. Rüveyda Bayraktar
Hacettepe University
Turkey

Prof. Dr. Faruk Bilici
National des Langues et Civilization
Orientales
(INALCO)
France

Aksu Bora
Ankara University
Turkey

Assist. Prof. Dr. Mehmet Çağlar
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Prof. Dr. Nilgün Çelebi
Ankara University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Peyami Çelikcan
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Assoc. Prof. Dr. Abide Doğan
Hacettepe University
Turkey

Prof. Dr. M. Akif Erdoğru
Ege University
Turkey

Prof. Dr. İnci Engünün
Turkey

Prof. Dr. İnci Ersoy
Ege University
Turkey

Prof. Dr. Nuket Esen
Boğaziçi University
Turkey

Dr. Simele Eşim
International Center for Research on
Women
USA

Assist. Prof. Dr. Fatma Güven-Lisaniler
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Leila Harris (MA)
Department of Geography
University of Minnesota
USA

Assoc. Prof. Dr. Emel Kefeli
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Prof. Dr. Ahmet Kocaman
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Prof. Dr. Meryem Koray
Yıldız Technique University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Eser Köker
Ankara University
Turkey

Prof. Dr. İbrahim Numan
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Prof. Dr. Zehra Odyakmaz
Selçuk University
Turkey

Prof. Dr. Lütfi Önderoğlu
Hacettepe University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Sema Öner
Yıldız Teknik University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Ülker Vancı Osam
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

Dr. Mustafa F. Özbilgin
University of Hertfordshire
United Kingdoms

Assoc. Prof. Dr. Şevkat Bahar Özvarış
Hacettepe University
Turkey

Prof. Dr. Mine Tan
Ankara University
Turkey

Assoc. Prof. Prof. Dr. Zehra Toska
Boğaziçi University
Turkey

Prof. Dr. Abdullah Uçman
Mimar Sinan University
Turkey

Prof. Dr. Lucette Valensi
Ecoles de Hautes Etudes en Sciences Sociales
France

Prof. Dr. Bahaeeddin Yediyıldız
Hacettepe University
Turkey

Assoc. Prof. Dr. Netice Yıldız
Eastern Mediterranean University
North Cyprus

